

2
A 53

ДИНИЙ МУТААССИБЛИК:

МОҲИЯТ, МАҚСАДЛАР ВА ОЛДИНИ ОЛИШ
ЙЎЛЛАРИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ВАЗИРЛАР МАҲКАМАСИ ҲУЗУРИДАГИ
ТОШКЕНТ ИСЛОМ УНИВЕРСИТЕТИ
ИСЛОМШУНОСЛИК ИЛМИЙ-ТАДҚИҚОТ
МАРКАЗИ

ДИН ИШЛАРИ БЎЙИЧА ҚўМИТА

А.ҲАСАНОВ, О.ЮСУПОВ, К.ШЕРМУҲАМЕДОВ,
У.ҒАФУРОВ, Ж.КАРИМОВ

**ДИНИЙ МУТААССИБЛИК:
МОҲИЯТ, МАҚСАДЛАР
ВА ОЛДИНИ ОЛИШ
Йўллари**

Қайта нашр

MUHAMMAD AL-XORAZMIY NOMIDAGI
TOSHKENT AXBOROT
TEKNOLOGIYALARI UNIVERSITETI

390/60

XBOROT-RESURS MARKAZI

«Тошкент ислом университети»
нашриёт-матбаа бирлашмаси

Тошкент – 2017

УЎК: 323.285:316.647.7:2

66.3(5Ў)3

86.38

Д 53

Диний мутаассиблик: моҳият, мақсадлар ва олдини олиш йўллари [Матн] / А. Ҳасанов [ва бошқ.]. - Тошкент : Тошкент ислом университети, 2017. - 160 б.

КБК 86.38

Масъул муҳаррир:

Ортиқбек Юсупов, *фалсафа фанлари номзоди, доцент*

Тақризчилар:

Зоҳиджон Исломов, *филология фанлари доктори, профессор*
Абдумутал Зақурлаев, *юримдик фанлари номзоди, доцент*

Китобда ислом динининг тинчликпарварлик, бағрикенглик моҳияти, диний мутаассиблик, экстремизм ҳамда терроризмнинг салбий жиҳатлари кенг қамровли маълумотлар ва далиллар асосида ёритилган. Шунингдек, соф исломий тушунчаларнинг соғлом ва маърифий мазмунлари ҳамда бугунги кунда фаолият юритаётган диний-экстремистик ҳаракатлар томонидан ислом асосларининг гаразли мақсадларда бузиб талқин қилиниши муқаддас динимиз моҳиятига буткул зид экани Қуръони карим оятлари, ҳадислар, машҳур уламоларнинг фикрларига таянган ҳолда очиб берилган.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмитанинг №675-сонли ҳулосаси асосида тайёрланди.

ISBN 978-9943-4827-8-4

© «Тошкент ислом университети»
нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2017.

© Тошкент ислом университети Ислому
шунослик илмий-тадқиқот маркази, 2017.

КИРИШ

Бугун замон талаб қилаётган дунёвий билимлар билан бирга, инсон ҳаётининг маъно ва мазмунини англатадиган, эзгулик, меҳр-оқибат, бағрикенглик каби фазилатлардан сабоқ берадиган диний билимларни ҳам пухта ўзлаштирган одамгина давримизнинг кескин ва мураккаб саволларига жавоб топа олади.

Ислом Каримов

Мамлакатимизда ҳукм сураётган тинчлик ва осойишталик, динлараро бағрикенглик, миллатлараро тотувлик ҳамда ҳамжиҳатлик юртимиз тараққиёти йўлида амалга оширилаётган эзгу ишларнинг мустаҳкам асоси бўлиб хизмат қилмоқда. Лекин ғоялар кураши авж олаётган XXI асрда дунёда тинчлик ва барқарорликни таъминлаш йўлида ҳал этилиши зарур бўлган кўплаб муаммолар юзага келаётгани, кишиларнинг осуда ҳаётини издан чиқаришга қаратилган янги шаклдаги таҳдидларнинг кун сайин пайдо бўлаётгани ва бунинг натижасида бузғунчи ғоялар мафкура майдонини қуршаб олаётгани барчамиздан огоҳлик ва ҳушёрликни талаб этмоқда.

Бугунги кунда дунёнинг турли ҳудудларида, хусусан, Яқин Шарқ минтақасида рўй бераётган ижтимоий-сиёсий жараёнлар, зиддиятли тўқнашувларга теран қараш ҳиссини ошириш, ҳар қандай кўринишдаги таҳдидларга қарши маънавий-маърифий

ишларни замон талаблари асосида ташкил этиш, ёшларни турли мафкуравий хуружлардан ҳимоя қилишда кишилиқ жамияти олдида бир қатор комплекс вазифаларни ҳал этиш долзарб бўлиб турибди. Ушбу масалаларга тўхталиб, Биринчи Президенти-миз Ислон Каримов 2013 йил 31 августда «Шаҳидлар хотираси» хиёбонида ўтказилган маросимда уламо-лар, жамоатчилик вакиллари билан суҳбат чоғида «Бундай ғаразли кучларнинг асосий нияти – ҳали ҳаётий тажрибаси, сиёсий-ижтимоий савияси етарли бўлмаган, содда ва ғўр ёшларни йўлдан уриш, ўзининг қабих ниятлари йўлида фойдаланиш эканини ҳеч қачон унутмаслигимиз керак. Фақатгина мустақил фикрлайдиган, имон-эътиқоди мустаҳкам, ота-боболаримиздан мерос бўлиб келаётган эзгу қадриятларга садоқатли бўлган инсонгина бундай қутқуларга учмаслиги, тўғри йўлдан адашмаслиги мумкин. Бунинг учун, албатта, биринчи навбатда фарзандларимизни юксак билим ва маънавий фазилатлар билан қуроллантиришимиз лозим. Уларга биз учун муқаддас бўлган ислон динининг чинакам инсоний моҳиятини, унинг тинчлик, яхшилиқ, меҳр-шафқат, ҳамжиҳатлик дини эканини тўғри тушунтириб беришимиз керак. Бизга ёт ва бегона бўлган турли зарарли оқимлардан ҳимояланиш учун одамларга бу борадаги бор ҳақиқатни етказиш зарур. Таъбир жоиз бўлса, бундай хавф-хатарлардан одамларни, авваламбор, ёш авлодни ҳақиқат билан ҳимоя қилиш керак»¹, дея алоҳида таъкидлаганлар. Шу мақсадда, диний мутаассиблик, экстремизмнинг келиб чиқиши, уларга молиявий, руҳий кўмак берувчи радикал диний-сиёсий ташкилотларнинг фаолияти, ғоялари ва ғаразли мақсадларининг таҳлилига

¹ Аждодлар хотираси муқаддас // «Тошкент оқшоми» газетаси. 2013 йил 1 сентябрь, 177-сон.

бағишланган тизимли тадқиқот яратиш ҳамда кенг жамоатчиликка етказиш муҳим аҳамият касб этади.

Эътиборингизга ҳавола этилаётган ушбу китобда муқаддас динимизнинг тинчлик, бағрикенглик моҳияти, жамият ҳаётида барқарорликка эришишда тинчликпарвар ислом дини ғояларидан фойдаланиш масалалари, шунингдек, диний мутаассиблик, экстремизм ҳамда терроризмнинг салбий жиҳатлари, соф исломий тушунчаларнинг соғлом ва маърифий талқинлари ҳамда бугунги кунда фаолият юритаётган диний-экстремистик ҳаракатлар тарғиб қилаётган бузғунчи ғоялар ислом динининг асл моҳиятига умуман зид экани Куръони карим оятлари, ҳадислар, машхур уламо-ларнинг фикрларига таянган ҳолда таҳлил қилинган.

Шу нуқтаи назардан қараганда, Аҳаджон Ҳасанов, Ортиқбек Юсупов, Комилжон Шермухамедов, Уйғун Ғафуров, Жамолиддин Каримовлардан иборат муаллифлар гуруҳи тайёрлаган мазкур китоб ўқувчиларда диний омил билан боғлиқ турли таҳдидларнинг олдини олиш, диний мутаассибликка қарши ғоявий кураш борасидаги тарғибот-ташвиқот ишларида кенг фойдаланиш, ёшларда уларга қарши ғоявий иммунитетни мустаҳкамлашда атрофлича билим ва кўникмалар ҳосил бўлишига хизмат қилади, деб умид қиламиз.

I БОБ. ИСЛОМ – ТИНЧЛИК, БАҒРИКЕНГЛИК ВА МАЪРИФАТ ДИНИ

1.1. Тинчликпарварлик ислом динининг моҳияти

Бугунги кунда дунёда тинчлик ва барқарорликни таъминлаш йўлида ҳал этилиши зарур бўлган кўплаб муаммолар мавжуд экани, кишиларнинг осуда ҳаётини издан чиқаришга қаратилган янги шаклдаги таҳдидларнинг пайдо бўлаётгани ва бунинг натижасида бузғунчи ғоялар мафкура майдонини қуршаб олаётгани очиқ-ойдин хавф туғдирмоқда. Бунга эътиқод умумийлигига асосланган ҳолда якка мафкура ҳукмронлигини таъминлаш орқали жаҳон майдонларини мафкуравий жиҳатдан ўзига оғдиришга ҳаракат қилаётган кучларни мисол келтириш мумкин. Масалан, ислом ниқоби остида фаолият кўрсатаётган мутаассиб уюшмалар ижтимоий, миллий хусусияти, қайси давлатга мансублигидан қатъи назар, барча мусулмонларнинг маънавий бирлиги ҳақидаги тасаввурларга таяниб, уларни ягона мақсад остида бирлашуви ғоясини илгари сурадилар². Бундай кучлар шу йўл билан ҳар бир давлатнинг ўз тараққиёт йўлидан чиқаришга ҳаракат қиладилар, қаерда ғоявий бўшлиқ, лоқайдлик ва бепарволик мавжуд бўлса, улар ўша ерда пайдо бўладилар.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислом Каримов 2013 йил 9 май куни Хотира ва кадрлаш куни муносабати билан оммавий ахборот воситалари учун берган интервьюсида: «Тинч-осойишта ҳаёт, барқарорликнинг энг муҳим шарти шуки, беғамлик, ва бепарволикка йўл қўймасдан, до-

² Қаранг: Очилдиев А. Глобаллашув ва мафкуравий жараёнлар. – Тошкент: Мухаррир, 2009. – Б. 58.

имо огоҳ, ҳар томонлама сезгир ва уйғоқ бўлиш, тарихдан, ҳаётдан хулоса чиқариб яшаш керак. Бундай қараш, бундай кайфият шу азиз юртимиздаги барча ватандошларимизнинг ҳаётий мақсадига айланишини истардим. Огоҳ бўлиб яшайдиган одам четдан келаётган хавф-хатарни олдиндан кўриб, уни бартараф этиши осон кечади. Агарки турли бало-қазолардан ўз вақтида огоҳ бўлмаса, уларга бепарво қараса, кейин уларни йўқ қилиш жуда қийин бўлади»³, дея шу масалага алоҳида эътибор қаратдилар. Дарҳақиқат, юрт тинчлиги, бирдамлиги ва соғлом муҳитни қарор топтириш учун одамларда энг аввало, дахлдорлик ҳиссини кучайтириш даркор. Дахлдорлик бу шахснинг ён-атрофида бирор нохушликни кўрганида бепарво бўлмаслиги, бу кўнгилсизлик бугун унга зарар келтирмаётган бўлса, балки эртага ўзининг ҳам бошига тушиши мумкин эканини ҳис қилган ҳолда яшаш демакдир. Шундай экан, огоҳ ва ҳушёр бўлиш давр талаби бўлиб қолаётганини алоҳида таъкидлаш зарур. Азалдан турмушнинг ободлиги, оиланинг мустаҳкамлиги ва тинч-осуда ҳаёт кечириш ўзбек халқининг орзуси бўлиб келган.

Биринчи Президентимиз Ислом Каримов «Ўзбекистонимизда тинчлик, осойишталик ва хавфсизликни, фуқаролар ва миллатлараро аҳиллик ва ҳамжиҳатликни кўз қорачиғидек сақлаш ва мустаҳкамлаш бундан буён ҳам энг муҳим, ҳал қилувчи вазифамиз бўлиб қолиши даркор»⁴, деганлар. Бунинг учун эса, ҳар бир фуқаро давлатимиз ва жамиятимиз тинчлигига раҳна солишга уринаётган ёвуз кучларнинг ман-

³ Каримов И.А. Ўзбек халқига тинчлик ва омонлик керак. – Тошкент: Ўзбекистон, 2013. – Б. 31–32.

⁴ Инсон манфаати, ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, ҳаётимизнинг янада эркин ва обод бўлишига эришиш – бизнинг бош мақсадимиздир / Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 20 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. «Ўзбекистон овози» газетаси, 2012 йил 8 декабрь.

баси, моҳият-мазмуни ҳақида аниқ тушунчаларга эга бўлиши ва халқимизни ушбу таҳдидлардан огоҳ қила билиши, юрт тинчлигини асрашга қаратилган амалий ишларни ўзи учун устувор вазифа деб ҳис этиши лозим.

Дарҳақиқат, тарихнинг ўтган қисқа даврида эзгу мақсадларга эришишимизда, ўзлигимиз ва тафаккуримизни англашимизда муқаддас динимизнинг ўрни ва аҳамияти беқиёс. Зеро, тинчликпарварлик, софийишталик, хотиржамлик ислом динининг моҳиятини ташкил этиши, унинг кишиларни тинчликни асраш ва барқарорликни таъминлаш йўлида ўзаро ҳамжихатлик ва бирдамлик билан ҳаракат қилишга даъват этиши фикримиз исботидир. «Ислом» сўзининг араб тилидаги луғавий маъноси – «бўйсунуш», «итоат этиш», истилоҳда эса, Аллоҳга тил билан имон келтириб, дил билан тасдиқлаш, унинг кўрсатмаларига бўйсунушни англатади. Шунингдек, «Ислом» сўзининг ўзаги «салом» бўлиб, тинчлик, сулҳ маъносини англатади. Бунга далил сифатида бир наслга мансуб одамлар ўртасида хавфсизликни таъминлаши, фаровонлик ва ҳамкорликни англатишини келтириш мумкин. «Салом» сўзи Қуръоннинг 30 дан ортиқ жойида такрорланган. Шунинг билан бирга, у Аллоҳ таолонинг гўзал исмларидан биридир»⁵.

Тинчлик бебаҳо неъмат экани ислом манбаларида ҳам ўз ифодасини топган. Хусусан, Қуръони каримда: **«Эй, имон келтирганлар! Ёппасига итоатга киришингиз!...»**⁶ (Бақара, 208) дейилади. Ушбу оят-

⁵ Шайх Муҳаммад Саййид Тантовийнинг Ватикан Папаси билан суҳбатидан. // Ал-Азҳар. – Қоҳира, 2005. – Б. 36.

⁶ Бу ва кейинги ўринларда шаклланган аънаога кўра, қавс ичида сура номи ва оят рақами келтирилди. Оят таржималари қуйидаги манба бўйича берилди: Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири (Таржима ва тафсир муаллифи Шайх Абдулазиз Мансур). – Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2012. – 624-б.

даги «ёппасига итоатга киришингиз» дегани тафсир китобларда сулҳга, ўзаро тинчликка киришинг, урушни тарк этинг маъносини беради. Шунингдек, «У (ер) га соғ-саломат, тинч-омон киришгиз!» (*Ҳижр, 46*), деган Аллоҳ таолонинг оятида ҳам жаннат аҳлининг абадий ҳаёти тинчлик, осудалик ва саломатликда кечиши айтилган. Мазкур оят бизга тинчлик ва хотиржамлик нафақат бу дунёда қадрли, балки жаннатда ҳам жуда улуғ неъмат эканини ҳамда Ер юзи инсониятнинг фаровон, ўзаро тотув ва ҳамжиҳат яшаши учун яратилганини билдиради⁷.

Ҳадиси шарифларда эса, «Тинчлик ва хотиржамлик икки улуғ неъматдирки, бундан кўп одамлар маҳрумдирлар»; «Ким бизларга қарши тиг кўтарса, у аҳли исломдан эмас»⁸, дея инсонларни тинчликнинг қадрига етишга, ўзаро аҳил-иноқ яшашга чақирилган. Шунингдек, Ибн Аббос (розияллоҳу анҳу)дан ривоят қилинган ҳадиси шарифда айтилганидек, «Икки энг азиз неъмат бор, кўплар бунинг қадрига етишмайди, булар саломатлик ва тинчлик-хотиржамликдир»⁹ (*Имом Бухорий ва Имом Термизий*).

Юқорида қайд этилганидек, ислом тинчлик, хотиржамлик ва моҳиятан енгиллик динидир. Унинг эътиқод қилувчиларга фақат енгилликни раво кўриши мўътабар манбаларда етарлича баён этилган. Маълумки, шариат аҳкомларини жорий қилиш Аллоҳ ёки У изн берган пайғамбарларга хос. Бошқа ҳеч ким, бирор-бир сабабга кўра бу ишни амалга ошириши, бандалар устига шаръий амрни жорий қилиши

⁷ Қаранг: Тинчликни асраш – муқаддас бурч. – Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2009. – Б. 12.

⁸ Маърифат – тинчлик асоси. – Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2007. – Б. 176.

⁹ Имом Бухорий. Саҳиҳи Бухорий. Китаб ар-Риқок. 6049-ҳадис.

мумкин эмас. Пайғамбар Муҳаммад (алайҳиссалом) ҳам ўз умматларига доим енгиллик, осонлик, ўрта-ҳолликни истаб келганлар¹⁰.

Исломнинг енгил дин экани, уни қийинлаштириш, унга ўзгача талқин ва қарашлар олиб кириш қораланиши Қуръон оятлари ва ҳадисларда атрофлича ёритилган. Жумладан, Қуръони каримда бундай дейилади: «Аллоҳ сизларга енгилликни истайди, оғирликни хоҳламайди» (*Бақара, 185*). «Аллоҳ сизларга (шариат аҳкомларини) енгиллатишни хоҳлайди. Ахир, инсон заиф яратилган-да!» (*Нисо, 28*). Имом Бухорий ривоят қилган ҳадисда бундай дейилади: «Албатта, дин енгилдир. Кимда-ким уни (ўзича) оғирлаштиради, дин уни албатта мағлуб қилади». Шунингдек, Имом Бухорий ва Имом Муслим ривоят қилган ҳадисда ҳам бундай дейилади: «Осонлаштиринг, қийинлаштирманг! Қизиқтиринг, бездирманг!»¹¹

Лекин диний-экстремистик ва террорчи ташкилотлар ўзларининг ғаразли мақсадларидан келиб чиқиб, ислом таълимотининг айрим ғоя ва тамойиллари мазмун-моҳиятини бир ёқлама, нотўғри талқин қилиб, одамларни ҳидоят йўлидан адаштиришга уринмоқда. «Биз ислоҳотчилармиз» дея иддао қилаётган бундай оқимлар ўзларининг қарашлари ва амалиётига қўшилмаганларни «адашганлар»га чиқармоқда. Натижада мусулмон бўлмаган мамлакатлар аҳолиси ўртасида исломнинг «ёвузлик салтанати» ва таҳдид манбаи сифатида қабул қилинишига, «исломфобия» («исломдан қўрқиш», «исломдан даҳшатга тушиш»)нинг турли кўринишлари пайдо бўлишига ҳам замин яратмоқда. Бундай ёндашув ва талқинлар жамиятдаги ижтимоий бирликка таҳдид солиб, ич-

¹⁰ Қаранг: Ҳидоят ортига яширинган залолат / Муаллифлар жамоаси. – Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2010. – Б. 112.

¹¹ Имом Бухорий. Саҳиҳи Бухорий. Китаб ал-иймон. 38-ҳадис.

ки парокандаликни келтириб чиқармоқда. Ислом уламоларининг кўрсатмаларини инкор қилишдан тап тортмайдиган, диний бирлик, ақидавий якдилликка реал таҳдид туғдирувчи, ўзаро низоларга кўмилиб кетган гуруҳлар учун ғоявий замин яратмоқда.

Тинчлик уруш ва низоларга барҳам бериш орқалигина таъминланади. Афсуски, турли қарама-қаршилик ва зиддиятларни келтириб чиқариш йўли билан ўз мақсадларига эришишни кўзлайдиган кучлар бор экан, сунъий равишда низоли вазиятларни вужудга келтиришга қаратилган ҳаракатлар ҳам тўхтамайди. Зеро, ғоялар кураши авж олган XXI асрда ҳам тинчлик неъматини кўплаб мамлакатлар учун ҳамон орзу бўлиб қолмоқда. Бунга 2011–2013 йилларда баъзи араб мамлакатларида рўй берган ва ҳамон давом этаётган сиёсий инқирозлар оқибатида юзага келган қонли тўқнашувлар мисол бўла олади. Мазкур оммавий тартибсизликлар туфайли Тунисда 300 нафар, Мисрда 800 нафар, Ливияда 14 минг нафар, Сурияда 140 мингга яқин киши ҳалок бўлган. Яқин Шарқ давлатларида бўлиб ўтган хунрезликлар, гўёки «араб баҳори» номи билан бегуноҳ одамларнинг ёстиғини қуритаётганлар ҳам асосан динни ниқоб қилиб олган кучлар экани, улар экстремистик оқим ва террористик гуруҳлардан фойдаланаётгани ҳам ҳеч кимга сир эмас.

Тинчликка раҳна солиш, жамият равнақи ва халқ фаровонлигига зиён етказиш, фитна қўзғатиш, тоифаларга бўлиниб ўзаро низолашиш умуман ислом динига ёт ҳолат ҳисобланади. Буни қуйида келтирилаётган Қуръон оятларида, ҳадисларда, уламоларнинг фикрларида ҳам кўриш мумкин. Хусусан, Қуръон оятларида бундай дейилади: **«Аллоҳ фасод (бузғунчилик) ни ёқтирмайди»** (Бақара, 205). **«Уларга: «Ер юзида фасод (бузғунчилик) қилмангиз!»** – дейилса, улар: **«Албатта, биз чин ислоҳчилармиз»,** – дейди-

лар. Огоҳ бўлингки, айнан уларнинг ўзлари бузгунчилардир, лекин (буни ўзлари) сезмайдилар» (Бақара, 11–12). «Фитна қотилликдан ҳам ашаддийроқдир» (Бақара, 191). Имом Ғаззолий айтадилар: «Диний мутаассиблар диндан фойдаланган ҳолда кишиларга ҳужум қиладиган катта йўлдаги қароқчилардир»¹².

Ҳадисларда ҳам: «Сендан маслаҳат сўраган кишига тўғри (йўл) кўрсат, акс ҳолда, унга хиёнат қилган бўласан» ҳамда «Яхшиликка ундовчи одам, яхшилик қилган кабидир»¹³, деб таъкидланган. Демак, ислом динида жамият барқарорлигининг асоси бўлган тинчлик, осойишталик, эзгулик нақадар улуғланишига иқрор бўлиш мумкин.

Юқоридаги каби ҳолатлар турли хил кўнгилсизлик ва хавф-хатарларнинг олдини олиш учун кишиларнинг ҳар қадамда огоҳ ва ҳушёр бўлиб яшашлари кераклигини кўрсатади. Бугун лоқайдлик сабаб кичик бир хатодек кўринаётган иш эртага катта кулфатларни бошлаб келиши муқаррар. Зеро, лоқайдлик ва бефарқлик турли нохушликларнинг келиб чиқишига замин яратади. Ушбу масалаларга тўхталиб, Биринчи Президент Ислом Каримов «Тинчлик-осойишталик мустақил тараққиётимиз, фаровон ҳаётимизнинг асоси экан, бунинг учун курашиш, керак бўлса, бу йўлда фидойилик кўрсатиш лозим»¹⁴, дея таъкидлаганлар.

¹² Ҳидоят ортига яширинган залолат / Муаллифлар жамоаси. – Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2010. – Б. 11.

¹³ Имом Муслим. Саҳиҳи Муслим. Китаб ал-имора. 3516-ҳадис.

¹⁴ Каримов И.А. Ўзбек халқига тинчлик ва омонлик керак. – Тошкент: Ўзбекистон, 2013. – Б. 31.

1.2. Ислом динида бағрикенглик зоялари

Ислом динининг тинчлик ва осойишталикка бўлган эътибори юқори бўлиши билан бир қаторда, бағрикенглик унинг негизи ҳисобланади. «Бағрикенглик» тушунчаси илмий фаолият ва ижтимоий ҳаётнинг турли соҳалари, жумладан, сиёсат ва сиёсатшунослик, социология, фалсафа, илоҳиёт, ижтимоий ахлоқ, қиёсий диншунослик каби фанлар доирасида кенг истифода этилади. Лотинча «tolerare», яъни «чидамоқ», «сабр қилмоқ» маъносини англатган бу сўз, асосан бирор нарсани, ўзгача фикр ёки қарашни, ўз шахсий тушунчаларидан қатъи назар, имкон қадар бағрикенглик ва чидам билан қабул қилишни англатади. Хусусан, ушбу тушунча деярли барча тилларда бир хил ёки бир-бирини тўлдирувчи маъно касб этиб, «чидамлилиқ», «бардошлилик», «тоқатлилиқ», «ўзгача қарашлар ва ҳаракатларга ҳурмат билан муносабатда бўлиш», «мурувватлилиқ», «ҳимматлилиқ», «кечиримлилиқ», «меҳрибонлик», «ҳамдардлиқ» каби маъноларга эга.

Тараққиётнинг асосий омилларидан бири бўлган бағрикенглик борасида 1995 йил 16 ноябрда БМТ тизимида Фан, таълим ва маданият соҳасида ихтисослашган ташкилот (ЮНЕСКО) Бош конференциясининг 28-сессиясида «Бағрикенглик тамойиллари Декларацияси» қабул қилинди¹⁵. Декларацияда ирқи, жинси, келиб чиқиши, тили, динидан қатъи назар, бағрикенгликни тарғиб этиш, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларига ҳурмат билан қараш каби мажбуриятлар белгилаб қўйилган. 1995 йил «Халқаро бағрикенглик» йили деб эълон қилинди. «Бағрикенглик тамойиллари Декларацияси»даги «толерант» сўзи ўзбек тилига «бағрикенглик» деб таржима қилингандан бери у тилимизда ўрнашиб қолди. Рус ти-

¹⁵ Қапанг: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/toleranc.shtml

лида «терпимость» сўзи бошқачасига айтганда «снисходительность», яъни бағрикенглик, кенгфёшлик маъноларини англатади. Диний соҳа ҳақида гап кетганда руслар «веротерпимость» сўзини ишлатишади. Ўзбек тилида «диний бағрикенглик» ибораси айнан шунга адекват ҳисобланади.

Диний бағрикенглик турли дин вакиллари эътиқодидаги мавжуд ақидавий фарқлардан қатъи назар уларнинг ёнма-ён, ўзаро тинч-тотув яшаши ҳамда ҳар бир диний таълимотга ҳурмат билан қарашни англатади. Ҳар ким ўз эътиқодига амал қилишда эркин бўлгани ҳолда, бу ҳуқуққа бошқалар ҳам эга эканини эътироф этмоқ лозим. «Бағрикенглик тамойиллари Декларацияси»да таъкидланганидек, «Бағрикенглик бўлмаса тинчлик бўлмайди, тинчликсиз эса тараққиёт ва демократия бўлмайди»¹⁶.

Жаҳон динлари ичида энг ёши ҳисобланган ислом дини ҳам ўзининг илк давридаёқ бағрикенглик дини сифатида намоён бўлди. Маълумки, ислом ўзидан аввалги динларни (яҳудийлик, насронийлик) эътироф этибгина қолмасдан, уларнинг ҳақ-ҳуқуқларини қонун билан мустаҳкамлаб қўйган. Шунингдек, уларнинг маданият ва анъаналарига эҳтиром билан қарашга ҳамда улар билан адолатли муносабатда бўлишга буюрган. Аллоҳ таоло Куръони каримда бундай дейди: «... бирор қавм (кишилари)ни ёқтирмаслик сизларни уларга нисбатан адолатсизлик қилишга ундамасин!» (*Моидда*, 8). Имом Аҳмад ибн Ҳанбал ривоят қилган ҳадисда Муҳаммад (алайҳиссалом) шундай дейдилар: «Кимки аҳли зиммага бирор заҳмат етказса, Қиёмат куни Мени ўзининг душмани сифатида кўради»¹⁷.

Дарҳақиқат, Ислом илк даврлардан оқ ўзидан олдинги динларга ҳеч қандай тазйиқ ўтказмади, турфа

¹⁶ Бағрикенглик тамойиллари Декларацияси // ЮНЕСКО Халқаро меъёрий хужжатлари. – Тошкент: Адолат, 2004. – Б. 92.

¹⁷ Имом Шавканий. Ал-Фаваид ал-мажмуъа. 495-ҳадис.

мазҳаб ва мафкураларга қарши таассуб этмади. Ислом биринчи кунларданоқ барча самовий динлар бир манба, бир булоқдан сув ичишини таъкидлаб келади. Унинг таълимотига биноан барча Пайғамбарлар биродардирлар, рисолатда улар ўртасида ҳеч қандай афзаллик йўқ, эътиқодга, динга мажбурлаш мумкин эмас, илоҳий диёнатларнинг барча ибодатхоналари ҳимоя ва мудофаа қилиниши керак, динлардаги ихтилофлар қотиллик ва адоватларга сабаб бўлмаслиги, яхшилик, силаи раҳмдан тўсмаслиги лозим. Бу борада Куръони каримда: «**Дин тўғрисида сизлар билан урушмаган ва сизларни ўз юртингиздан (ҳайдаб) чиқармаган кимсаларга нисбатан яхшилик қилишингиз ва уларга адолатли бўлишингиздан Аллоҳ сизларни қайтармас. Албатта, Аллоҳ адолатли кишиларни севар**» (*Мумтаҳана, 8*). Шунингдек, Расулуллоҳ (алайҳиссалом) ўзларинининг ҳадисларида: «Сиз ўзингиз яхши кўрган (муҳаббат қилган) нарсани биродарингизга раво кўрмагунингизча комил мўмин бўла олмайсизлар»¹⁸, деб марҳамат қилганлар. Имом Нававий шу ҳадисни бундай шарҳлаган: «Ҳадисда келган «муҳаббат» сўзидан мурад инсонлар ўртасидаги муҳаббат эмас, аксинча, биродарига яхшилик ва манфаатларни тилашдир. Бу умум башариятга нисбатан, яъни у мусулмонга ҳам, кофирга ҳам бирдай яхшиликни исташ лозим деганидир»¹⁹.

Шуниси эътиборга молики, жаҳон динларининг ичида, фақат Исломда эътиқод эркинлиги очиқ-

¹⁸ Имом Бухорий. Саҳиҳи Бухорий. Имон боби. 13-ҳадис.

¹⁹ Қаранг: Ваҳба Зуҳайлий. Мавқиф ал-ислам мин иттибоъ ар-рисалат ал-илаҳийя ал-ухро ва мин ал-анбиё ва ар-русул ва ал-кутуб ал-илаҳийя // 2003 йил Маккада ўтказилган Ислом олами лигасининг «Давлатлараро ҳамкорликда ислом ва замонавий маданият» номли конференциясида сўзлаган нутқидан.

<http://www.themwl.org/Subjects/default.aspx?d=1&l=AR&cid=16&cid=114>

ойдин эълон қилинган. Қуръоннинг Бақара сура-си 256-оятида «**Ла икроҳа фид-дин**», яъни «**Дин-да мажбурлаш йўқ**» дейилган. Баъзи радикал оқим вакиллари жиҳоднинг уруш маъносида келган оятлар нозил бўлгандан сўнг ушбу оят мансух бўлган, деб иддао қиладилар. Ваҳоланки, Қуръон илмлари орасида носих ва мансух илми бўлиб, бу илм оятларнинг қай бири носих ва қай бири мансухлигини ўрганишга оид илмдир. Бу борада суриялик машҳур уламо Рамазон Бутий бундай дейди: «Қуръон илмларидан бўлмиш носих ва мансух масалалари фақатгина ҳукмий оятларга тааллуқлидир. «Ла икроҳа фид-дин» ояти эса «жумла хабарийя», яъни дарак гап бўлиб, у ҳеч қачон мансух бўлмаган. Шунинг учун бошқа дин вакиллари мажбуран ислом динига киритиш Қуръон оятларига зиддир. Қолаверса, ислом динига мажбурлаб эътиқод қилдирилган инсоннинг имони Аллоҳнинг наздида заррача ҳам қадрли бўлмайди»²⁰.

Бу борада Пайғамбаримиз Муҳаммад (алайҳиссалом) ислом умматигагина эмас, бутун инсониятга намуна бўлдилар. У зот Мадинага хижрат қилганларида давлат ишларидаги барча амаллари ўша ерлик яҳудийлар билан уларнинг ақидаларини ҳурмат қилишга асосланган аҳднома тузиш бўлди. Расулуллоҳ (алайҳиссалом) аҳли китобдан бўлган қўшнилари билан яхши муносабатда бўлар, ҳадя бериб, улардан ҳам турли ҳадялар қабул қилардилар. Мадинага Ҳабашистон насронийларининг вакиллари келганда уларни масжидга тушириб, зиёфат бердилар ва хизматларини қилдилар. Ҳатто, Нажрон насронийларига масжиднинг бир томонида ибодат қилишга ижозат бердилар²¹.

²⁰http://naseemalsham.com/ar/Pages/showVideo.php?file=../Component/video/Boti/Jihad_flv/Jihad_03.flv

²¹ Аҳмад Шалабий. Ал-Ислом. – Қоҳира: Дор ан-наҳда ал-мисрийя, 1997. – Б. 165.

Асли насроний роҳиби бўлган инглиз тарихчиси Карен Армстронг «Муқаддас уруш» китобида бундай ёзади: «Муҳаммад фақатгина Макка мушриклар билан эмас, бир пайтнинг ўзида маҳаллий яҳудий қабилалари билан тил бириктириб ҳужумни режалаштирган Шом насронийлари билан ҳам урушишга мажбур бўлган эди. Аммо бу унинг қалбида душманларга нафрат туғдирмади, уни аҳли китобни лаънатлашга олиб келмади. Мусулмонлар ҳаётларини ҳимоя қилишга мажбур бўлишди. Лекин душманларнинг динига қарши муқаддас урушга кирганлари йўқ. Борди-ю, уришишга мажбур бўлиб қолишса, инсонпарварликни унутишмасди. Улар диний ходимларни, роҳибларни безовта қилишмасди, урушда қатнашмаётган ожиз кишилар, аёллар, ёш болалар, кексаларга тегишмас, уларга зарар етказишмас эди. Улар тинч аҳолини ўлдиришмаган, бино ва уй-жойлардан ҳеч бирини вайрон қилишмаган»²².

Кўпинча Қуръони карим ва ҳадиси шарифлардаги баъзи ўринларни, айниқса, муқаддас уруш – жиҳод тўғрисидаги кўрсатмаларни нотўғри, жангарилик руҳида талқин қилинади. Ваҳоланки, соф исломий нуқтаи назардан қаралса, бундай урушлардан асосан мудофаа мақсадлари кўзланган. Пайғамбар Муҳаммад (алайҳиссалом) вафотларидан кейин у зотнинг ишларини давом эттирган Хулафои рошидин (тўғри йўлдаги халифалар)лар ҳам озод қилинган ўлкалардаги маҳаллий аҳолига, мусулмон бўлиш ё бўлмаслигидан қатъи назар, муруват ҳамда бағрикенгликнинг олий намунасини кўрсатишган.

Халифа Абу Бакрнинг (розияллоху анху) Шом фатҳига жўнаётган қўшинга берган қуйидаги кўрсатмаси, бу борада тўлиқроқ тасаввур қилиш имконини беради: «Болаларни,

²² Caren Armstrong. Holy war. – London, 1987.

дирманг. Хурмо дарахтларига ўт қўйманг ва буталарни кесманг. Туяларни, бошқа ҳайвонлар подасини ўлдирманг... Сиз ўзга ишлар, охиратига хизмат қилиш билан машғул одамларни учратасиз. Шунда уларни ўз ҳолига қўйинг...»²³.

Иккинчи халифа Умар ибн Хаттоб (розияллоҳу анҳу) ўзга динларга меҳр-муруввати ва адолатпарварлиги билан ислом дунёсидан ташқарида ҳам маълум ва машҳур эди. Ҳазрат Умар (розияллоҳу анҳу)нинг Қуддус насронийлари билан имзолаган хавфсизлик шартномасига мувофиқ, шаҳардаги черковлар бузиб ташланмаслиги, мусулмонлар насронийларнинг ибодатхоналарини эгаллаб олмаслиги ва уларда ибодат қилмаслиги кафолатланган эди. Бу зот Қуддусга фотиҳ сифатида кирганларида «Қуддус ал-кубро» черковида туришганида аср намозининг вақти келиб қолади. Кейинчалик мусулмонлар буни далил қилиб черковни масжид қилиб олишмасин, дея бу ерда намоз ўқишдан бош тортгандилар. Шаҳар фатҳ этилганидан кейин кўп ўтмай, Несториан патриархи Иешуяб II дўстига ёзган мактубида шундай сўзларни битган эди: «Худо Ўзининг иродасини адо этган... бу араблар бизга ҳеч қандай зарар етказишмади. Ҳақиқатан, улар динимизга, руҳонийларимизга, черков ва узлатгоҳларимизга ҳурмат билан қарашди»²⁴.

Шу ўринда ислом тарихида машҳур бўлган бир воқеани келтириб ўтиш жоиз. Дамашқ, Хумс ва Суриянинг бошқа шаҳарлари мусулмонлар томонидан фатҳ этилгач, ерли аҳолидан уларни ҳимоя ва мудофаа этиш эвазига солиқ (жизя) олинади. Рум императори Ҳирақл улар билан ҳал қилувчи жангда тўқнашиш учун катта қўшин тўплаётганини эшитган қўмондонлар

²³ Қаранг: Ҳорун Яҳё. Ислом террорни лаънатлайди. – Тошкент: Мовароуннаҳр, 2003. – Б. 33.

²⁴ Ўша китоб. – Б. 34.

фатҳ этилган шаҳарларни ташлаб чиқиб, Румга қарши урушиш учун кучларни бир жойга тўплаш керак, деган қарорга келишади. Холид ибн Валид Хумс аҳлини, Абу Убайда Дамашқ аҳлини, бошқа қўмондонлар қолган шаҳарларнинг аҳолисини йиғиб: «Биз сизларни ҳимоя ва мудофаа қиламиз, деб молларингизни олган эдик. Ҳозирда эса сизларни ҳимоя қилишга қодир эмасмиз. Мана сизлар берган моллар, қайтариб олинглар», дейишади. Шаҳарлар аҳолиси: «Аллоҳ сизларга зафар ато этсин. Аллоҳга қасамки, сизларнинг ҳукм ва адолатингиз Румнинг жабр-зулмидан яхшидир. Аллоҳга қасамки, улар сизнинг ўрнингизда бўлишганида олган нарсаларини асло қайтариб беришмаган бўларди», деб жавоб беришади²⁵.

Афсуски, бугунги кунда экстремистик ташкилотлар томонидан бир қатор ғайриинсоний ғоялар тарғиб қилинмоқда. Жумладан, уларга кўра, милодий йил ҳисобини ишлатиш, бошқа дин вакилларининг байрам, маданий тадбирларида иштирок этиш ва табриклаш, кийган кийимларини (жумладан, костюм, пальто, галстук, шим ва кўйлақлар) кийиш ҳам имонсизлик ҳисобланади. Мутаассиблар ҳатто улар билан ишлаш, ёрдам сўраш, ноисломий давлатларга яшаш учун кўчиб бориш ёки у ердан кўчиб кетмаслик, исломий бўлмаган мамлакатларга саёҳат учун боришни ҳам имонсизлик, деб баҳоламоқдалар.

Шунингдек, ислом байроғи остида фаолият кўрсатаётган диний-экстремистик ҳаракатларнинг раҳнамолари мусулмон бўлмаганларни ўлдириш мумкинлиги ҳақида «фатво»лар чиқармоқда. Жамиятдаги бағрикенглик ва ҳамкорлик муҳитини хавф остида қолдирадиган, диний-конфессионал асосдаги низоларга замин яратадиган бундай даъватлар исломнинг

²⁵ Аҳмад Шалабий. Ал-Ислом. – Қоҳира: Дор ан-наҳда ал-мисрийя, 1997. – Б. 168.

асл моҳиятига бутунлай зиддир. Пайғамбаримиз (алайҳиссалом) ўз даврларида зиммий (мусулмонлар билан аҳдлашиб, ҳимояга ўтган ғайридин)ни ўлдирган бир мусулмонни қасосчиси келиб қатл қилганида: «Аҳдга вафо қилишга мен энг муносибман»²⁶, деган фикрлари ҳам ушбу хулосанинг ўринли эканини тасдиқлайди.

Бугунги кунда ислом шиорларини ўзига байроқ қилиб олган диний-экстремистик оқимлар ўзга дин вакиллариини гаровга олиш, турли қийноқларга солиш ва ҳаттоки, шафқатсиз услубларда қатл этишдек мудҳиш ишларга қўл урмоқдалар. Сўнгги йилларда мазкур ҳаракатлар янада авж олаётганини кўришимиз мумкин. 2008 йил 26 ноябрдан 29 ноябргача «Деккан Мужоҳидин» экстремистик ташкилоти томонидан Мумбай (Ҳиндистон)даги «Тож Маҳал» меҳмонхонаси, «Леополд» кафеси, шаҳар шифохонаси ва «Яҳудийлар маркази»га уюштирилган террорчилик хуружлари оқибатида 195 киши ҳалок бўлган, мингга яқин киши оғир тан жароҳати олган. 2013 йил 21 сентябрда Кения пойтахти Найробида жойлашган «Вестгейт» савдо марказига Сомалидаги «аш-Шабаб» ташкилоти жангарилари қуролли босқинни амалга ошириб, нафақат бошқа дин вакиллари, балки ислом таълимотларини тўлиқ билмаган мусулмонларни ҳам қийноққа солишди. Натижада, 70 га яқин инсон ҳаётдан кўз юмиб, 200 дан ошиқ инсонлар тан жароҳати олишди. Юқоридаги ҳолатлар бундай ҳаракатларнинг кўлами кенгайиб бо-раётганини кўрсатади.

Маълумки, Қуръони карим Рум сураси 22-оятга кўра, одамларнинг тили ва рангидаги фарқлар Худонинг мўъжизаларидандир. Миллий ва диний ранг-баранглик ҳамда эътиқод эркинлигини қарор топтириш масалаларида Қуръони карим бутун-

²⁶ Имом Шофиъий. Муснад. 983-ҳадис.

лай бағрикенглик руҳи билан суғорилган²⁷. Демак, дунёдаги турли-туманлик Яратганнинг иродаси ва ҳикмати билан боғлиқ. Аллоҳ дастлаб одамзодни бир уммат қилиб яратганди, сўнгра уларни турли қабила, халқ ва динларга ажратишни ирода қилди. Бундай ранг-барангликдан мақсад – умумий фаровонлик йўлида инсонлар бир-бирлари билан мусобақа қилмоқлари даркор. Бошқа жамоалар билан ҳамжиҳатликни чуқурлаштириш учун мусулмонлар улар билан, айниқса, китоб аҳли – яҳудийлар ва насронийлар билан мулоқот қилмоқлари лозим. Қуръон бу дунёни барча халқ ва дин вакиллари тинч-тотув яшайдиган замин деб эълон қилди. Динларнинг турли-туманлиги «Агар Раббингиз хоҳласа эди, Ер (юзи)даги барча кишилар ёпчасига имон келтирган бўлур эдилар. Бас, Сиз одамларни мўмин бўлишларига мажбур қиласизми?!» деган «Юнус» сурасидаги 99-оятига кўра, Яратган томонидан ўрнатилган экан, уни бекор қилиш ёки ҳаммани бир дин байроғи остида зўрлаб бирлаштириш мумкин эмас. Умуман олганда, Қуръони каримнинг эллиқдан ортиқ сурасидаги юзлаб оятларда мусулмонлар мўмин-қобиллик, тинчликпарварлик ва бошқа эътиқод вакиллариغا нисбатан бағрикенгликка даъват этилганлар. Демак, ислом дини ҳамиша инсон қадр-қимматига катта эътибор берган ва бошқа дин вакиллариининг ҳаёти, шаъни, ор-номуси ҳамда ҳақ-ҳуқуқларини юксак қадрлаган. Шайх Юсуф Қарзовийнинг «Ислом инсон қалбига чуқур ҳурмат билан муносабатда бўлувчи ва бегуноҳ одамларга ҳужум қилишни кечирилмас гуноҳ, деб ҳисобловчи сабр-тоқат динидир»²⁸, деган фикрлари ҳам сўзимиз исботидир.

²⁷ Қаранг: Тавфик Ибрагим. Вперед к кораническому Исламу. Восток (ORIENT) Ислам минбаре, 2006. №4.

²⁸ Қаранг: <http://qaradawi.net/articles/86-2009-12-12-10-35-10/6297-2012-10-31-10-50-30.html>

Юқоридагилардан хулоса қилиб айтишимиз мумкинки, ислом дини азалдан бағрикенг дин сифатида намоён бўлган ва бўлиб келмоқда. Бу Қуръони карим ва Муҳаммад (алайҳиссалом) ҳадисларига асосланган. Расулуллоҳ (алайҳиссалом) ҳаётлик чоғларида ҳам, у кишидан кейинги халифалар ҳам бошқа дин вакиллариغا нисбатан бағрикенглик билан муносабатда бўлишган.

Марказий Осиё минтақаси, хусусан, Ўзбекистон мамлакати ҳам минг йиллар давомида динлараро бағрикенглик ўлкаси сифатида эътироф этилади. Ҳақиқатан ҳам, ўзбек халқи ўзининг бутун тарихи давомида ҳамма вақт бошқа халқ, миллат ва дин вакиллариغا нисбатан ўзининг ҳурматини намоён этган. Бу борада Биринчи Президент Ислон Каримов таъкидлаганларидек, «Минг йиллар мобайнида Марказий Осиё ғоят хилма-хил динлар, маданиятлар ва турмуш тарзлари туташган ва тинч-тотув яшаган марказ бўлиб келди. Этник сабр-тоқат, бағрикенглик ҳаёт бўронларидан омон қолиш ва ривожланиш учун зарур табиий меъёрларга айланди. Диний бағрикенглик ҳамиша диний заминдаги адоватга қарши ўзига хос қалқон вазифасини ўтаган. У турли эътиқодларнинг бир замон ва маконда биргаликда мавжуд бўлишига, уларнинг ташувчилари ўртасидаги ҳамкорлик ва ҳамжиҳатликнинг шаклланишига йўл очган»²⁹. Бу ўз навбатида юрт тинчлиги, тараққиёти ва умуминсоний маданият ривожига хизмат қилган.

Демак, диний бағрикенглик – хилма-хил диний эътиқодга эга бўлган кишиларнинг бир замин, бир ватанда, олийжаноб ғоя ва ниятлар йўлида ҳамкор ва

²⁹ Каримов И. А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. – Тошкент: Ўзбекистон, 1997. – Б. 141-142.

ҳамжихат бўлиб яшашини англатади, нафақат диндорлар, балки бутун ҷамият аъзоларининг ҳамкорлиги ва ўзаро ҳамжихатлигини назарда тутлади. Бутун дунё миқёсида тинчлик ва барқарорликни таъминлаш ва мустаҳкамлашнинг муҳим шартларидан ҳисобланади.

1.3. Ислom – билим ва маърифат дини

Ислom дини инсон манфаатлари ва ҷамият тараққиётига хизмат қилувчи ҳар қандай кашфиёт ва янгиликларни юксак қадрлаган, қўллаб-қувватлаган. Ислom таълимотида илмнинг юксак қадрланишини ҳадислар ҳам тасдиқлайди. Буюк бобокалонимиз Имом Бухорий таъкидлаганларидек: «Дунёда илмдан бошқа нажот йўқ ва бўлмагай». Албатта, ислom илм-маърифатга асосланган диндир.

Ислomнинг асосий манбалари ҳисобланган Қуръони карим ҳамда ҳадиси шарифда илм ўрганишга ва уни ўргатишга тарғиб қилиниб, аксинча, илмсизлик ёки уни ўрганишга лоқайдлик қаттиқ қораланади. Жумладан, Қуръони каримнинг илк нозил бўлган оятининг ўзидаёқ Аллоҳ таоло «Ўқи!» деб амр қилди. «Илм» сўзи турли маъноларда Қуръонда 811 ўринда такрорланиши унинг ўрни қанчалик юқори эканини кўрсатади.

Расулуллоҳ (алайҳиссалом) ўзларининг кўплаб ҳадисларида илм эгаллашга, олимларни яхши кўришга чақирганлар. Жумладан, Имом Бухорий ривоят қилган ҳадисда: «Илм талаб қилиш ҳар бир мусулмонга фарздир»³⁰ деб таъкидлаганлар. Қуръони каримда: «Аллоҳ сизлардан имон келтирган ва илм ато этилган зотларни (баланд) даража (мартаба)-

³⁰ Сунани Ибн Можа. Фазлу-л-улама. 22-ҳадис.

ларга кўтарур» (*Мужодала, 11*), дейилган. Ибн Ҳажар Асқалоний ушбу оятни қуйидагича тафсир қилади: «Албатта даражаларни кўтариш улуғ фазлу марҳаматга далолат қилади ва дунёда олий мартаба, шон-шухрат каби маънавий юксакликни ҳамда жаннатдаги олий мартаба каби ҳиссий юксакликни ўз ичига олади»³¹.

«Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири»да эса ушбу оят қуйидагича тафсир қилинади: «Илм ва олимларнинг фазилатлари, икки дунёда эришадиган даража ва мартабаларига доир оят ва ҳадислар жуда кўп учрайди. Расулуллоҳ (алайҳиссалом)дан олим кишининг бир кунлик ибодати илмсиз обиднинг қирқ йиллик ибодатига тенг экани, қиёматда шафоат қилиши, агар у таълим ҳам берса, Ер ва осмонлардаги барча жонзот Аллоҳдан унга мағфират сўраши ва бошқа кўп башоратлар саҳиҳ ҳадислар орқали ривоят қилинган. Сулаймон (алайҳиссалом)га Аллоҳ таоло илм, бойлик ва подшоҳликдан бирини танлашни буюрганида, у илмни танлайди. Илмнинг шарофатидан унга бойлик ва подшоҳликни ҳам қўшиб берилади»³².

Бошқа бир оятда эса: «Аллоҳ адолатда (барқарор) туриб, шундай гувоҳлик берди: «Аллоҳдан ўзга илоҳ йўқдир», фаришталар ва илм эгалари ҳам. (Албатта) Ундан ўзга илоҳ йўқ. У Азиз (қудратли) ва Ҳаким (ҳикматли)дир» (*Оли Имрон, 18*). Ушбу оятда Аллоҳ таоло ўзининг ягоналигига фаришталар билан бир қаторда илмли кишиларни ҳам гувоҳ қилгани олимларнинг даражаси Аллоҳ таолонинг даргоҳида ҳам улуғ эканига далолат қилади.

³¹ Ибн Ҳажар Асқалоний. Фатҳул борий бишарҳи саҳиҳ ал-Бухорий. – Қоҳира: Дор ал-ҳадис, Ж. 1. 2004. – Б. 141.

³² Қаранг: Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири (Таржима ва тафсир муаллифи Абдулазиз Мансур). – Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёт матбаа бирлашмаси, 2012. – Б. 543.

Имом Термизий ривоят қилган ҳадисда бундай дейилади: «Абу Дардо (розияллоҳу анҳу): «Расулуллоҳ (алайҳиссалом) бундай деганларини эшитдим: «Ким илм истаб бир йўлдан юрса, Аллоҳ уни жаннат йўллари билан бирига йўллаб қўяди. Фаришталар илм толиби учун қанотларини пасайтирадилар. Албатта, олим ҳақиқага осмонлару ердагилар, ҳаттоки, сув остидаги балиқлар ҳам истиғфор айтадилар. Олимнинг обиддан афзаллиги бадр кечасидаги тўлин ойнинг бошқа юлдузлардан афзаллиги кабир. Олимлар Пайғамбарларнинг меросхўрларидир. Пайғамбарлар динор ва дирҳамни мерос қолдирмадилар. Балки илмни мерос қолдирдилар. Ким уни олса, (меросдан) тўлиқ насибасини олибди»³³.

Қуръон ва ҳадислар исломнинг асосий манбалари бўлиши билан бирга, муслмонлар ҳаётини ташкил этиш учун муҳим қўлланма ҳам ҳисобланади. Шундай экан, Қуръон ва суннатга асосланган ҳолда, муслмонларнинг манфаатларидан келиб чиқиб, инсон камолоти ва жамият фаровонлиги, ижтимоий барқарорлик ва тараққиётни кўзлаб фатво чиқариш алоҳида билим ва малакани талаб этади. Мўътабар манбаларга кўра, араб тили, Қуръон ва ҳадис илмлари, фикҳ ва ислом тарихини жуда чуқур ва мукамал биладиган мужтаҳидларгина шундай ҳукм чиқариш ҳуқуқига эгадир³⁴. Бироқ тарих ва замонавий воқелик диндан ёвуз мақсадда ҳам фойдаланиш мумкинлигини кўрсатади. Бундай ҳаракатлар муқаддас ислом дини қоидаларидан фойдаланган ҳолда амалга оширилганини ва оширилаётганини ҳам афсус билан қайд этиш лозим.

Сўнгги йилларда экстремистик ва террорчи гуруҳлар ўз ҳаракатларини «шаръий» деб исботлаш учун

³³ Жомиъут Термизий. Илм китоби. 2625-ҳадис.

³⁴ Қаранг: Алимов У. Суннат ва ҳадис. – Тошкент: Sharq, 2012. – Б. 67.

Ўзларини «мужтахид» деб эълон қилиб, турли манфатларни кўзлаган ҳолда «фатволар»ни чиқариб келмоқдалар. Бу эса, бир томондан, инсонларни адашиб, нотўғри йўлларга кириб кетишларига сабаб бўлса, иккинчи томондан, жамиятда ўзаро тушунмовчилик, адоват кайфиятининг пайдо бўлишига замин яратмоқда. Шу ўринда, мужтахид ким, мужтахид даражалари, фатво нима, унинг тарихи, уни кимлар беришга ҳақли экани тўғрисида тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқдир.

«Мужтахид» сўзи луғатда – «тиришқоқ» деган маънони билдиради. Шаръий истилоҳда эса, мужтахид деб Қуръон, суннат ва бошқа шариат манбалари асосида ҳукм чиқара оладиган кишига айтилади. Уламолар киши мужтахид даражасига эришиши учун Қуръони карим, ундаги ҳукмий оятларнинг маъноси ва уларнинг шаръий ҳукмини, ҳукмий ҳадислар ҳамда уларнинг маъноси ва ҳукмини яхши билиш, шунингдек, Қуръон илмларини чуқур ўрганган бўлиши, фикҳий масалаларни ёддан билиши, араб тили грамматик қоидалари билан бир қаторда балоғат ва фасоҳат каби унга доир бўлган илмларни ҳам ўзлаштирган бўлиши лозим, деб таъкидлашади.

Бугунги кунда мужтахид даражалари хусусида бир қанча фикрлар мавжуд бўлиб, улар бир-биридан жузъий ҳолатдагина фарқ қилади. Ҳанафий мазҳаби манбаларига кўра, мужтахидлик даражалари қуйидаги қисмларга бўлинади:

«Мужтахид фи-ш-шариъа» ёки «мутлақ мужтахид» – Қуръон ва сунна асосида усулу-л-фикҳни ишлаб чиқади ҳамда шариат саволларига жавоб беради. Бу тоифа уламоларга тўрт мазҳаб асосчилари киради;

«Мужтахид фи-л-мазҳаб» (мазҳаб ичидаги мужтахид) – ижтиҳод даражасига эришган, бироқ у ўзи усул ва қоидаларни ишлаб чиқмайди, балки, бирор

мазҳаб асосчисининг йўлидан боради. Бунга Имоми Аъзамнинг (рахимаҳуллох) шогирдлари Имом Абу Юсуф ва Имом Муҳаммад Шайбонийларни келтириш мумкин;

«Мужтаҳид муқайяд» ёки «мужтаҳид фи-л-масаил» (муайян масалалар мужтаҳиди) – мазҳаббоши томонидан жавоб берилмаган янги масалалар юзасидан мужтаҳид мутлақ ишлаб чиққан усуллар асосида ижтиҳод қилади. Бу тоифага Имом Таҳовий, Имом Сарахсий ва Имом Кархий каби уламолар киради;

«Мухарриж» – ўзлари мустақил равишда ижтиҳод қила олмайди, лекин, мужтаҳидлар томонидан билдирилган, кўринишидан икки хил тушуниш мумкин бўлган ижтиҳодга аниқлик киритади. Бунга мисол тариқасида Имом Розий ва Имом Журжонийларни келтириш мумкин;

«Муражжиҳ» – бу тоифа уламолар ҳам ижтиҳод қилишга қодир бўлмаса-да, бир масалада мужтаҳиднинг икки хил фикри бўлса, далилларга таянган ҳолда улардан бирини танлайди. Бунга Имом Кудурий ва Имом Марғинонийларни киритиш мумкин;

«Фатво мужтаҳиди» – бу тоифа мужтаҳидлар ўз мазҳаблари ичидаги масалаларни яхши ўзлаштирган ҳамда ўз фаолияти давомида улардан кенг фойдаланадиган уламолардир. Бунга Имом Хаскафий ва Ибн Обидин каби фақиҳлар мансубдирлар³⁵.

Мужтаҳид томонидан бирор масала юзасидан чиқарилган ҳукм «фатво» деб аталади. «Фатво» арабча сўз бўлиб, «саволга жавоб бериш», «шариат масалалари юзасидан фатво чиқармоқ», «маслаҳат бермоқ», «муфтийнинг хулосаси» маъносини англатади³⁶. Ис-

³⁵ Ваҳба Зухайлий. Ал-фикху-л-исломий ва адиллатуху. – Дамашқ: Дор ал-фикр, 1985. – Б. 47-48.

³⁶ Ибн Манзур. Лисону-л-араб. – Байрут: Дор ас-Содир, 2003. – Ж. 15. – Б. 145-147.

тилоҳда эса, сўраган кишига шаръий далил асосида ҳукм чиқаришга нисбатан қўлланилади³⁷.

Луғавий жиҳатдан фатво берувчи инсон «муфтий» деб аталади. Бу борада олимлар бир қанча фикрларни билдиришган. Жумладан, Имом Қарафий шундай дейдилар: «Муфтийлар Аллоҳ таолонинг таржимонларидир. Чунки, улар нассга таянган ҳолда ҳукм чиқарадилар»³⁸. Имом Шотибий эса: «Муфтийлар уммат учун Расулуллоҳ (алайҳиссалом) мақомларида бўладилар. Бунга далил қилиб юқорида айтилган: «Олимлар пайғамбарларнинг меросхўрларидир. Пайғамбарлар динор ёки дирҳам эмас, балки, илмни мерос қилиб қолдирганлар», деган ҳадисни келтирадилар», деб шарҳлаганлар³⁹.

Дастлаб фатво бериш мақомида Расулуллоҳ (алайҳиссалом) турганлар. У киши Аллоҳ таоло томонидан ваҳий қилинган ҳолда фатво чиқарганлар. Расулуллоҳ (алайҳиссалом) билан саҳобалар ўртасидаги суҳбатлар одатда савол-жавоб тарзида бўлар эди. Расулуллоҳ билганларига жавоб берар, билмаганларига Аллоҳ таолодан шу саволга жавобни билдиришни сўрар эдилар.

Расулуллоҳ (алайҳиссалом)дан сўнг саҳобалар, улардан кейин тобеинлар фатво берганлар. Шундай бўлсада, фатво беришнинг масъулияти оғир эканини ҳис қилиб, саҳобалардан Умар ибн Хаттоб, Али ибн Абу Толиб, Абдуллоҳ ибн Масъуд, Оиша онамиз, Зайд ибн Собит, Абдуллоҳ ибн Аббос, Абдуллоҳ ибн Умар (розияллоҳу анҳум)лар каби санокли кишиларгина фатво чиқарганлар. Ибн Абу Лайло айтадилар: «Расулуллоҳ (алайҳиссалом)нинг 120 та ансорларини учратдим. Уларнинг

³⁷ Жалолиддин Суютий. Адабу-л-фатъа / Муҳий Ҳилол таҳқиқи. – Қоҳира: Дор ал-офоқ ал-арабийя, 2007. – Б. 35.

³⁸ Имом Қарафий. Ал-Фуруқ / Халил Мансур таҳқиқи. – Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмийя, 1997. – Ж. 1. – Б. 358.

³⁹ Имом Шотибий. Ал-Мувафақот / Муҳаммад Абдуллоҳ Дироз таҳқиқи. – Байрут: Дор ал-маърифат, 2007. – Ж. 4. – Б. 178-179.

бирларидан савол сўраганимда кейингисига ўтказар, ундан сўрасам у бошқасини кўрсатар эди. Охири айланаиб яна биринчи савол берган кишига келдим»⁴⁰. Ушбу ҳолатда ҳам кўришимиз мумкинки, саҳобалар фатво беришда ниҳоятда эҳтиёткор бўлганлар.

Саҳобалардан сўнг, тобеинлар ёки улардан кейинги даврда яшаган уламолар ҳам фатво беришдан ўзларини сақлардилар. Жумладан, тобеинлардан бўлган Шаъбийдан бир савол сўралганда у киши: «Билмайман», деб жавоб қиладилар. Шунда одамлар: «Сен Ироқ фақиҳи бўлсанг, «билмайман» дейишга уялмайсанми?» деганда Шаъбий: «Фаришталар: «Зоти покнинг ҳаққи, бизда Ўзинг билдирганингдан ўзга илм йўқдир» (Бақара, 32), дейишга уялмаган, мен нега уялай», деб жавоб берган эканлар⁴¹.

Фатво бериш масаласида мазҳаббошиларидан бири бўлмиш Имом Молик: «Инсон бирор саволга жавоб беришдан олдин ўзини дўзах ёки жаннатда тасаввур қилсин-да, кейин жавоб берсин», деган эканлар. Бир куни у кишидан савол сўрашганда: «Билмайман», деб жавоб берадилар. Савол берган киши: «Бу осон савол бўлса, шуни ҳам билмайман дейишликка уялмайсанми?» деганда, Имом Молик ғазабланиб: «Осон масала?! Билиб қўй, динда осон масаланинг ўзи йўқ! Аллоҳ таолонинг: «Зеро, Биз Сизга оғир Сўзни (Куръонни) туширажакмиз» (Муззаммил, 5), оятини эшитмаганмисан?! Илмнинг барчаси қийин, жумладан сен сўраган нарса ҳам», деб жавоб берганлар⁴².

Суннийлик мазҳабларида мазкур масалада ижтиҳод эшиклари XIII асрда ёпилгани ҳамда бугунги

⁴⁰ Носир Абдуллоҳ Маймон. Ал-Фатва: хатаруха, аҳаммиятуха ва мушкилатуха фи-л-аср ал-ҳазир. – Макка, 2008. – Б. 16.

⁴¹ Абу Абдуллоҳ Ҳароний. Сифат-ул-фатва ва-л-муфти ва-л-мустафтий. – Байрут: ал-Мактаб ал-исломий, 1976. – Б. 9.

⁴² Носир Абдуллоҳ Маймон. Ал-Фатва: хатаруха, аҳаммиятуха ва мушкилатуха фи-л-аср ал-ҳазир. – Макка, 2008. – Б. 17.

кунда мужтаҳидлик мартабасига эришиш тўғрисида икки хил фикр мавжуд. Шундай бўлса-да, ҳар қандай ҳолатда ҳам бирор-бир ҳукм чиқариш зарур бўлса, аввало мазҳаблар таълимотига таянилади, агар уларнинг бирортасида масаланинг ечими топилмаса, мусулмонларга осонлик ва қулай шароит яратиш нуқтаи назаридан фатво беришга салоҳиятли ҳамда ваколатли инсон томонидан фатволар чиқарилиши мумкин. Ижтиҳод қилиш мумкин эмас, ижтиҳод эшиклари ёпилган, деб иддао қилувчиларга қарши равишда мазҳаб уламолари ўз қарашларини билдиришган. Жумладан, машҳур уламо Рамазон Бутий: «Ижтиҳод эшиклари очик, уни ёпишга ҳеч кимнинг ҳақ-ҳуқуқи йўқ. Лекин унинг тартиб-қоидалари бўлиб, бирор ким улардан ўз билганича, манфаати йўлида фойдаланишга ҳақли эмас», дейдилар.

Юртимизда бу борада Ўзбекистон мусулмонлари идораси фаолиятини келтириб ўтиш мумкин. Диний соҳада пайдо бўлган муаммо юзасидан, айнан, Ўзбекистон мусулмонлари идораси томонидан чиқарилган фатволарга асосланилади.

Демак, фатво мусулмонлар ҳаётида муҳим аҳамият касб этади. Бугунги кунда фатво беришга ҳамма ҳам ҳақли эмас. Акс ҳолда, бу каби ҳолатлар қанчадан қанча бегуноҳ инсонларнинг қони тўкилишига ҳамда асл таълимоти тинчлик бўлган ислом жоҳиллик, ёвузлик, босқинчилик ва қотиллик дини сифатида намоён бўлишига сабаб бўлади. Узоққа бормайлик. Масалан, 2005 йил 12–13 май кунлари Андижонда содир этилган террорчилик хуружлари олдидан, «Акромийлар» жамоаси масъуллари томонидан махсус варақа тайёрланиб, барча жамоа аъзолари орасида тарқатилган. Унда ташкилот асосчиси Акром Йўлдошев томонидан Куръони каримнинг «Саф» сурасидаги оятлар жамоа манфаатларига мослаб шарҳланиб, ғаразли мақ-

садларда талқин қилинган. Асосий эътибор мавжуд ҳокимиятга қарши қуролли курашга даъват қилиниб, бунинг оқибатида Ақром Йўлдошев томонидан «... кураша беринглар, сизларга Аллоҳ ёр бўлсин» деб очиқ жиҳодга «фатво» берилган⁴³.

Ваҳоланки, ислом қоидаларига биноан фатво бериш ҳуқуқи юқорида қайд этилганидек, фақатгина ақида, фикҳ илмида мукаммал даражага етган, Қуръонни тафсирлари ва турли илмлари билан тўлиқ ёд билувчи, қолаверса, «муфтий (фатво берувчи)» мартабасига эга бўлган муайян шахсларгагина берилиши маълум. Шунингдек, Имом Аҳмад ибн Ханбал (раҳимахуллох)дан қанча ҳадисни ёдлаган одам фатво бериши мумкинлиги ҳақида сўралганда, улар муфтий камида 400 минг ҳадисни билиши кераклигини айтганлар. Расулуллоҳ (алайҳиссалом)нинг «Кимда-ким илмсиз фатво берса, унга Аллоҳ таоло, фаришталар, осмону ердаги барча мавжудотларнинг лаънати бўлсин»,⁴⁴ деган ҳадислари ҳам экстремистларнинг бундай даъволари ислом асосларига зидлигини кўрсатади.

Дарҳақиқат, ҳозирги кунда жаҳонда баъзи ҳаракатлар томонидан ислом дини ҳақида турли нотўғри фикрлар тарқатилаётгани, террорчилик каби иллатларни айни пайтда бевосита исломга боғлаб, муборак динимиз ва мусулмонларга нисбатан нафрат ўтини ёқишга уринаётгани ёки ўзларининг манфур ишларини амалга оширишда «буюртма» бўйича чиқарилган махсус «фатволар»дан фаол фойдаланаётгани ҳеч кимга сир эмас. Ваҳоланки, муқаддас динимиз ҳар қандай ёвузликни инкор этиши юқорида Қуръони карим оятлари, ҳадислар, машҳур уламоларнинг фикрлари орқали баён этилди.

⁴³ Қаранг. Каримов А.А. Дин никобидаги юртбузарлар ёхуд «акромий»лар фитнаси. – Тошкент: Мовароуннаҳр, 2005. – Б. 33.

⁴⁴ Ибн Асокир. Тарихи Димашқ. 5521-ҳадис.

Юқоридагилардан хулоса қилиб, исломда илм, маърифатли бўлишга, Яратган томонидан инсонларга берилган неъматлар ҳақида билим орқали тадаббур қилишга тарғиб қилинган. Шунинг учун ҳам, Аллоҳ таоло тафаккур қилмайдиган, ўзининг ким эканини англаб етмайдиган, бугуннинг ҳузур-халовати билан яшаб, эртаси ҳақида қайғурмайдиган, онгсиз кимсаларни Қуръони каримда «...Уларда қалблар бор, (лекин) улар билан «англамайдилар». Уларда кўзлар бор, (лекин) улар билан «кўрмайдилар». Уларда қулоқлар бор, (лекин) улар билан «эшитмайдилар». Ана ўшалар ҳайвонлар кабидирлар. Балки улар (янада) адашганроқдирлар. Айнан ўшалар ғофиллардир» (*Аъроф*, 179), деб таърифлайди. Шунингдек, Ҳасан Басрий (раҳимахуллоҳ) ривоят қилган ҳадисда шундай дейилади: «Инсонлар илм ўрганиб амални тарк қилганларида, тиллари ила севишиб, қалблари ила адоватда бўлсалар ва силаи раҳмни узсалар, Аллоҳ уларни лаънатлаб, қулоқларини кар ва кўзларини кўр қилиб қўяди»⁴⁵. Дарҳақиқат, ислом оламининг эътиборли уламолари томонидан мўътабар манбалар асосида берилаётган фатволар ёки раддияларни тан олмаётган турли фирқа ва оқим тарафдорларини ҳам юқоридаги оят ва ҳадисларда келтирилган кимсаларга қиёслаш мумкин.

Умуман олганда, ислом илмсизлик ва жоҳилликни қоралайди, илм олиш, жаҳолатдан маърифатни устуң қўйиш каби эзгу фазилатларга буюради. Ҳақиқатда жоҳиллик ёмон иллат бўлиб, жоҳил инсонлар барча ёмонликларга ҳеч қандай тўсиқсиз кириб кетаверадилар. Жаҳолат инсон ҳаётини барбод қилади, охирагини куйдиради. Маърифат эса инсон қалбига сайқал беради, маънавий, руҳий дунёсини гўзаллаштиради, инсонга шон-шуҳрат келтиради, улуғлайди. «Маъри-

⁴⁵ <http://shamela.ws/browse.php/book-9472/page-47>

фат» сўзи «билим», «Аллоҳни таниш» каби хислатларни ўзига жамлайди. Бунга зид равишда илмни диний ва дунёвий турларга тақсимлаб, айрича қараш инсон маънавиятининг емирилишига олиб келади. Бу фикр исботи учун узоқ ва яқин ўтмишимизда мисоллар кўп. Абу Али Ибн Сино, Беруний, Хоразмий, Мирзо Улуғбек, Имом Бухорий, Абул Муъин Насафий каби улуғ аждодларимиз гарчи собиқ тузум уларнинг диний илм соҳиблари бўлганини яширган бўлса-да, улар энг аввало ислом дунёсининг ардоқли олимлари, том маънодаги илм эгаларидирлар. Қуш ҳам ёлғиз қаноти билан парвоз қила олмагани каби, инсон ҳам бир ёқламалик билан комил ва тўлиқ бўла олмайди. Шу жиҳатдан Биринчи Президент Ислом Каримовнинг: «Биз дин билан дунёни, дунё билан динни ўрганамиз» деган гаплари биз учун дастуриламал бўлмоғи лозим. Ана шунда биз ҳар томонлама, тўла мукамал инсон, аждодларимизга муносиб фарзанд бўла олган бўламиз.

II БОБ. ДИНИЙ МУТААССИБЛИК, ЭКСТРЕМИЗМ ВА ТЕРРОРЧИЛИКНИНГ ШАКЛЛАРИ, ҒОЯВИЙ ИЛДИЗЛАРИ ҲАМДА ЗАМОНАВИЙ КЎРИНИШЛАРИ

2.1. «Мутаассиблик», «экстремизм» ва «терроризм» тушунчаларининг мазмун-моҳияти

Диний экстремизм ва терроризм каби ҳодисаларнинг илдишлари узоқ тарихга бориб тақалса-да, улар ҳеч қачон ижтимоий барқарорлик ва тараққиёт учун бугунгидек таҳдид солмаган. Шундай экан, унинг олдини олиш ва унга қарши курашиш инсониятнинг истиқболига даҳлдор масалага айланди. Ушбу вазифаларга тўхталиб, Биринчи Президентимиз Ислоҳ Каримов «Биринчи галда, террорчиларни тайёрлайдиган заминга, ғояга, мафкурага эътибор бериш, шуларга қарши курашиш керак. Болаларимизнинг онгини ва ҳаётини бузадиган, эртанги кунига мутлақо ишончини йўқотадиган мана шундай ғояларга қарши биз қурол билан эмас, ғоя билан курашишимиз зарур»⁴⁶, деб таъкидлаган эдилар.

Зеро, илмий истилоҳда қўлланаётган «мутаассиблик», «фундаментализм», «экстремизм», «терроризм», «фанатизм» каби атамалар деярли барчага тушунарли бўлса-да, ҳар киши уларни ўзича талқин этиши мумкин. Кенг маънода бу атамалар қонуний ҳокимиятга қарши курашувчи ижтимоий-сиёсий гуруҳ ва оқимларга тегишлидир. Аммо муайян минтақа ёки дин билан боғлиқ бўлган тадқиқотларда юқори-

⁴⁶ Каримов И.А. Тинчлик ва хавфсизлигимиз ўз куч-қудратимизга, ҳамжиҳатлигимиз ва қатъий иродаимизга боғлиқ. 12-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2004. – Б. 253–254.

даги атамаларнинг ҳаммаси ҳам доимо қўл келавермайди. Масалан, «фундаментализм» атамаси аслида асримиз бошида АҚШ протестантлари орасида қуйидаги беш ақида: Исонинг бокира аёлдан дунёга келгани, унинг инсоният гуноҳларини оқлаш учун қурбон бўлгани, жисман қайта тирилиши, ер юзига жисмонан иккинчи марта келиши, ниҳоят, Китобнинг муқаддаслигини ўз ичига олган таълимотга берилган ном сифатида пайдо бўлган.

Бу атама ислом динига нисбатан олинганида фақат бир ақида – Исонинг бокира аёлдан туғилганида ўхшашлик бор, холос. Охириги пайтларда матбуотда ўзини мусулмон ҳисобловчи мутаассиб жангариларни «фундаменталистлар» деб аташ одат тусига кириб қолди. Кўриниб турибдики, бу фундаментализмнинг илк маъносига мувофиқ келмайди. Агар ўз эътиқодларини фаол тарғиб қилаётган инжилчи-христиан фундаменталистларининг кўплаб жамоалари жаҳон бўйлаб ҳозир ҳам мавжудлигини ҳисобга олсак, Миср, Жазоир ва бошқа давлатлардаги мутаассиб мусулмон гуруҳларига нисбатан «фундаментализм» эмас, балки «ислом ниқоби остидаги экстремизм» иборасини ишлатиш маъқулроқ кўринади.

«Экстремизм» (лотинча – «ақл бовар қилмас даражада», «ҳаддан ошиш») жамиятда қабул қилинган қонун-қоидаларга зид радикал қараш ва ҳаракатларни англатади. Бундай ҳаракатларга диний тус бериш диний экстремизмга олиб келади.

«Диний экстремизм» – жамият учун анъанавий бўлган диний қадриятлар ва ақидаларни рад этиш, уларга зид ғояларни алдов ва зўрлик билан тарғиб қилишга асосланган назария ва амалиётни англатади. Экстремистик қарашларни барча динларда, буддизм, христианлик, исломдаги турли оқимларда учратиш мумкин. Масалан, мутахассислар католик

черковининг эркин фикр юритувчи, ҳукмрон феодал-католик черкови ақидаларини рад этувчи кишилар – папа ҳокимияти душманларини таъқиб қилиш учун XIII асрда тузилган ва минглаб одамларнинг қурбон бўлишига олиб келган инквизиция фаолиятини ҳам экстремизмнинг ўзига хос кўриниши сифатида баҳолайдилар⁴⁷. Аммо ҳозирда ислом дини ниқоби остидаги диний-сиёсий ҳаракатлар аъзолари томонидан турли жинойтлар содир этилаётгани жамият хавфсизлигига жиддий таҳдид солмоқда.

«Фундаментализм» – (лотинча – «асос») тушунчасининг маъноси муайян ижтимоий ҳодисанинг дастлабки кўринишини англатади.

«Диний фундаментализм» – «Маълум дин вужудга келган илк даврига қайтиш ва бу йўл билан замонанинг барча муаммоларини ҳал қилиш мумкин», деган фикрни илгари суриш таълимотини англатади. Истилоҳда ақиданинг ўзгармаслигини ҳимоя қиладиган, уларнинг ҳар қандай мажозий талқинига муросасиз, сўзма-сўз талқинга асосланган эътиқодни ақлга таянган мантиқий далиллардан устун қўядиган, муайян диний эътиқод шаклланишининг бошланғич даврида белгиланган барча йўл-йўриқларни қатъий ва оғишмай бажарилишини талаб қиладиган диний оқимларни ифодалашда қўлланилади.

«Фундаментализм» атамаси юқорида қайд этилганидек, аслида христиан дини билан боғлиқдир. «Фундаментализм» ибораси илк бор I Жаҳон уруши арафасида вужудга келган протестантизмдаги ортодоксал оқимларни ифодалаш учун ишлатилган. Бу оқим 1910 йилдан кейин шу ном билан атала бошлаган. Фундаменталистлар христианликнинг анъанавий ақидала-

⁴⁷ Диний экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари / Муаллифлар жамоаси. – Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2013. – Б. 88.

рига, айниқса, Библиянинг мутлақо мукамаллигига ишонишни мустаҳкамлаш, уни сўзма-сўз шарҳлашга қатъий риоя қилишни талаб қилдилар. Бу оқим кейинчалик Америкада кенг тарқалиб кетди. 1919 йили Филадельфияда Жаҳон христиан фундаменталистлари ассоциациясига асос солинди.

XX асрнинг 70-йилларидан бошлаб, бу сўз исломга нисбатан қўлланила бошлади. Бунда «фундаментализм» атамаси – Куръон ва ҳадисларни сўзма-сўз талқин этувчи, илк исломга қайтишга қаратилган ақидаларни тарғиб қилувчи диний-консерватив руҳдаги йўналишга нисбатан ишлатилди. Бунинг натижасида жаҳон матбуотларида ислом ниқобидаги мутаассиб жангариларини «фундаменталистлар» деб аташ ҳам одат тусига кирди.

Шундай экан, экстремизм ёки фундаментализмни фақат муайян дин билан боғлаш мутлақо асоссиздир. Хусусан, ислом дини, у билан боғлиқ турмуш тарзи ва қадриятлар мажмуи ҳеч қачон экстремистик тузилмаларнинг гўё дин ва мусулмон жамоаси равнақи йўлида амалга ошираётган террорчилик хуружларининг асосий сабаби сифатида қаралиши мумкин эмас.

Ислом шиорларидан танлаб фойдаланадиган, диннинг асл моҳиятини бузиб талқин қиладиган экстремистик тузилмалар худди юқоридаги каби гўёки, кенг халқ оммаси билан узвий бирлик мавжудлигини кўрсатиш, аслида эса жамиятда тартибсизлик ва парокандаликни юзага келтириш учун маблағ йиғиш, асосий таҳдид манбаи сифатида одамлар онгу шуурини эгаллаш, жамиятда беқарорлик келтириб чиқариш орқали ҳокимиятга эришишдек эҳтиёжларини қондириш мақсадини кўзлайди. Ўзларини «исломий» деб эътироф этадиган бундай тоифалар сиёсий жабҳада инқилобий ва қўпоровчилик усуллари билан қонуний ҳокимиятга қарши курашда ўзларини намоён

қилса, бошқалари тарғибот-ташвиқот ишлари, диний таълим, турли жамоат ташкилотлари, мактаб, университет ва оммавий ахборот воситаларига кириб бориш, айниқса, фойдаланиш осон ҳамда қулай бўлган аудио ва видео маҳсулотларини тарқатиш билан кўпроқ шуғулланадилар.

Ҳозирги даврда кўплаб экстремистик уюшмалар ва мутаассиблар турли динлар, шу жумладан, христианлик, ислом, яҳудийлик динлари таълимотидан фойдаланмоқдалар. Шу билан бирга, диний риторика уларга кўзда тутилаётган жамиятнинг аниқ шаклу шамоийлини тақдим этмаган ҳолда (бу улар учун худди анархистлар каби унчалик аҳамиятга эга эмас) хаёлий жамият ҳақидаги тасаввурлардан фойдаланиш имконини беради⁴⁸. Бунда энг муҳими тартибсизлик ва беқарорликни келтириб чиқаришдир. Унга эришиш эса, ўзига хос умумий мақсадни ташкил этади, дейиш мумкин.

«Ақиданарастлик» («ақида» – арабча – «ишонч», «бирор нарсани иккинчисига боғлаш») муайян шароитда, бирон-бир ғоя ёки тамойилга қатъий ишониб, уни мутлақлаштириш асосида шаклланган қоида ва тартибларни шароит, ҳолат, вазиятни ҳисобга олмаган ҳолда, кўр-кўрона қўллаш ёки шунга уринишни англатади. У муайян қонун ва қоидалар таъсир доирасини сунъий кенгайтиришга уринишда ёрқин намоён бўлади. У ёки бу ходиса, қоида ёки тамойилни мутлақлаштиришга асосланган ёндашувни ижтимоий ҳаётнинг истаган соҳасидан топиш мумкин.

«Мутаассиблик» (араб. «ғулув кетиш», «чуқур кетиш») муайян ғояларнинг тўғри эканига қаттиқ ишо-

⁴⁸ Диний экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари / Муаллифлар жамоаси. – Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2013. – Б. 89.

ниш, уларга муккасидан берилиш, «ўзгалар» ва «ўзгача» қараш ҳамда ғояларга мурасасиз муносабатда бўлиш, бошқа фирқа ва мазҳабларни бутунлай рад этиши, уларни тан олмасликда намоён бўлади. Мутаассиблик барча даврларда турли дин ва йўналишлар орасида кескин низо ва тўқнашувлар келиб чиқишига сабаб бўлган.

Онги заҳарланган ва мутаассибга айланган кишилар ўзлари қилаётган ишларни тўғри деб ҳисоблаб, ҳар қандай номақбул ишлардан ҳам бош тортмайдилар. Ваҳоланки, уларни бу йўлга бошлаган «рахнамо-лар»нинг асл мақсади моҳиятан ғайриинсоний характерга эга. Мутаассибликнинг жирканч башараси дунёнинг турли нуқталарида содир этилаётган қўпурувчилик ва хунрезлик воқеаларида яққол намоён бўлмоқда.

Айни пайтда, дунёвий ва диний билимларнинг сазелиги, соф диний тушунчаларнинг асл мазмунини билмаслик ҳам мутаассиблик ғояларнинг тарқалишига сабаб бўлиши мумкин. Бу жараённинг энг хатарли жиҳати динни сиёсийлаштириш воситасида ҳокимиятга интилиш, динни нотўғри талқин қилиш билан одамлар орасига нифоқ солиш, қўпурувчилик ишларини амалга ошириш ва ғаразли манфаатларни рўёбга чиқаришга уринишларда намоён бўлмоқда.

Демак, диний экстремизм келиб чиқилишининг биринчи ва асосий сабаби мутаассиб фикр ва қарашларнинг пайдо бўлишидир. Мутаассиблик диний экстремизм ва терроризмга замин тайёрлайди. Шунинда қайд этиш жоизки, кўп манбаларда ишлатилган «ақидапарастлик» сўзи ҳозирги воқелиқдан келиб чиқиб «мутаассиблик» сўзи билан алмаштирилган ҳолда истеъфода этилмоқда.

«Террор» (лотинча – «қўрқитиш», «ваҳимага солиш») – аҳолининг кенг қатламларида даҳшат ва қўр-

қув уйғотиш, жамиятда беқарорлик келтириб чиқариш орқали давлат ҳокимиятини эгаллаш мақсадига қаратилган жиноий фаолиятдир.

Террор – оммавий ва сиёсий мақсадларга эришиш учун зўравонликдан ҳамда зўравонлик қилиш билан таҳдид солишдан мунтазам фойдаланишдир. Шундай қилиб, «террор» душманни жисмоний зўравонлик йўли билан қўрқитиш, ҳатто уни жисмонан йўқ қилишни англатади. «Терроризм» эса террор амалиётидир. Бу икки тушунчани шу тарзда чегаралаш мақбул бўлса, у ҳолда террордан келиб чиққан терроризм асло янги ҳодиса бўлмай, бизгача асрлар қўйнидан етиб келган, деб ҳисоблаш мумкин⁴⁹.

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига «терроризм»га қуйидагича таъриф берилган: «Терроризм – халқаро муносабатларни мураккаблаштириш, давлатнинг суверенитетини, ҳудудий яхлитлигини бузиш, хавфсизлигига путур етказиш, уруш ва қуролли можаролар чиқариш, ижтимоий-сиёсий вазиятни беқарорлаштириш, аҳолини қўрқитиш мақсадида давлат органини, халқаро ташкилотни, уларнинг мансабдор шахсларини, жисмоний ва юридик шахсни бирон-бир фаолиятини амалга оширишга ёки амалга оширишдан тийилишга мажбур қилиш учун зўрлик, куч ишлатиш, шахс ёки мол-мулкка хавф туғдирувчи бошқа қилмишлар ёхуд уларни амалга ошириш таҳдиди, шунингдек, террорчилик ташкилотининг мавжуд бўлишини, ишлаб туришини, молиялаштирилиши таъминлашга, террорчилик ҳаракатларини тайёрлаш ва содир этишга, террорчилик ташкилотларига ёхуд террорчилик фаолиятига кўмаклашаётган ёки бундай фаолиятда иштирок этаётган шахсларга бевосита ёки билвосита ҳар қандай маблағ-воситалар

⁴⁹ Қаранг: Ғойибназаров Ш. Халқаро терроризм: илдизи, омиллари ва манбаи. – Тошкент: Ўзбекистон, 2009. – Б. 10.

ва ресурслар бериш ёки йиғишга, бошқа хизматлар кўрсатишга қаратилган фаолият»⁵⁰.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг 2000 йил 15 декабрда қабул қилинган, «Терроризмга қарши кураш тўғрисида»ги қонунида қуйидагича таъриф берилган: «Терроризм – сиёсий, диний, мафкуравий ва бошқа мақсадларга эришиш учун шахснинг ҳаёти, соғлигига хавф туғдирувчи, мол-мулк ва бошқа моддий объектларнинг йўқ қилиниши (шикастлантирилиши) хавфини келтириб чиқарувчи ҳамда давлатни, халқаро ташкилотни, жисмоний ва юридик шахсни бирон-бир ҳаракатлар содир этишга ёки содир этишдан тийилишга мажбур этишга, халқаро муносабатларни мураккаблаштиришга, давлатнинг суверенитетини, ҳудудий яхлитлигини бузишга, хавфсизлигига путур етказишга, қуроли мижролар чиқаришни кўзлаб иғвогарликлар қилишга, аҳолини кўрқитишга, ижтимоий сиёсий вазиятни беқарорлаштиришга қаратилган, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига жавобгарлик назарда тутилган зўрлик ишлатиш билан кўрқитиш ёки бошқа жиноий қилмишлар; террорчи – террорчилик фаолиятини амалга оширишда иштирок этаётган шахс, террорчилик гуруҳи – олдиндан тил бириктириб террорчилик ҳаракатини содир этган, бундай ҳаракатга тайёргарлик кўрган ёки уни содир этишга суиқасд қилган шахслар гуруҳи; террорчилик ташкилоти – икки ёки ундан ортиқ шахснинг ёки террорчилик гуруҳларининг террорчилик фаолиятини амалга ошириш учун барқарор бирлашуви»⁵¹.

⁵⁰ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. (2008 йил 1 июлгача бўлган ўзгартиш ва қўшимчалар билан киритилган) – Тошкент: Адолат, 2008. – Б. 85.

⁵¹ Ўзбекистон Республикасининг «Терроризмга қарши кураш тўғрисида»ги Қонуни // Халқ сўзи. 2001 йил 20 январь .

Юқорида келтирилган таърифларда терроризмнинг ниҳоятда муҳим бир хусусияти – унинг муайян сиёсий мақсад ёки амалий натижаларига эмас, балки у ёки бу хуруж натижасида одамлар орасида, ижтимоий фикрда юзага келадиган хавотирли акс-садо, шов-шувга эришишга қаратилгани таъкидланган. XX асрнинг 60-йилларидан бошлаб, терроризмнинг можароларни келтириб чиқарувчи ҳодиса сифатидаги салоҳияти, бутун-бутун минтақалар йўналиши турлича бўлган террорчи ташкилотлар ва гуруҳлар фаолият кўрсатган жойларга айланиб қолди. Бунинг натижасида, террорчилик ҳаракатининг кўламигина эмас, балки методлари ҳам ўзгарди. Унинг энг даҳшатли кўринишларидан бири – ўзини аввалдан ўлимга тайёрлаган террорчи-камикадзелар томонидан амалга ошириладиган ҳаракатларни келтириш мумкин.

Қайд этилган фикрлардан келиб чиқиб, терроризм тушунчасини қуйидагича таҳлил қилиш мумкин: Терроризм – сиёсий мақсадда амалга ошириладиган террорнинг назарияси ва амалиёти бўлиб, у икки қисмдан иборат:

Биринчиси, террорнинг маънавий-мафкуравий жиҳати. У террорчиларнинг ҳис-туйғуга асосланган ғоялари, мавҳум тушунчалар («диннинг софлиги», «халқ бахти», «халқ манфаати»)га таянади. Улар реал воқеликдан эмас, ўз шахсий тасаввурлари дунёсидан келиб чиқиб ҳаракат қиладилар;

Иккинчиси, террорнинг амалий томони бўлиб, у террорчилар, террорчи гуруҳлар ва ташкилотлар томонидан юқоридаги талабларни бажариш (террорчилик актларига тайёргарлик кўриш ва уни амалга ошириш) натижасида ўз мақсадларига эришишдан иборат⁵².

⁵² Қаранг: Сафарова Н.О. Терроризм (тарихий-фалсафий таҳлил) – Тошкент: NOSHIR, 2009. – Б.18-19.

Мусулмон мамлакатларида террорчи уюшмалар оммавий бўла олмагани учун аҳолининг кенг қатламлари номидан ҳаракат қилиш таассуротини уйғотиш мақсадида диний шиорлардан ниқоб сифатида фойдаланадилар. Демак, террор, террорчилик фаолияти, террорчи биргаликда бир бутун ҳодиса сифатида терроризмни ташкил этади. Ҳозирги даврда у глобал миқёс касб этиб, халқаро терроризм шаклини олди.

«Халқаро терроризм» – тушунчаси давлатлар, халқаро ташкилотлар, сиёсий партия ва ҳаракатларни беқарорлаштиришга қаратилган сиёсий кўпорувчилик фаолиятини ифодалайди. У оғир жиноятлардан бўлиб, узоқ давом этган жараёнларнинг ҳосиласи ҳисобланади.

Халқаро терроризм феномени айниқса, XX аср бошларида авж ола бошлади, яъни халқаро терроризмга қарши курашда давлатлараро ҳамкорликнинг йўлга қўйилиши ўтган асрнинг 30-йилларидан бошланган. Масалан, 1934 йилда Мадридда бўлиб ўтган жиноятчиликка оид қонунларни унификациялаштириш муаммоларига бағишланган конференцияда терроризмнинг «Аҳолини даҳшатга солиш ва ҳар қандай ижтимоий ташкиллашувни йўқ қилиш мақсадида бирор-бир воситани қўллаш» деган маънодаги таърифи қабул қилинишига эришилган. 1937 йилда 20 дан ортиқ давлат терроризмнинг олдини олиш ва бундай ҳаракатлар учун жазолаш ҳақидаги Конвенцияни имзолади⁵³.

Бугунги кунда террорчилик услублари анча кенгайганини таъкидлаш зарур. 1970-йилларда бирор шахс ёки сиёсий арбобга қарши уюштирилган террор амалиёти кўпроқ учраган бўлса, ҳозирда жамоат жойларида, самолёт, автобус ва поездларда портлашларни содир этиш орқали кўплаб тасодифий кишиларнинг қурбон

⁵³ Диний экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари / Муаллифлар жамоаси. – Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2013. – Б. 158.

бўлишига олиб келадиган қўпоровчиликни амалга оширишга эътибор берилмоқда. Экспертларнинг фикрича, бундай ҳаракатлар биринчи навбатда нобуд бўлганлардан кўра, унинг гувоҳларига қаратилган.

Халқаро террорчилик ҳаракатларининг асосий белгилари:

– халқаро ҳуқуқ ҳимоясидаги объект ёки субъектларга қарши қаратилгани;

– давлатлар чегараларини бузиш орқали амалга оширилиши;

– аъзолари икки ёки ундан ортиқ давлат фуқаролари, шу жумладан, ёлланма шахслар бўлган экстремистик гуруҳлар томонидан содир этилиши;

– экстремистик гуруҳлар таркибида қўпоровчилик ҳаракатлари бўйича хорижлик йўриқчиларнинг қатнашиши;

– экстремистик гуруҳ аъзоларининг бошқа давлатлар ҳудудида ташкил этилган махсус лагерларда тайёргарлик кўриши;

– тайёргарлик кўриш ва қўпоровчиликни содир этишда хорижий давлатлар ва экстремистик уюшмалар ёрдамидан, халқаро тус олган ноқонуний қуроляроғ савдоси ва наркобизнестан келадиган молиявий манбалардан фойдаланилиши⁵⁴.

Ҳозирда диний-экстремистик ва террорчи ташкилотлар ўз мақсадларини амалга ошириш учун халқлар ўртасида биринчи навбатда миллатчилик ва диний айирмачиликни келтириб чиқариш ва шу йўл билан бир давлатда яшаётган турли миллат вакиллари ўртасида миллий, диний ихтилоф ва низоларни вужудга келтиришга уринмоқда. Шу боис, Биринчи Президент Ислом Каримов ер юзида содир бўлаётган бундай офат-

⁵⁴ Қаранг: Диний экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари / Муаллифлар жамоаси. – Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2013. – Б. 97.

ларнинг қандай кутилмаган оқибатларга олиб келиши мумкинлиги ҳақида шундай деган эди: «Таассуфки, баъзан ислом дини ва диний ақидапарастлик тушунчаларини бир-биридан фарқлай олмаслик ёки ғаразли мақсадда уларни тенг қўйиш каби ҳолатлар ҳам кўзга ташланмоқда. Шу билан бирга, ислом динини ниқоб қилиб, манфур ишларни амалга ошираётган мутаассиб кучлар ҳали онги шаклланиб улгурмаган, тажрибасиз, ғўр ёшларни ўз тузоғига илинтириб, бош-кўзини айлантириб, улардан ўзининг нопок мақсадлари йўлида фойдаланмоқда. Бундай ножўя ҳаракатлар аввало муқаддас динимизнинг шаънига доғ бўлишини, охир-оқибатда эса маънавий ҳаётимизга салбий таъсир кўрсатишини барчамиз чуқур англаб олишимиз ва шундан хулоса чиқаришимиз зарур»⁵⁵.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш жоизки, замонавий воқелик инсон қалби ва онги учун бўлган курашларнинг янгидан-янги усул ва воситаларининг кўпайиб бораётгани, айниқса, бу борада дин омилидан фойдаланишга уринишларда яққол намоён бўлмоқда. Шу нуқтаи назардан қараганда, бугунги кунда инсонларни бундай зарарли, таъбир жоиз бўлса, манфур офатлардан асраб-авайлаш барчани янада хушёрликка, эҳтиёткорликка, ҳар жиҳатдан ақл-идрок билан иш тутишга ундайди.

2.2. Диний мутаассиблик ва экстремизм келиб чиқишининг тарихий-ижтимоий илдизлари

Ислом байроғи остида фаолият кўрсатаётган экстремизмнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши тарихнинг муайян даврида устувор бўлган кўплаб омиллар, турли жараёнларнинг ўзаро таъсирлашувининг на-

⁵⁵ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – Б. 37.

тижаси деб тушуниш мумкин. Ўрганиш, дин ниқоби остида пайдо бўлган экстремистик ҳаракатларнинг ғоявий илдизлари ислом тарихининг биринчи асрига бориб тақалишини кўрсатади. Ислом Каримов таъкидлаганидек: «Асримиз вабоси бўлмиш бу жирканч иллатнинг фақат шафқатсиз кўринишларини эмас, балки илдизларига етиб бориб, жамият ҳаётидан, дунё халқлари ҳаётидан уни таг-томири билан суғуриб ташлаш – барча давлатларнинг энг долзарб вазифаси бўлиши керак, бу йўлда барчамиз бир тан, бир жон бўлиб ҳаракат қилишимиз, қаттиқ кураш олиб боришимиз шарт»⁵⁶.

Тарихий манбаларда мазкур оқимларнинг тарқалиши, фаолияти ва уларнинг ўзига хос йўналишлари батафсил таҳлил қилинган. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, бугунги кунда фаолият кўрсатаётган деярли барча экстремистик гуруҳлар ўша оқимларга хос хусусиятларни ўзида жамлаган ҳолда, улар қўллаган услуб ва ғоялардан кенг фойдаланиб келмоқда.

Ислом ниқобидаги экстремизмнинг илк вакиллари сифатида 657 йили халифа Али (розияллоҳу анҳу) аскардан ажралиб чиққан, ўзларини ҳақиқий мусулмон, сафларига қўшилмаганларни «диндан қайтган» деб эълон қилиб, уларга қарши муросасиз кураш олиб борган «хорижийлар» (арабча – «ажралиб чиққанлар», «исёнчилар») диний-сиёсий оқими фаолияти фикримизнинг исботи бўла олади.

Демак, исломда дастлаб пайдо бўлган фирқа хорижийлардир. Бошқа динларда бўлгани каби, мусулмонлар ичида ҳам фирқалар бўлган. Пайғамбар Муҳаммад (алайҳиссалом) айтганларидек, Ислом динида 73 та фирқага бўлиниш юз беради. Уларнинг биттасигина тўғри йўлда, қолганлари эса, залолат-

⁵⁶ Каримов И.А. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. 1-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2002. – Б. 105–106.

да ҳисобланади. Куръон оятлари ва ҳадисларда ҳам фирқаларга бўлинмасликка буюрилади. Хорижийлар ўз талқинларидаги «соф» ислом қоидаларига қатъий риоя қилиш тарафдори эди. Илк исломда инсон эътиқодини белгилашда ниятга эътибор берилган бўлса, хорижийлар амалга қараб баҳо берди. Айнан хорижийлар ўз қарашлари ва фаолиятига қўшилмаганларни кофирга чиқариш, уларга қарши «жиҳод» олиб бориш ҳақидаги ғояларни ишлаб чиқиб, террор услубини қўллаш орқали ҳукмдорларни жисмонан йўқ қилиш амалиётини бошлаб берган эди. Шунингдек, хорижийлар диндор кишининг ислом арконларига содиқлигини қилган ишларига қараб баҳолаш керак, деб ҳисоблаб, ўзларининг талқинидаги ислом қоидаларига риоя қилмаган ҳар қандай ҳукмдорга бўйсунмаслик, уни ағдариб ташлаш зарурлиги ҳақидаги ғояни илгари сурган эди. Бундай ғоялар ҳокимият учун курашнинг зўравонликка асосланган усуллари келиб чиқишига ва минглаб кишиларнинг ҳалок бўлишига олиб келди.

VII асрнинг иккинчи ярмида хорижийлар орасида раҳбарларининг исми билан аталадиган бир неча фирқалар пайдо бўлди. Ана шундай мутаассиб фирқалар орасида энг муросасиз ва шафқатсиз жамоа номини олган Нофиъ ибн Азрақ (в.685й.) бошчилигидаги «Азрақийлар» оқими алоҳида ўрин эгаллайди. Азрақийлар гуноҳи кабира (катта гуноҳ) қилган барча мусулмонларни «кофир» деб, уларнинг таълимотига қўшилмаган кишиларга қарши жиҳод эълон қилиш, ҳаттоки, қария, аёл ва болаларнинг қонини тўкишни ҳалол, деб билганлар.

IX аср охирида Ироқда юзага келган «қарматийлар» экстремистик ҳаракати эса ислом арконларини тан олмаган ҳолда, ҳаж амалини ҳам бидъат, бутпарастлик деб эълон қилган эди. Ҳаракат ўз номи-

ни унинг асосчиси Ҳамдон ибн Ашъаснинг лақаби Қармат сўзидан олган бўлиб, унинг маъноси манбаларда турлича «калта оёқ» ёки «қизил кўз» каби маъноларда ифодаланган. Қарматийлар ислом тарихида ўчмас доғ қолдирган жиноятларни содир этган. Улар ҳаж мавсумларида қарвонларга ҳужум уюштириб, қароқчилик ва босқинчилик билан кун кечирганлар. Хусусан, 930 йилда улар Маккага бостириб кириб, шаҳарни талон-тарож қилганлар, бир неча минг ҳожиларни ва Макка аҳолисини қатл этиб, асирга олганлар. Улар: «Биз тошга сиғинувчиларга қарши курашмоқдамиз», дея ҳожиларни бутпарастга чиқариб, ўзларининг қабиҳ ишларини оқламоқчи бўлганлар. Каъбани вайрон қилиб, қора тошни иккига бўлиб, Баҳрайнга олиб кетганлар, фақат 20 йилдан кейин катта тўлов эвазига у Маккага қайтарилган⁵⁷.

XI аср охирида Эронда юзага келиб, махфий равишда иш кўрган «Ҳашшошийлар» (арабча – ҳашиш (наша) чекувчилар, гиёҳвандлар) террорчилик оқими эса, ҳокимиятни эгаллаш мақсадида уларга хайрихоҳ бўлмаган ҳукмдорларга суиқасд уюштириш амалиётини олдинга сурган эди. Узоқ вақт ҳашшошийлар кўплаб ҳукмдорларга таҳдид солиб турган, ҳаттоки, айрим Европа мамлакатлари раҳбарлари ўз хавфсизликларини таъминлаш учун уларга тўлов тўлашга мажбур бўлган⁵⁸. Шу билан бирга, «ҳашшошийлар» замонавий террорчилар томонидан ҳам кенг қўлланилаётган, оддий кишилар ва ёшларга гиёҳванд моддаларни истеъмол қилдириб, ўлса шубҳасиз жаннатга тушишига ишонтирган.

Бузғунчилик ва зўравонликка асосланган, эътиқодий бирликка таҳдид солган бундай оқимлар фаоли-

⁵⁷ Ҳусниддинов З. Ислом йўналишлар, мазҳаблар, оқимлар. – Тошкент: Мовароуннахр, 2000. – Б. 27.

⁵⁸ Ислом. Энциклопедия: А-Ҳ. – Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – Б.310.

яти ўз даври уламолари томонидан қаттиқ қораланиб, султонлар томонидан таъқиб қилинганини алоҳида таъкидлаш лозим. Масалан, Умавий ва Аббосий халифалар хорижийларни бутунлай қириб ташлаш сиёсатини олиб борган эдилар. Ислом моҳиятига ёт бўлган бундай оқимларнинг барчаси охир-оқибатда таназзулга дучор бўлган.

Шундай бўлса-да, исломнинг моҳиятига бутунлай зид бўлган юқоридаги ғоялар ва амалиёт шакллари кейинги даврларда ҳам ривож топганини айтиш жоиз. Исломда «инқилобий кураш» таълимотини яратган суриялик Аҳмад ибн Таймия (1263–1328)нинг турли ақидавий масалаларда ашъарийлик ва мотуридийликка зид фикрлари кейинчалик турли мутаассиб гуруҳ ва ҳаракатлар етакчилари мафкурасига асос бўлиб хизмат қилди. Бунинг натижасида бугунги кунда ҳам фаолият юритаётган экстремистик ҳаракатлар ўзига байроқ қилиб олган сохта салафийлик ҳаракати шаклланишига замин яратилди.

Аслида «салафийлик» араб тилидаги «салаф» сўзидан олинган бўлиб, «аждодлар», «аввал яшаб ўтганлар» маъноларини англатади. Ҳадисларга кўра, Пайғамбар Муҳаммад (алайҳиссалом) замонида ва ундан кейинги икки даврда яшаган мусулмонлар ҳақиқий салафлар саналади. Ислом уламолари илк мусулмонларни «салафи солих», яъни «солих аждодлар» деб ҳисоблашда яқдилдир. Улардан кейинги даврларда яшаган мусулмонларга нисбатан «салаф» ёки «салафий»лар тушунчаларини ишлатиш мумкин эмас. Бироқ сўнгги йилларда «салафи солихларга эргашиш» шиорини ниқоб қилиб олган мутаассиб кучлар пайдо бўлганини алоҳида қайд этиш лозим⁵⁹.

⁵⁹ Қаранг: Меликўзиев Ж. Ҳалоқат тузоғи. – Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2013. – Б. 5.

Тарихий адабиётларда XVIII асрда ислом динини «асл ҳолатига қайтариш» байроғи остида «ад-Даъва ад-дамавия», яъни «қонли даъват» номини олган ҳаракатлар пайдо бўлган бўлса, XIX асрнинг иккинчи ярмидан ўз олдига халифаликка асосланган ислом давлатини барпо этиш вазифасини қўйган сохта салафийлик ғоялари «ислоҳотчилик», «панисломизм» никоби остида янгидан жонланди.

Сохта салафийларнинг асосий мақсади дунёвий давлат тамойилларини қоралаш ва инкор қилиш, давлатни тўнтариш орқали ҳокимиятни қўлга кириштириш ҳамда халифаликка асосланган тузумни ўрнаттиришдир. Қандай шаклда чиқмасин ва қандай ғоя остида ҳаракат қилмасин, сохта салафийликнинг бузғунчилик моҳияти ўзгармай қолмоқда. Буни уларнинг Қуръон оятларининг мажозий маъноси борлигини рад этиш, Пайғамбар Муҳаммад (алайҳиссалом)нинг туғилган кунини нишонлашни инкор этиш, ўзларига эргашмаган мусулмонларни кофирликда айблаш, бугунги кун билан эмас, балки ўрта асрлар тафаккури доирасида яшаш каби ислом асослари бузилишига олиб борадиган ғоялари мисолида ҳам кўриш мумкин. Шунингдек, ҳар қандай янгиликни «бидъат» ҳисоблаш, анъанавий мазҳабларни инкор қилиш, тасаввуфни умуман тан олмаслик, марҳумлар руҳига Қуръон тиловат қилиш ва хайр-эҳсон қилиш мумкин эмас, деб ҳукм чиқариш ҳам сохта салафийликка хосдир.

Юқорида қайд этилганидек, Ибн Таймия ва унинг издошлари ақида ёки ибодат масалаларига кўпроқ эътибор қаратишган бўлса, сохта салафийликнинг кейинги давомчилари таълимотларида сиёсий ислоҳотларни амалга ошириш зарурлигини байроқ қилиб кўтардилар. Бу исломнинг сиёсийлашиши ва «ислом халифалигини тиклаш» ғояларининг кенг ёйилиши-

га олиб келди. Ҳозирда сохта салафийлик ғоялари остида асосан Шимолий Африка, Яқин Шарқ, Кавказ ва Марказий Осиёнинг айрим ҳудудларида фаолият олиб борадиган ҳаракатлар жамиятдаги эътиқодий бирлик, барқарорлик ва тараққиёт учун реал таҳдидга айланган.

Бугунги кунга келиб, ўзини «Салафийлар» деб атаётган диний-сиёсий гуруҳлар «Ислом жамиятини қуриш давлатчиликнинг асоси бўлиши керак», деган шиор остида одамларнинг онги ва турмуш тарзидан миллий қадрият, урф-одатларни сиқиб чиқариш, шариат аҳкомларига кўр-кўрона риоя қилишга мажбурлаш, амал қилмаганларга нисбатан қаттиқ жазо қўллаш каби хатарли мақсадларни кўзлаб ҳаракат қилмоқдалар. Мутаассиблик кўринишларидан бўлган сохта салафийлик миллий маънавиятимиз, мустақиллигимизга реал таҳдид сифатида намоён бўлмоқда. Шундай экан, юртимиз тинчлиги, осойишталиги, равнақи ва фаровонлиги доимий ҳамда қатъий ҳаракатларни талаб этади.

2.3. Марказий Осиё минтақасида фаолияти кузатилган диний-экстремистик ҳаракатларнинг ўзига хос хусусиятлари

Марказий Осиё минтақасида диний мутаассиб оқимлар фаолияти ХХ асрнинг 80-йиллари бошларида хорижий экстремистик марказлар саъй-ҳаракатлари билан шакллана бошлади. Минтақада хориждан келаётган молиявий ёрдам ҳисобига жангари сифатида фойдаланиладиган шахсларни танлаш ва тайёрлаш билан шуғулланадиган гуруҳлар пайдо бўлди. Марказий Осиё республикалари мустақилликка эришган 1990-йилларнинг бошларида эса, бу гуруҳлар фаол-

лашиб кетди. Шунинг натижасида, минтақада диний экстремизм асосан фирқабозликка асосланган янги гуруҳларнинг пайдо бўлиши, норасмий йўл билан диний сабоқ бериш, ноқонуний тарзда диний маҳсулотлар тайёрлаш, олиб кириш, тарқатиш, миссионерлик ва прозелитизмнинг авж олиши каби кўринишларда намоён бўлди.

Диний экстремизм ва терроризмнинг жамият барқарорлиги ривожига кўрсатган салбий таъсири Марказий Осиё минтақасида фаолияти кузатилган бир қанча мутаассиб ҳаракатларнинг мақсади таҳлил қилинганида янада яққол намоён бўлади. Минтақада асосан «Ҳизбут-таҳрир», «Туркистон ислом ҳаракати», «Акромийлар», «Нурчилар» каби гуруҳларнинг фаолияти кузатилди.

Ҳизбут-таҳрир ал-исломий

Ташкилот номи. «Ҳизбут-таҳрир ал-исломий» (араб. «Ислом озодлик партияси»). «Ҳизбчилар», «таҳрирчилар» деб ҳам юритилади.

Асосчиси ва юзага келиш тарихи. Фаластинлик Тақийиддин Набаҳоний (1909–1979) мазкур экстремистик ташкилотнинг асосчиси ҳисобланади. Исроил давлатини ташкил этиш ҳақидаги БМТ қароридан кейин 1947 йилда оиласини олиб, Фаластиндан Байрутга кўчган. Аслида Мисрдаги «ал-Ихвон ал-муслимун» («Мусулмон биродарлар») ташкилоти аъзоси бўлган Набаҳоний 1953 йилда мазкур жамоа аъзолигидан чиқиб, Қуддус (Иерусалим)да «Ҳизбут-таҳрир ал-исломий» ташкилотини тузган.

Набаҳоний вафотидан сўнг ҳизбга фаластинлик Абдулқадим Заллум (1925–2003) бошчилик қилди. Унинг раҳбарлиги даврида ташкилот собиқ Иттифоқ таркибига кирган республикаларда (асосан Марказий Осиё ҳудудида) ўз фаолиятини жадаллаштирган.

Ташкилот ғоялари ва асослари. Даставвал Фаластинни озод қилишни мақсад қилган Набахоний, кейинчалик бутун дунё мусулмон мамлакатларини бирлаштирувчи ягона халифалик давлатини қуришни бош мақсад деб эълон қилган. Шундан кейин эса, ушбу шакланган ислом умматининг даъватлари орқали бутун дунёда халифалик давлатини қуриш мумкин, деб ҳисоблайди.

Ҳаракат стратегияси. Ташкилот ҳукуматни қўлга олишда қуйидаги услубларни қўллайди:

– фикрий кураш. Бу омма орасида ўзининг «маданий» қарашларини тарғиб қилиш орқали бўлади;

– фикрий инқилоб. Бунда маданий ва сиёсий фаолият олиб борилиб, ҳизбнинг фикрлари жамият онгига сингиши билан юзага келади;

– ҳукуматни эгаллаш. Бу босқич «тарбияланган уммат» орқали барча ҳукми қўлга олиш билан яқунланади.

Сўнги йилларда «Ҳизбут-таҳрир»да ғоявий яқдиллик йўқолиб, фаолиятида юзага келган самарасизлик таркибий бўлинишларга олиб келди. Ундан «Ҳизбун-нусра» гуруҳи ажралиб чиқди. Шунингдек, «Ҳизбут-таҳрир»нинг «Аёллар қаноти» кучайтирилиши баробарида, улар орасида ўзини ўзи ўлдириш, яъни «истишқод» амалиётидан кенг фойдаланилмоқда.

Структураси. «Ҳизбут-таҳрир»нинг аъзолари ўртасида тақсимланган вазифалар аниқ белгиланган бўлиб, унга кўра, «Амир Қиёдат» (дунё бўйича халифалик давлатининг энг катта раҳбари), «Мўътамад» (вакил, маълум бир давлат бошлиғи), «Масъул» (жавобгар, вилоят бўйича бошлиқ), «Нақиб» (раҳбар, раис, туман бўйича бошлиқ), унинг ёрдамчиси эса «Мусоид» ва ундан кейинги лавозимдагилар «Жиҳоз аъзолари» (бошқарув идора аъзолари) деб аталади. Ҳаракатга кирувчиларни ўқитишга масъуллар «Муш-

риф» (гуруҳ раҳбари) дейилса, ўқувчилар «Дорис» (ўқувчи) деб белгиланган.

Молиявий манбалари. Маълумотларга кўра, «Ҳизбут-тахрир»нинг асосий ҳомийлари сифатида айрим давлатларда жойлашган, ўз сиёсий мақсадларини кўзлаган баъзи ташкилотлар молиялаштириб туришини келтириб ўтиш мумкин. Бундан ташқари, ҳар бир жамоа аъзоси ўзининг ойлик даромадидан 10 % миқдорда маблағ ажратиб туради. Айрим кузатувчиларнинг хулосаларига кўра, ҳизбнинг бошқарув вакилликларини улар билан доимий алоқада бўлган халқаро террорчилик ташкилотлари ҳам қўллаб-қувватламоқда. Айни пайтда, жамоа аъзолари томонидан «хазина»ни бойитиш учун исталган бошқа маблағлар (адабиёт сотуви, тижорат тузилмалари ва партия тарафдорлари бўлган алоҳида шахсларнинг ихтиёрий ажратмалари ва бошқалар) ташкил этилиши мумкин.

Ҳаракатга аъзолик. «Ҳизбут-тахрир» аъзолари масжид, маҳалла ва бозорларда асосан динга мойиллиги бўлган ёшларни (улар ўзининг одоби, тарбияси ва оилавий аҳволи билан бошқаларга ўртак бўла оладиган ва ўзи ҳам даъват қилганида «бешлик» халқалар тузиб, шахсларга ўз сўзини ўтказа оладиган бўлиши шарт) жалб қилиб, уларни халқаларда аввал ислом тарихи хусусидаги суҳбатлар билан билим даражасини аниқлашади. Кейинчалик улар орасидан иқтидорли, даъватини бошқаларга ўтказа оладиган ва ҳизбга фойда келтирадиган кишиларни ажратиб олиб, уларга аста-секин жамоанинг тактика ва стратегиясини белгилаб берувчи дарслар олиб борилади.

Минтақадаги фаолияти. «Ҳизбут-тахрир» жамоаси ғояларининг Марказий Осиёга кириб келиши 1980 йилларнинг ўрталарига тўғри келади. Бу давр-

да жамоа таълимотларига оид чет давлатларда нашр этилган турли хилдаги китоб, рисола ва журналлар ноқонуний йўллар билан минтақага олиб кирилди. Мазкур ташкилот 1992 йилдан бошлаб, Ўзбекистон ҳудудида ўзининг ўта зарарли фаолиятини олиб боришга ҳаракат қилиб келган.

Ҳаракатга муносабат. «Ҳизбут-таҳрир»нинг фаолияти Ўзбекистон, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Ливан, Миср, Иордания, Германия, Россия, Покистон ва Сурия каби бир қатор давлатларда қонун билан тақиқланган.

Туркистон ислом ҳаракати

Ташкилот номи. «Туркистон ислом ҳаракати» (собиқ «Ўзбекистон ислом ҳаракати») диний-экстремистик ва террорчи ташкилот.

Асосчиси ва юзага келиш тарихи. Ушбу ташкилот 1996 йилда «Ўзбекистон ислом ҳаракати» номи остида ташкил этилган. Ҳаракатни шакллантиришда 1992–93-йилларда Ўзбекистонда фаолияти тақиқланган «Адолат уюшмаси» (Наманган), «Ислом уйғониш партияси» (1990 йил Астраханда асос солиниб, 1991 йил январидан Ўзбекистонда фаолият кўрсатган), «Одамийлик ва инсонпарварлик» (Кўқон), «Туркистон ислом партияси», «Ислом лашкарлари» (Наманган) каби диний-экстремистик гуруҳларнинг собиқ фаоллари иштирок этган.

Ташкилот ғоялари ва асослари. Ташкилотнинг асосий мақсади Марказий Осиё ҳудудида «Буюк ислом халифалиги»ни тузиш, унда мусулмонлар яшайдиган Кавказ ва Россия Федерациясининг Волга бўйи республикаларини қамраб олишдан иборат.

Ҳаракат стратегияси. Ташкилот ўз мақсадига эришиш учун қўпоровчилик ва террорчилик ҳаракатларини амалга ошириш, ҳарбий ҳаракатлар уюштириш, одамларни гаровга олиш орқали минтақадаги

ички сиёсий вазиятни беқарорлаштириш каби воситалардан фойдаланади.

«Туркистон ислом ҳаракати» сўнгги йилларда талафотлар, структуравий ўзгаришлар, раҳбар аъзолар орасидаги йўқотишларга дуч келди. Ҳозирда ғоявий тарғибот кучайтирилиб, босма ва электрон нашрлар тарқатилишига катта урғу берилмоқда.

Структураси. Ташкилот 5–7 кишидан иборат («жамоат» деб аталмиш) кичик ячейкалардан тузилган бўлиб, «жамоат» аъзолари фаол жисмоний тайёргарлик билан шуғулланиб, қўпоровчилик ишларини амалга оширади.

Молиявий манбалари. Ҳаракатнинг молиявий манбаларини наркобизнес, талон-тароҷ орқали қўлга киритилган ҳамда бажарилган қўпоровчилик ва террорчилик амалиётлари эвазига йирик террорчи ташкилотлар томонидан берилган маблағлар ташкил қилади.

Минтақадаги фаолияти. «Туркистон ислом ҳаракати» гуруҳи жангарилари 1999 йили Тошкент шаҳри ва вилоятида, 2000 йили Тошкент ва Сурхондарё вилоятларида, 2004 йили Тошкент ва Бухорода, 2005 йили Андижонда, шунингдек, 1999, 2000 ва 2006-йилларда қўшни Қирғизистонда, 2006 йили Тожикистонда террорчилик ҳаракатларини амалга оширишда иштирок этган. Мазкур гуруҳ минтақадаги террорчи ташкилотлар билан яқин алоқага эга.

Ҳаракатга муносабат. АҚШ давлат департаментининг энг хавфли халқаро террорчи ташкилотлар рўйхатига киритилган.

Акромийлар

Ташкилот номи. Асосчисининг номидан келиб чиққан ҳолда, «Акромийлар» фирқаси «имончилар», «биродарлар», «халифачилар» деб ҳам аталади.

Асосчиси ва юзага келиш тарихи. «Ҳизбут-тахрир» ташкилоти асосчиси Тақийиддин Набаҳоний асарларидан таъсирланган ҳолда, 1992 йилда Ақром Йўлдошев (1963–2009) томонидан Андижонда шакллантирилган.

Ташкилот ғоялари ва асослари. «Ақромийлар»нинг бош ғояси – исломий бошқарув шаклидаги давлатни барпо этиш ҳисобланиб, бунинг учун босқичма-босқич ҳаракат қилиш, аввал Фарғона водийсида халифалик тузуми барпо этиш ва кейинчалик уни минтақанинг бошқа ҳудудларига ёйиш мақсад қилинган.

Ҳаракат стратегияси. Ҳаракат сиёсий ҳокимиятга эришишнинг 5 та – «сирли», «моддий» («иқтисодий»), «маънавий» («сиёсий»), «узвий майдон» ва «тўнтариш» («охират») босқичига асосланади. Сўнгги икки босқич жамият «исломлаштирилган»дан сўнг амалга оширилиши ва у орқали ҳокимиятни бутунлай эгаллаш режалаштирилган.

Фаолият услублари. «Ақромийлар» ўзаро алоқаларни мустаҳкамлаш мақсадида, тадбиркорлик билан шуғулланганлар ҳамда янги аъзоларни асосан қариндошлар ҳисобига ўзларининг савдо дўконлари, сартарошхона, новвойхона, дурадгорлик, қандолатчилик, косибчилик ва мебель ишлаб чиқариш цехларига ишга жалб қилиш орқали кенгайтиришга ҳаракат қилганлар. «Ақромийлар» янги аъзоларга эртаю кеч мавжуд тузумнинг камчиликлари, ўзларининг гўёки сиёсатдан йироқ, кичик бўлса-да, ҳақиқий «биродарлар жамоаси» муҳитининг «гўзал» жиҳатларини уқтириб бориш орқали руҳий таъсир ўтказишга ҳаракат қилганлар. Бунда улар ҳокимиятни қўлга олиш билан боғлиқ режаларини жамоанинг асосий қисмидан сир тутганликлари ҳамда янги тарафдорлар уларни сиёсатга алоқаси йўқ, деб билганлари боис сингдирилаётган фикрларга

ички сиёсий вазиятни беқарорлаштириш каби воситалардан фойдаланади.

«Туркистон ислом ҳаракати» сўнгги йилларда та-лафотлар, структуравий ўзгаришлар, раҳбар аъзолар орасидаги йўқотишларга дуч келди. Ҳозирда ғоявий тарғибот кучайтирилиб, босма ва электрон нашрлар тарқатилишига катта урғу берилмоқда.

Структураси. Ташкилот 5–7 кишидан иборат («жамоат» деб аталмиш) кичик ячейкалардан тузилган бўлиб, «жамоат» аъзолари фаол жисмоний тайёргарлик билан шуғулланиб, қўпоровчилик ишларини амалга оширади.

Молиявий манбалари. Ҳаракатнинг молиявий манбаларини наркобизнес, талон-тароҷ орқали қўлга киритилган ҳамда бажарилган қўпоровчилик ва террорчилик амалиётлари эвазига йирик террорчи ташкилотлар томонидан берилган маблағлар ташкил қилади.

Минтақадаги фаолияти. «Туркистон ислом ҳаракати» гуруҳи жангарилари 1999 йили Тошкент шаҳри ва вилоятида, 2000 йили Тошкент ва Сурхондарё вилоятларида, 2004 йили Тошкент ва Бухорода, 2005 йили Андижонда, шунингдек, 1999, 2000 ва 2006-йилларда қўшни Қирғизистонда, 2006 йили Тожикистонда террорчилик ҳаракатларини амалга оширишда иштирок этган. Мазкур гуруҳ минтақадаги террорчи ташкилотлар билан яқин алоқага эга.

Ҳаракатга муносабат. АҚШ давлат департаментининг энг хавфли халқаро террорчи ташкилотлар рўйхатига киритилган.

Акромийлар

Ташкилот номи. Асосчисининг номидан келиб чиққан ҳолда, «Акромийлар» фирқаси «имончилар», «биродарлар», «халифачилар» деб ҳам аталади.

Асосчиси ва юзага келиш тарихи. «Ҳизбут-таҳрир» ташкилоти асосчиси Тақийиддин Набаҳоний асарларидан таъсирланган ҳолда, 1992 йилда Ақром Йўлдошев (1963–2009) томонидан Андижонда шакллантирилган.

Ташкилот ғоялари ва асослари. «Ақромийлар»нинг бош ғояси – исломий бошқарув шаклидаги давлатни барпо этиш ҳисобланиб, бунинг учун босқичма-босқич ҳаракат қилиш, аввал Фарғона водийсида халифалик тузуми барпо этиш ва кейинчалик уни минтақанинг бошқа ҳудудларига ёйиш мақсад қилинган.

Ҳаракат стратегияси. Ҳаракат сиёсий ҳокимиятга эришишнинг 5 та – «сирли», «моддий» («иқтисодий»), «маънавий» («сиёсий»), «узвий майдон» ва «тўнтариш» («охират») босқичига асосланади. Сўнгги икки босқич жамият «исломлаштирилган»дан сўнгра амалга оширилиши ва у орқали ҳокимиятни бутунлай эгаллаш режалаштирилган.

Фаолият услублари. «Ақромийлар» ўзаро алоқаларни мустаҳкамлаш мақсадида, тадбиркорлик билан шуғулланганлар ҳамда янги аъзоларни асосан қариндошлар ҳисобига ўзларининг савдо дўконлари, саргарошхона, новвойхона, дурадгорлик, қандолатчилик, косибчилик ва мебель ишлаб чиқариш цехларига ишга жалб қилиш орқали кенгайтиришга ҳаракат қилганлар. «Ақромийлар» янги аъзоларга эртаю кеч мавжуд тузумнинг камчиликлари, ўзларининг гўёки сиёсатдан йироқ, кичик бўлса-да, ҳақиқий «биродарлар жамоаси» муҳитининг «гўзал» жиҳатларини уқтириб бориш орқали руҳий таъсир ўтказишга ҳаракат қилганлар. Бунда улар ҳокимиятни қўлга олиш билан боғлиқ режаларини жамоанинг асосий қисмидан сир тутганликлари ҳамда янги тарафдорлар уларни сиёсатга алоқаси йўқ, деб билганлари боис сингдирилаётган фикрларга

кўникиб бораверганликларини кўрсатади. Бу йўлдаги амалий даъват услуби бошқа мутаассиб кучлар ёндашувидан фарқли бўлиб, оммага мафкуравий тузоқ қўйишга асосланган.

Ҳозирги вақтда Ғарбда «Акромийлар» янги диний-сиёсий гуруҳлар таркибида фаолиятини давом эттирмоқда.

Минтақадаги фаолияти. 2005 йил 13–14 май кунлари Андижон шаҳрида «Акромийлар» оқими мавжуд конституциявий тузумни ағдариш мақсадида кўплаб одамларнинг қурбон бўлишига ҳамда фуқаролар ва давлат мулкига катта зарар етказилишига олиб келган террорчилик ҳаракати содир этган.

Нурчилик

Ташкилот номи. «Нурчилик» (туркча – Nurculuk) диний мутаассиб ҳаракат. Халқ тилида «Нурчилар» деган ном билан ҳам машҳур.

Асосчиси ва юзага келиш тарихи. Туркиянинг Битлис вилоятидаги Нурса қишлоғида туғилган Саид Нурсий (1876–1960) бўлиб, «Бадиуззамон» (араб. замонанинг буюги, беназир) лақаби билан танилган. Ҳаракат унинг асосчиси томонидан XX асрнинг 20-йилларидаги Туркиядаги сиёсий ва диний вазиятнинг ўзгариши таъсирида, хусусан, Мустафо Камол Отатуркнинг дунёвий давлат тузишига қарши муҳолиф равишда шакллантирилган. Саид Нурсий Туркия Республикаси конституцияси тузумига таҳдиди ва шариатга асосланган давлат тузишни уюштиришда айбланиб, судланди ва 23 йил умрини қамокда ўтказди.

Ташкилот ғоялари ва асослари. Ҳаракат ғояси Нурсий ёзган 14 жилддан иборат Қуръон оятларининг шарҳлари ва диний кўрсатмалардан иборат «Рисолаи Нур» куллиёти китобига асосланади. «Нурчилик» ҳукумат томонидан таъқиб қилингани учун мазкур

китоб 1954 йилгача бирор-бир нашриётда чоп этилмай, ҳаракат фаоллари томонидан қўлда кўчирилиб, халқ орасида махфий тарқатилган. Ҳаракат аъзолари манбанинг муҳимлигини кўрсатишда Бадиуззамоннинг «Илм учун Рисолаи Нурни ўқиш ва кўчириб ёзиш кифоя, бошқа ҳеч нарса керак эмас», деган фикрини илгари суради.

Туркиянинг амалдаги давлат тузуми ўрнига ислом шариатига мувофиқ қонун-қоидаларини жорий қилиш «Нурчилик»нинг асосий ғояси ҳисобланади. Кейинги босқичда гўёки, туркийзабон давлатлари Туркия соясида бирлаштириб, исломий давлатни барпо этиш ғояси илгари сурилиб, бунда ҳаракат раҳнамоси Фатҳулла Гюленнинг «Бутун Ер юзи Аллоҳнинг мулки, уни бу меники, бу сеники, деб бўлиб олишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ» деган фикр остида бошқа халқларни Ватан туйғусидан ажратиб, улар устидан ҳукмронликни қўлга киритиш кўзланади.

Ҳаракат стратегияси. Ҳаракатнинг стратегияси узоқ даврга мўлжалланган бўлиб, аста-секинлик билан ёшларга мутаассиб диний ғояларни сингдириб бориш ҳамда пантуркизм ғояларини сингдириш ва келажакда уларнинг раҳбар лавозимларга тайинланиши орқали «Нурчилик» жамоасига мойил шахсларни ҳокимият тепасига чиқаришга асосланган.

Нурчилар стратегиясида Кавказ, Болқон ва Марказий Осиё минтақаси алоҳида ўрин тутди. Фатҳулла Гюлен фикрича, ҳаракатнинг бу ҳудудларда устувор мавқега эришиши Усмонлилар давридаги каби «Буюк Турон» тикланишига хизмат қилади. Унинг кўрсатмаларига риоя қилган нурчилар тил, дин ва маданиятлар бирлигини ҳамда замонавий фикрлайдиган кадрлар тайёрлашда ёрдам беришни иддао қилган ҳолда, Марказий Осиё давлатларида ҳам пайдо бўлди.

Умуман олганда, юқорида қайд этилган омиллар таъсирида ҳаракатнинг таъсир доираси кенгайиб борганини қайд этиш лозим. Ҳозирги вақтда «Нурчилик» ҳаракати 120 давлатда фаолият олиб бораётгани, биргина Туркияда уларнинг тарафдорлари сони 5 миллионга етгани ҳам шундай хулоса чиқариш имконини беради.

Фаолият услублари. «Нурчилик» ҳаракати доимий таъқиб остида бўлгани учун унинг аъзолари махфий фаолият кўрсатишга уринади. Нурчилар ўзларининг ғаразли мақсадларини фош қилмаслик нуқтаи назаридан ҳаракат ичида хавфсизлик хизматини жорий қилишган. Легал ишлаётган таълим муассасалари, оммавий ахборот воситалари билан бир қаторда гуруҳларга бирлашиш ва махфий фаолият олиб бориш «Нурчилик»нинг асосий ҳаракат услубларидан ҳисобланади.

Ҳар бир мамлакат ҳудудини муайян қисмларга бўлиб олиш орқали ҳаракат ғояларини ёйишга интилиш ва бунда ташкил этилган турли фонд ва фирмалардан восита сифатида фойдаланиш ҳам ўз самарасини бераётганини қайд этиш лозим. Шу билан бирга, ҳудудлардаги ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий вазият ҳақидаги маълумотлар тўпланиб, таҳлил қилинади ва шундан келиб чиқиб, ҳаракатнинг фаолият услубларига зарур ўзгартиришлар киритилади.

Ўз ғояларини тарғиб қилиш, ғаразли ниятларни амалга оширишда нурчилар энг самарали йўл сифатида таълим соҳасига алоҳида эътибор бериб келмоқдалар. Бу эса ҳаракатнинг ўз тузоғига асосан ёшларни илинтириш ва шу йўл билан фаолият олиб бораётган мамлакатлар истиқболига эгалик қилишдек мақсаднинг кўзланаётганини кўрсатади.

Туркияда «Нурчилик» ҳомийлигида 103 та лицей, 460 та ўқув курси ва 500 га яқин ётоқхоналар ташкил

этилган. Германия, Швейцария, Нидерландия, Яқин Шарқ ва Африкада кўплаб мактаб ва лицейлар фаолият кўрсатмоқда. 1990 йиллар бошларида туркий-забон халқлар яшайдиган Кавказorti давлатлари ва Россияда пайдо бўлган нурчилар томонидан 370 дан ортиқ лицей очилди. Мазкур рақамлар ҳам улар ўз ғояларини тарғиб қилишда аниқ амалий натижаларга эришганларининг далилидир.

Молиявий манбалари. Ҳаракатнинг молиявий манбалари турли хил банк, фирма, медиа холдинглар, таълим тизимлари ва хайрия жамғармаларидан тушган маблағларга асосланади. Шундай бўлса-да, мутахассислар нурчиларнинг молия тизимига шубҳа билан қараб, баъзи Ғарб давлатларининг бу ҳаракатга «хайрихоҳ» муносабатда эканини таъкидлашади.

Минтақадаги фаолияти. Бу оқимнинг минтақага кириб келиши 1992 йилдан бошлаб кузатилган. Дастлаб оқим ғоялари туркиялик мутаассибларнинг моддий ва маънавий кўмагида етказилган. Улар томонидан минтақа мамлакатларида очилган 128 та лицейдаги таълим жараёнида янги педагогик ва психологик технологиялар ҳамда методлардан самарали фойдаланилгани уларнинг довуғи тарқалишига ва аҳоли томонидан ижобий қабул қилинишига замин яратди. «Нурчилар» ҳаракатининг режасига кўра, 10–15 йиллардан сўнг улар фаолият олиб борган мамлакатнинг йирик сиёсий арбоблари ва тижоратчилари бўлиб етишишлари керак эди. Минтақа давлатлари телевидениеларига беғараз дея тақдим этилган диний мазмундаги фильм ва турли йўллар билан кенг тарқалган китоблар ёрдамида ҳам «Нурчилик» ғояларини ёйишишлари олиб борилди. Бизга қўшни бўлган айрим давлатларда бундай амалиёт бугунги кунда ҳам давом этмоқда.

«Нурчилик» ҳаракатининг бевосита Ўзбекистонга кириб келиши мустақиллик йилларининг бошлари-га бориб тақалади. Улар Туркия билан бўлган миллий ва маданий алоқалар сояси остида Турк-ўзбек лицейлари фаолиятини молиялаштириб, ўзбек ёшларини ҳаракат ғоялари домига тортмоқчи бўлди. Лицейлар фаолияти ҳаракатнинг асл мақсади фош бўлгандан сўнг 1999 йил тугатилган бўлса-да, сўнгги йилларда ҳаракатнинг фаолияти қайта жонланиб қолгани кузатилмоқда.

«Нурчилик» ҳаракатининг Ўзбекистонга иккинчи тўлқинида тактик ўзгаришлар ва жузъий «муваффақиятлар» кузатилди. Собиқ нурчилар янги кўринишда қайта фаоллашиб, «Ирмоқ» журнали, «Етти иқлим» газетасини чоп этдилар. Ҳаракатнинг юрти-миздаги иккинчи ғайриқонуний уринишлари ҳам муваффақиятсизлик билан тугади.

Ҳаракатга муносабат. Бугунги кунда ҳаракат фаолияти Туркия, Россия ва Ўзбекистон каби бир қанча давлатларда тақиқланган.

Исломий жиҳод иттиҳоди

Ташкилот номи. «Исломий жиҳод иттиҳоди» (араб. – «Иттиҳад ал-жихад ал-исламий»). Мазкур гуруҳнинг «Ислом жиҳоди», «Ислом жиҳоди уюшмаси», «Ислом жиҳоди – мужоҳидлар жамоати» номлари ҳам мавжуд.

Асосчиси ва юзага келиш тарихи. Маълумотларга кўра, гуруҳга авваллари «Туркистон ислом ҳаракати»нинг аъзоси бўлган, ўзини «амир» деб эълон қилган Нажмиддин Жалолов асос солган. Мутахассислар «Исломий жиҳод иттиҳоди» гуруҳи «Туркистон ислом ҳаракати»дан ажралиб чиққанини эътироф этишади. Бунга молиявий масалалар, стратегия ва мақсадлар бўйича «Туркистон ислом ҳаракати»нинг раҳбари билан бир гуруҳ жангарилар ўртасида ихтилофнинг юзага келиши асосий сабаб бўлган.

Ташкилот ғоялари ва асослари. Гуруҳнинг асосий мақсади Ўзбекистон Республикаси ҳукуматига қарши чиқиш, конституциявий тузумни ағдариш, терроризм орқали ислом халифалигини ўрнатишдан иборат. Ушбу мақсадда гуруҳ Афғонистон, Покистон ва Кавказдаги халқаро террорчи жамоа ва ташкилотлар билан мустаҳкам алоқалар ўрнатган. Мазкур гуруҳ ўз ғояларини тарқатишда замонавий телекоммуникация воситалари имкониятларидан, хусусан, интернетдан унумли фойдаланишга интиломқда.

Фаолият услублари. Гуруҳ фаолиятида «жиҳод» («қуролли кураш»), «истишҳод» амалиёти («ўз-ўзини қурбон қилиш») муҳим ўрин тутди. Бу ишни амалга оширишда гуруҳ аъзоларига дастлаб диний мутаассибликка йўғрилган ғоялар сингдирилиб, турли оятлар ва ҳадисларни нотўғри талқин қилган ҳолда таълим берилади. Сўнг ҳарбий амалиётлар ўргатилади ва жанговар тайёргарлик ниҳоясига етказилади. Таълим ва жанговар тайёргарликдан ўтган жамоа аъзолари, террорчилик лагерларига «жиҳод» қилиш учун юборилади.

Минтақадаги фаолияти. Ушбу гуруҳ минтақадаги фаолияти давомида бир қатор терактлар содир этган. Гуруҳ аъзолари томонидан 2009 йилнинг май ойида Ўзбекистон Республикаси Андижон вилоятида кўпурувчилик ҳаракати содир этилган. Шунингдек, 2009 йилнинг ёз ойларида улар томонидан Тошкент шаҳри, Қашқадарё ҳамда Тошкент вилоятларида амалга оширилган қотиллик ва босқинчиликлар натижасида 3 киши ҳалок бўлган, 24 фуқаро турли даражада тан жароҳати олган.

Ҳаракатга муносабат. «Исломий жиҳод иттиҳоди» террорчи гуруҳи 2005 йил 1 июндан БМТнинг 1526-сонли Резолюциясининг 1 ва 16-бандларига мувофиқ халқаро террорчи ташкилотларнинг рўйхатига киритилган.

«Жунду-л-халифат»

Ташкилот номи. «Жунду-л-халифат» («Халифа лашкарлари») асосан қозоқ миллатига мансуб жангарилардан иборат жиҳодий ташкилот.

Асосчиси ва юзага келиш тарихи. Маълумотларга кўра, 2009 йилдан буён ғоявий жиҳатдан шакллана бошлаган. 2011 йилнинг ёз ойларида эса, қозоғистонлик Ринат Ҳабидулла, Ўринбосар Мунатов ва Дамир Зналиевлар томонидан ташкил топган.

Ташкилот ғоялари ва асослари. Қозоғистонда ислом амирлигини тиклаш ҳамда бу йўлда жиҳод амалиётларини янада кучайтиришга қаратилган.

Ҳаракат стратегияси. Майда гуруҳларга бўлинган ҳолда жиҳодий фаолиятини олиб боради. Ҳозирда Қозоғистонда 5000 дан ортиқ киши ўзини ушбу оқимга мансуб, деб билади. Мазкур гуруҳнинг асосий базаси Афғонистон ва Покистонда жойлашган. Маълумотларга кўра, сўнгги йилларда Қозоғистонга қозоқ ва афғон миллати вакилларидан иборат террорчилар жўнатиб турилган. Ташкилот аъзоларининг ҳаракати, нафақат, минтақада, балки Сурияда ҳам кузатилганини қайд этиш лозим.

Молиявий манбалари: Жиҳод амалиётларида кўрсатаётган «хизматлари» учун «ал-Қоида» каби йирик ташкилотлар томонидан молиялаштирилади. Шунингдек, наркобизнес савдоси ҳамда турли талон-тарож йўллари орқали ҳам даромад топилади.

Террорчилик ҳаракатларида иштироки. 2011 йилнинг 25 октябрдан 1 ноябрга қадар ташкилот етакчиси Ринат Ҳабидулла интернет тизимида Қозоғистон Республикаси конституцион тузумига қарши қатор баёнотлар берди. Бунинг натижасида жамоа томонидан 2011 йил 31 октябрь куни Атирау вилояти ҳокимият биноси ёнида кетма-кет портлашлар амалга оширилди.

Ҳаракатга муносабат. 2011 йил 25 ноябрь куни «Жунду-л-халифат» Қозоғистонда фаолияти тақиқланган террористик ташкилотлар рўйхатига кирилган.

«Жайшу-л-маҳдий»

Ташкилот номи. «Жайшу-л-маҳдий» (араб. «Маҳдий лашкарлари») Қирғизистонда вужудга келган жиҳодчи ташкилот.

Асосчиси ва юзага келиш тарихи. Маълумотларга кўра, 2010 йилда Қирғизистондаги мутаассиб кучлар томонидан тузилган. Жамоа орасидан Советбик Исломов жамоага «амир» этиб сайланган ва унга байъат қилинган. У 2011 йил 5 январь куни аксилтеррор амалиётларида йўқ қилинган.

Ташкилот ғоялари ва асослари. Жамоа конституцион тузумга қарши курашиш ва жиҳод амалиётларини олиб бориш билан шуғулланади. Дастлаб Қирғизистонда, сўнг Марказий Осиёда ислом халифалигини тиклаш жамоанинг асосий мақсади ҳисобланади.

Минтақадаги фаолияти. Жамоа томонидан ўз мақсадларига эришиш йўлида қатор террорчилик амалиётлари содир этилган. Жумладан, 2010 йил 9 сентябрь куни Бишкекдаги яҳудийлар синагогасида, 30 ноябрда эса Спорт саройи ёнида портлаш, 2010 йил 19 декабрдан 20 декабрга ўтар кечаси АҚШ элчихонаси ёнида террорчиларнинг амалиётларига тасодифий гувоҳ бўлиб қолган фуқарони ўлдириб кетиш, 2010 йил 24 декабрда АҚШ фуқаросининг уйига ҳужум уюштириб, 20 минг АҚШ доллари қийматига тенг мол-мулк ва автомашина ўғирланиб, унга қўл-бола бомба ўрнатилган ҳамда Бишкек шаҳар Ички ишлар бўлими биноси ёнида қолдирилган. Шунингдек, 2011 йил 4–5 январь кунлари жангариларни қўлга олиш операцияси жараёнида уч нафар милиция ходими ҳамда бир нафар махсус бўлинма ходими ҳалок бўлган.

Ҳаракатга муносабат. 2012 йил 24 октябрь куни «Жайшу-л-махдий» жамоаси Қирғизистонда фаолияти ман этилган террорчи ташкилотлар рўйхатига киритилган.

Қайд этилган диний-экстремистик ташкилотлар Марказий Осиё мамлакатлари, хусусан, Ўзбекистон хавфсизлигига таҳдид солгани юқорида келтирилган маълумотларда ўз аксини топган. Шунга мос равишда, Ўзбекистонда ҳам диний экстремизм ва терроризмга қарши кураш бўйича салмоқли тажриба тўпланган. Мазкур тажрибадан келиб чиқадиган энг асосий хулоса шуки, диний экстремизм ва терроризм билан курашда, асосан, ҳуқуқ-тартибот органларига суяниш, фақат жазо чораларини қўллаш орқали унга барҳам беришга интилиш мазкур салбий ходисанинг оқибати билангина курашиш деганидир. Бошқача айтганда, бундай йўлдан борилса, диний экстремизм ва терроризмни озиклантириб турган «илдиз»лар зарарланмай қолаверади, маълум бир давр ўтиши билан улар янги «куртак»лар беришда давом этаверади.

2.4. Соғлом ва маърифий мазмунга эга бўлган соф исломий тушунчаларнинг зарarli мақсадларда талқин этилиши

Ислом ниқоби остида фаолият кўрсатаётган экстремистик ҳаракатларнинг инсон онги ва қалбини эгаллаш мақсадида ҳар қандай разил йўллардан фойдаланиш ҳоллари авж олаётганини афсус билан қайд этиш лозим. Бундай кучларнинг динимиз асосларини, Қуръон оятлари ва ҳадисларнинг асл моҳиятини бузиб талқин қилиши, жамият ҳаётига таҳдид соладиган ишларни ислом билан боғлашга уриниши эса, уларнинг ҳар қандай қабиҳ ишлардан ҳам қайтмаслигидан далолат беради.

Воқелик шуни кўрсатмоқдаки, улар Ер юзининг турли нуқталарида давлатга қарши тарғибот олиб бориш, жамият асосларини, мамлакатдаги тинчлик ва тартибни, мавжуд тузум ва бошқарув тизимини издан чиқаришда ҳам ислом дини ғояларини ғаразли талқин этиш услубидан фаол фойдаланмоқда.

Қуйида экстремистлар ўзларига байроқ қилиб олган баъзи ғоялар ва тамойиллар тизимли таҳлил қилиниб, уларнинг ислом таълимоти асосларига мутлақо зидлиги бирламчи манбалар – Қуръони карим оятлари ва ҳадисларга таянган ҳолда очиб берилади.

Жиҳод: моҳият ва талқинлар. Сўз ва тушунчалар инсоннинг ўзини, уни ўраб турган воқеликни, ҳодиса ва жараёнлар моҳиятини англашда муҳим аҳамиятга эга. Зеро, уларда акс эттирилаётган воқеликнинг моҳияти гавдаланади. Шу нуқтаи назардан қараганда, тушунчанинг асл мазмунини бузиб талқин қилиш у акс эттираётган воқеликни тўғри англаш имконини йўққа чиқаради. Бундай бузиб талқин қилиш атайлаб, ғараз мақсадларда амалга оширилганида, у салбий ҳодисалар ва фожиавий оқибатларга олиб келади.

Бугунги кунда экстремистик ташкилотлар томонидан ислом динининг айрим тушунчалари шундай талқин этилаётганини афсус билан қайд этиш лозим. Жумладан, исломни ниқоб қилиб, унинг номидан иш олиб боришга интилаётган экстремистик ҳаракатлар асосан «жиҳод – мусулмоннинг ғайридинларга қарши муқаддас уруши», деб талқин этмоқда. Бундай талқин динимизнинг гўёки, ёвузликка, жангу жадал, уруш, қон тўкиш, бошқа диндагиларга қарши кураш олиб боришга асослангани ҳақидаги тасаввурларнинг шаклланишига сабаб бўлмоқда. Демак, диний-экстремистик ҳаракатлар ва уларнинг ғоявий раҳнамолари ушбу тушунчага хос бўлмаган мазмун беришга интилоқдалар. Масалан, «Салафийлик»нинг асосчилари-

дан ҳисобланувчи Аҳмад ибн Таймия ўз-фатволаридан бирида «Давлатни шариат асосида бошқармаётган ҳукмдорга жиҳод эълон қилиш зарур», деб ёқлаб чиққан. «Мусулмон биродарлар» жамоаси етакчиси Саййид Қутб эса, ўзининг «Йўлдаги белгилар» номли китобида «жиҳод» тушунчасини динсизларга ҳатто, унинг талқинига қўшилмаган мусулмонларга қарши кураш маъносида қўллаган.

«Жиҳод» тушунчасининг юқоридаги каби бузиб талқин этилиши, муайян террорчилик амалиётлари учун ғоявий-ақидавий асос бўлиб хизмат қилмоқда. Буни ўз номига жиҳод сўзини асос қилиб олган юздан ортиқ диний-экстремистик гуруҳлар ва улар томонидан амалга оширилган қўпоровчилик ҳаракатлари мисолида ҳам кўриш мумкин. 2013 йил 3 март куни Карачи (Покистон) шахрининг Аббос Таун провинциясида юз берган портлаш натижасида 45 киши оламдан кўз юмди, юзлаб инсонлар эса тан жароҳати олди. Шунингдек, Ироқда 2013 йил бошидан буён содир этилган терактлар натижасида 4 мингдан зиёд бегуноҳ инсонлар ҳаётдан кўз юмиб, 10 мингдан ортиқ киши ярадор бўлди, биргина рамазон ойининг ўзида 670 та инсоннинг ўлими қайд этилди. Бу каби мисолларни яна кўплаб келтириш мумкин. Аммо бир нарса аниқ: ислом дини манбаларида бегуноҳ инсонларнинг қонини тўкиш, ғайридинларга озор бериш қатъиян ман этилган.

Аслида, «жиҳод» сўзи луғатда «жидду жаҳд», «бирор нарсага эришиш учун бор имкониятини ишга солиш» каби маъноларни англатади⁶⁰. Масалан, талабанинг дарсини ўзлаштириши ёки шогирднинг бирор ҳунарни ўрганиши учун бор куч ғайратини сарфлаши – унинг жиҳоди бўлади. Истилоҳда эса, ушбу сўз бир қанча маъноларда ишлатилади ҳамда бу сўзнинг

⁶⁰ Файрузободий. Ал-Қомус ал-муҳит. – Байрут: Ар-Рисола, 2005. – Б. 275.

Қуръон ва ҳадисларда қўлланилиши билан белгиланади. Сир эмаски, бугунги кунда кўпчилик «жиҳод» деганда «уруш, жанг қилиш» каби маъноларни тушуниб қолмоқда. Бу ачинарли ҳол, албатта. Чунки, ислом тарихи ва таълимотини чуқур ўрганган киши бундай хулосани бермаган бўлар эди.

Юқорида таъкидланганидек, «жиҳод» сўзи истилоҳда бир қанча маъноларга эга. Қуйида улар ҳақида қисқача маълумот бериб ўтамыз:

«Жиҳод» – Аллоҳнинг йўлига даъват қилиш, яхшиликка чақириш ва ёмонликдан қайтариш. «Жиҳод» бир дарахт сифатида тасаввур қилинса, шу дарахтнинг илдизи ва танасини бир нарса, у ҳам бўлса – Аллоҳ талонинг тўғри йўлига даъват қилиш ташкил қилади. Баъзилар «жиҳод» Расулуллоҳ (алайҳиссалом)нинг Мадинага ҳижратларидан сўнг фарз бўлган, деб даъво қиладилар. Аслида эса, бундай эмас. Маълумки, Қуръони карим оятлари нозил бўлиш жиҳатига кўра иккига – маккий (Маккада нозил бўлган) ва маданий (Мадинада нозил бўлган) оятларга бўлинади.

Расулуллоҳ (алайҳиссалом) Маккада яшаганларида ҳам «жиҳод» тўғрисидаги оятлар нозил бўлган. Жумладан, Қуръони каримнинг «Фурқон» сураси – маккий ҳисобланади. Ундаги оятда: **«Бас, Сиз Кофирларга итоат этманг ва унинг (Қуръоннинг) ёрдамида уларга қарши қаттиқ курашинг!»** (Фурқон, 52), дейилади. Расулуллоҳ (алайҳиссалом) ушбу оят нозил бўлгач, қўлларига қурол олиб, мушрикларга қарши урушмадилар. Аксинча, уларга қарши Қуръон билан курашиб, тўғри йўлга даъват қилиб, нотўғри йўлдан қайтарганлар⁶¹.

Ибн Рушд жиҳод турларини қуйидагича тартиблайди: «Жиҳод тўртга бўлинади: қалб жиҳоди, тил

⁶¹ Қаранг: Рамазон Бутий. Ал-Жиҳод фи-л-ислам: кайфа нафхамуху ва кайфа нуморисуху. – Дамашк: Дор ал-фикр, 1993. – Б. 19-21.

жиҳоди, қўл жиҳоди ҳамда қилич билан қилинадиган жиҳод». Сўнгра ушбу тўрт жиҳодни шарҳлаб: «тил билан қилинадиган жиҳод бу яхшиликка чақириб, ёмонликдан қайтаришдир» дейди⁶².

«Жиҳод» – Аллоҳ йўлида инсоннинг ўз ҳавойи-нафсига қарши кураши. Юқорида таъкидланганидек, «жиҳод» бир дарахт мисоли бўлса, унинг ўзагини «Аллоҳ йўлига сўз билан даъват қилиш» ташкил этади. Дарахтнинг шохлари бўлгани каби, «жиҳод»нинг ҳам бир қанча қисмлари ажралиб чиққан. Шулардан бири, Аллоҳнинг йўлида киши ўз нафсини жиловлашидир. Бунга далил сифатида Имом Термизийдан ривоят қилинган қуйидаги ҳадиси шариф келтирилади: «Жиҳоднинг афзали Аллоҳ таолонинг зотида инсон ўз ҳавои нафсига қарши жиҳод қилишидир», дейилган.

«Жиҳод» – ота-онага хизмат қилиш. Бу ҳақда Имом Бухорий ва Имом Муслим ривоят қилган: «Бир киши Расулуллоҳ (алайҳиссалом)га: «Мен жиҳодда қатнашмоқчиман», деди. У зот: «Ота-онанг борми?» деб сўрадилар. «Ҳа», деб жавоб қилди у киши. Шунда Пайғамбар (алайҳиссалом): «Уларнинг хузурига бориб, ёрдам бер, хизматини қил! Шу сенинг жиҳодингдир», дедилар». Шундан келиб чиққан ҳолда, муслмон уламолар фарзанднинг ота-онага қилган хизмати ҳам жиҳод бўлиши мумкин, деган хулосани берганлар.

Шу ўринда, диний-экстремистик ҳаракатларда ўз сафларига қўшилмаган оила аъзоларига нисбатан кескин муносабат мавжудлигини ҳам таъкидлаб ўтиш жоиз. Жумладан, «Муслмон биродарлар» ташкилоти етакчиси Саййид Қутб «Йўлдаги белгилар» китобида «ташкилотга садоқат оилага бўлган садоқатдан ҳам устун бўлишини, керак бўлса, жамоа сафига қўшил-

⁶² Қаранг: http://alsiyada.org/index.php?option=com_content&view=article&id=345%3A2012-08-29-11-50-47&catid=7%3A2011-08-14-15-18-08&Itemid=8&limitstart=1

маган ота-онаси, қавм-қариндошлардан ҳам воз кечиш лозим»лигини таъкидлаган эди. Худди шундай қараш «Ўзбекистон ислом ҳаракати» етакчиси бўлган Тоҳир Йўлдошевнинг ўз жамоасига қўшилмаган барча кишиларни, хоҳ у отаси бўлсин, хоҳ акаси бўлсин воз кечиш ва уларга қарши жиҳод қилиш кераклигини эълон қилганида ҳам кўриш мумкин. Ваҳоланки, динимиз таълимотига кўра, фарзанд доимо ота-она хизматида бўлиши кераклиги, ҳатто, уларга «уф» дейиши ҳам мумкин эмаслиги таъкидланган. Куръони каримда бундай дейилади: **«Раббингиз, Унинг Ўзигагина ибодат қилишингизни ҳамда ота-онага яхшилик қилишни амр этди. (Эй, инсон!) Агар уларнинг бири ёки ҳар иккиси ҳузурингда кексалик ёшига етсалар, уларга «уф!..» дема ва уларни жеркима! Уларга (доимо) ёқимли сўз айт!»** (*Исро, 23*).

Расулуллоҳ (алайҳиссалом) Маккадан Мадинага хижрат қилганларидан сўнг, Мадинада мусулмонлар учун олдин бўлмаган нарса, яъни давлат юзага келди. Пайғамбар (алайҳиссалом) исломнинг илк – Макка даврида юқорида келтирилган, уруш маъноси бўлмаган жиҳодни олиб бордилар. Чунки у киши мушриклар етказган азоб ва уқубатларга сабр қилиш ҳамда уларга қарши Куръон билан курашиш, тўғри йўлга даъват қилишга буюрилган эдилар.

Мусулмонлар Мадинага кўчиб ўтганларидан сўнг, Аллоҳ таоло мусулмонларга мушрикларга қарши курашиш, яъни қурол билан ўзларини мудофаа қилишга рухсат берди. Бу борада Куръони каримда: **«(Мушриклар томонидан) ҳужумга учраётган (мусулмон)ларга, мазлум бўлганлари сабабли (жанг қилишга) изн берилди. Албатта, Аллоҳ уларга ёрдам беришга қодирдир»** (*Ҳаж, 39*), деб таъкидланади. Шу аснода, хижратнинг иккинчи йилида уруш маъносидаги жиҳодга изн берилди.

Ушбу оят тафсирида айтилишича, «Пайғамбаримиз Муҳаммад (алайҳиссалом) Маккада турган йиллари мусулмонлар мушрик ва кофирлардан ҳар қанча азият чеккан, турли тазйиқ ва зулму истибдодларга дучор бўлсалар ҳам, Аллоҳ куфр ва ширк аҳлига қарши жанг қилишга рухсат бермаган, балки улар билан мурасасозлик қилишга, сабр-қаноатли бўлишга буюрилганлар. Ҳижратдан кейин эса, жанг қилишга изн берилди»⁶³.

Ислом тарихини чуқур ўрганган мутахассис олимлар, тарихда юз берган ҳар қандай жиҳод, фақатгина, мудофаа мақсадида олиб борилганини таъкидлайдилар. Хусусан, Рамазон Бутийнинг «ал-Жиҳад фи-л-ислам» китобида бундай дейилади: «Расулуллоҳ (алайҳиссалом) Маккадан Мадинага ҳижрат қилганларидан сўнг, илк ислом давлати юзага келди. Унинг раҳбари Расулуллоҳ (алайҳиссалом) эдилар. Бунда мусулмонлар томонидан олиб борилган жиҳодлар, ёв бостириб келганда ҳимоя мақсадида ёки душман тарафдан ҳужум хавфи пайдо бўлганда унга қарши бориш учунгина юз берганини кўриш мумкин»⁶⁴. Шунингдек, олим «Асл жиҳод» номли видео дарсида бундай дейди: «Ҳозирда баъзи бир тоифа кишилар Расулуллоҳ (алайҳиссалом) даврларида содир бўлган аксар ғазотлар мусулмонлар томонидан амалга оширилган, деган иддаоларни қилишади. Бунга жавобан шундай деймиз: Билингки, Расулуллоҳ (алайҳиссалом) даврида юз берган ғазотларнинг бирортаси мусулмонлар томонидан бошланмаган. Фақатгина, уруш бўлган тараф мусулмонларга қарши уруш режасини тузган бўлсалар, бу каби ҳолатлар мустаснодир.

⁶³ Қаранг: Куръони карим маъноларининг таржима ва тафсири (Таржима ва тафсир муаллифи Шайх Абдулазиз Мансур). – Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2012. – Б. 337.

⁶⁴ Қаранг: Рамазон Бутий. Ал-Жиҳод фи-л-ислам: кайфа нафхамуху ва кайфа нумарисуху. – Дамашқ: Дор ал-фикр, 1993. – Б. 19-27.

Ислом тарихига назар солсак, Хайбар, Хунайн каби ғазотларни кўришимиз мумкин. Тўғри, уларда Расулulloҳ (алайҳиссалом) мавжуд бўлиб турган душманга қарши уруш қилмаганлар. Баъзилар Хайбар ғазоти ҳақида гапириб туриб, у ерда Бану Қайнуқоъ, Бану Қурайза каби яҳудий қабилалари омонликда, ўз динларига эътиқод қилган, бировга зарар етказмаган ҳолда яшардилар. Бироқ шу ҳолатда, мусулмонлар уларга қарши биринчи бўлиб ҳужум бошлаганлар, деб таъкидлашади. Аслида эса, Расулulloҳ (алайҳиссалом)га, хайбарлик яҳудий қабилалари билан Ғатафон қабиласи ўзаро келишган ҳолда Мадинадаги мусулмонларга қарши урушни режалаштираётганлари, бу режани амалга ошириш илинжида ҳаракатлар бошлангани ҳақидаги аниқ хабар келади. Шундан сўнг, Расулulloҳ (алайҳиссалом)нинг илк қилган ишлари Хайбар яҳудийлари билан Ғатафон қабиласи ўртасидаги йўлни тўсиб, Хайбарга ҳужум бошлайдилар. Чунки улар мусулмонларга қарши уришни режалаштирган эди. Бу Хайбар ғазоти хусусидаги жавобимиздир.

Яна бир тоифа кишилар Муъта ғазотини мисол қилиб келтириб, айнан ушбу ғазот мусулмонлар томонидан бошлаб берилган, дейишади. Ваҳоланки, шомликларнинг ўзлари бу хусусда ҳеч нарса дейишмайди. Маълумки, Расулulloҳ (алайҳиссалом) Худайбия сулҳидан сўнг, ўз замонасининг йирик давлат раҳбарларига номалар жўнатдилар. Шомга Ҳорис ибн Умайр ал-Аздий (розияллоҳу анҳу)ни элчи қилиб юборилган, аммо у «элчига ўлим йўқ» қондасига хилоф равишда қатл қилинганди. Ўша вақтда Шом Византия қўл остида эди. Бу орада Византия мусулмонларга қарши тиш қайраб турганлиги очиқ-ойдин бўлиб қолгач, Расулulloҳ (алайҳиссалом) Шомга юриш қиладилар».

Бу борада Шайх Абдулазиз Мансур бундай дейдилар: «Агар «жиҳод» ислом давлатини қуриш учун ёки инсонларни динга киришга мажбурлаш учун жорий этилганида эди, Расулulloҳ (алайҳиссалом)нинг ўзлари бу борада намуна кўрсатган бўлур эдилар. Яъни, у зот биринчи бўлиб Маккадаги мушрикларнинг катталари билан урушган, ислом давлатини барпо этиш учун жиҳод эълон қилган бўлардилар. Бироқ Пайғамбаримиз (алайҳиссалом) бундай йўл тутмадилар. Аксинча, мусулмон жамияти тинч йўл билан, табиий равишда юзага келгач, унинг ҳимояси учун жиҳодга чиққанлар»⁶⁵.

Юқоридагилардан хулоса қилиб, жиҳод деганда, аввало, нотўғри йўлдан қайтариб, тўғри йўлга бошлаш тушунилади, дейиш мумкин. Бу қоида кеча ёки бугун пайдо бўлиб қолган эмас. Балки илк ислом даврида юзага келган бўлиб, Қуръони карим оятларига асослангандир. Ўша пайтларда «Ҳаж» сурасининг 39-ояти, «Бақара» сурасининг 190-ояти, «Нисо» сурасининг 75-ояти нозил бўлдики, исломда биринчи бор «жиҳод»га, яъни муайян ҳолларда душманга қарши кураш олиб боришга изн берилди.

Кейинчалик жиҳоднинг нафсга қарши курашиш, ота-онага хизмат қилиш каби турларини, ислом давлати қад кўтаргач эса, муҳофаза ёки ёв бостириш хавфи сезилганда унинг олдини олиш буюрилган. Бугунги кунда «жиҳод» дея бонг ураётганларнинг асосий мақсади қандай усул ва воситалардан фойдаланиб бўлса ҳам мавжуд ҳокимиятни қўлга киритиш экани, бу каби амалиётлар ислом таълимотига мутлақо зидлигини англаб етишимиз лозим.

Такфир тушунчаси. Ислом дини таълимотига кўра, Аллоҳнинг ягоналиги, Пайғамбар Муҳаммад (алай-

⁶⁵ Абдулазиз Мансур. Бузғунчи оқимларнинг сохта даъволарига раддиялар // Тинчлик ва осойишталик – олий неъмат. – Тошкент: Мовароуннахр, 2013. – Б. 16.

ҳиссалом) Унинг элчиси эканига имон келтирган, ислом динига эътиқод қиладиган ҳар қандай киши мўмин ҳисобланади. Инсоннинг имонини ўлчаш, уни мусулмон ёки кофирлигини аниқлаш ҳуқуқи ҳеч кимга берилмаган. Чунки имон инсон қалбида бўлади. Қалб эса, фақатгина Аллоҳнинг ҳукмидадир.

Тарих турли диний-экстремистик оқимлар куфр масаласида исломнинг моҳиятига зид даъволар билан чиққанидан гувоҳлик беради. Хусусан, ўз даврида «хаворижлар» «катта гуноҳ содир этган мўминни кофир», деб иддао қилиб, қирғин-барот урушларнинг келиб чиқиши ва кўплаб инсонларнинг қони тўкилишига сабабчи бўлган эдилар.

Бугунги кунда ҳам кўплаб диний-экстремистик гуруҳлар мусулмонларга «кофир» деб айб қўйиб, диндошларига қарши «жиҳод» эълон қилишгача бормоқда. Айрим радикал оқимларнинг ўз жамоатларидан четлашган, ҳижрат қилмаган, уларнинг наздида кофир ҳисобланган кишини кофир демайдиганларни «куфр»да айблаётгани ҳам шундай хулоса чиқариш имконини беради. Ваҳоланки, ислом таълимотига кўра, ширкдан ташқари ҳар қандай гуноҳ қилган инсон токи ўша гуноҳини ҳалол деб ҳисобламас экан, кофир бўлмайди. Мусулмонлар жамоасидан четлашиш эса, фақатгина исломни тарк этиш (муртадлиқ)да намоён бўлишини инобатга оладиган бўлсак, экстремистларнинг ўз жамоаларидан чиққанларни кофирликда айблаши бутунлай асоссиз эканини англаш мумкин.

«Куфр» сўзи луғатда «беркитмоқ», «яширмақ» деган маъноларни англатади. Арабларда уруғни ер остига кўмишгани учун деҳқонларни ҳам «кофир» деб аташган. Шунингдек, «куфр»нинг «кофир бўлмоқ», «динсиз бўлмоқ» каби маънолари бўлиб, у имоннинг акси ҳисобланади. Қалбида умуман имони бўлмаган

шахс эса «кофир» дейилади⁶⁶. Имом Ғаззолий «куфр»-га таъриф бериб: «у Расулуллоҳ (алайҳиссалом) олиб келган нарсани ёлғонга чиқаришдир», деганлар⁶⁷.

Юсуф Қарзовий ўзининг «Зоҳирату-л-ғулув фи-т-такфир» асарида куфрни бундай таърифлайди: «Куръони карим оятлари ва ҳадиси шарифларда келган «куфр» сўзини ўрганадиган бўлсак, уларни иккига, яъни, мусулмон кишини диндан чиқарадиган катта ҳамда гуноҳи кабирага тенг бўлган кичик куфрларга ажратиш лозим. Катта куфр – Муҳаммад (алайҳиссалом) олиб келган илоҳий таълимот ёки унинг баъзи зарурий қисмларини инкор қилиш орқали содир бўлади. Кичик куфр эса – Аллоҳ таоло томонидан буюрилган ишларнинг зиддини қилишлик орқали бўлади. Бу ҳолатда инсон диндан чиқмайди, аксинча, катта гуноҳ қилган бўлади. Бу борада бир қатор мисолларни келтириш мумкин. Жумладан, Расулуллоҳ (алайҳиссалом) дан ривоят қилинади: «Мусулмон киши бошқа бир биродарини сўкишлиги фисқ бўлса, у билан урушиши куфрдир». Ҳадисда келган «куфр» сўзи – катта гуноҳ маъносида келмоқда. Бунга далил сифатида тарихдан олиб қарайдиган бўлсак, мусулмонлар ўртасида келишмовчилик ва ўзаро жанглар бўлиб турган. Масалан, тўрт халифанинг бири Али (розияллоҳу анҳу), у киши билан «Жамал» ва «Сиффин» жангларида уруш қилган мусулмонларни «кофир» деб айбламаганлар»⁶⁸.

Мусулмон кишини кофирликда айблаш мумкин эмаслиги борасида Имом Довуддан ривоят қилинган ҳадисда бундай дейилади: «Уч нарса имоннинг аслидир: «Ла илаҳа иллаллоҳ (Аллоҳдан бошқа илоҳ

⁶⁶ Қаранг: Юсуф Қарзовий. Зоҳирату-л-ғулув фи-т-такфир. – Қоҳира: Мактабат Ваҳба, 1990. – Б. 26-28.

⁶⁷ Файсалу-т-тафрика байна-л-ислам ва-л-зиндиқа. – Дамашк, 1993. – Б. 25.

⁶⁸ Юсуф Қарзовий. Зоҳирату-л-ғулув фи-т-такфир. – Қоҳира: Мактабат Ваҳба, 1990. – Б. 52.

йўқ!)» деган кимсага тегмаслик; гуноҳи туфайли уни куфрда айбламаслик; амали туфайли уни исломдан чиқармаслик»⁶⁹. Бошқа бир ривоятда, «Кимда ким ўз биродарини «кофир» ёки «фосиқ» деса, агар ўша инсонда шу нарса топилмаса, айтган инсоннинг ўзи шундай бўлибди»⁷⁰, деб таъкидланган.

Юқорида келтирилган ҳадислар билан бир қаторда, уламолар ҳам бу борада ўз фикрларини билдиришганини қайд этиш лозим. Жумладан, замонасининг етук уламози Ибн Нужайм ақидавий ва фикҳий масалаларни атрофлича баҳс юритиб «Агар бу масалада кофир дейиш учун тўқсон тўққизта далил бўлса-ю, кофир демаслик учун биргина далил бўлса, тўқсон тўққизни қўйиб, ўша бир далилни олиш керак. Аммо динда ҳаддан ошиб ғулувга кетганлар бу масалада «мўмин дейиш учун тўқсон тўққизта далил бўлса-ю, кофир дейишлик учун биргина далил бўлса, тўқсон тўққизни қўйиб, ўша бир далилни олиш керак», дейишга бориб етдилар. Бу эса, барча исломий мазҳаблар ва уламоларнинг тутган йўлига тесқари-ди», дейдилар⁷¹.

Имом Шавкониё бундай дейдилар: «Билгинки, Аллоҳ таоло ва қиёмат кунига имон келтирган киши мусулмон биродарини кундузи Куёш шуъласи ёруғлигидек аниқ далилга эга бўлмасдан «кофир» деб атмасин. Зеро, Расулуллоҳ (алайҳиссалом)дан собит бўлган ҳадиси шарифда: «Ким ўз биродарига кофирсан деса, унинг ўзи кофир бўлибди», дейилган»⁷².

Шунингдек, «Васатия – ҳаёт йўли» китобида бундай дейилади: «Калимаи шаҳодатни айтиб, ўзининг

⁶⁹ Имом Абу Довуд. Ас-Сунан. 2213-ҳадис.

⁷⁰ Ибн Багга. Ал-Ибона ал-кубро. 996-ҳадис.

⁷¹ Қаранг: Ибн Нажим. Ал-Баҳру-р-роик шарҳу канзу-д-дақоик. – Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмийя, 1997. Ж. 5. – Б. 170-201.

⁷² Юсуф Қарзовий. Зоҳирату-л-ғулув фи-т-такфир. – Қоҳира: Мактабат Ваҳба, 1990. – Б. 93-94.

мусулмонлигини билдириб турган кишига тегмаслик, унинг жонига, молига зарар етказмаслик зарур. Зоҳирида мусулмон бўлиб кўришиб, Исломнинг зоҳирий амалларини қилаётганлар билан мусулмонча муомала қилинаверади. Кишиларнинг ички сирлари ва ҳисоб-китоблари Аллоҳнинг Ўзига ҳавола! «Ла илаҳа иллаллоҳу»ни айтиб, зоҳирида мусулмон бўлиб кўринган одамни қилган гуноҳ иши туфайли кофирга чиқармаймиз. У кофир эмас, осий мўмин бўлади. Калимаи тавҳидни айтиб, исломни зоҳиридан кўрсатиб турган одамни амали туфайли ислом дини, ислом миллатидан чиқармаймиз. Бундай одамларга амалига яраша тайин қилинган шаръий жазо берилади. Эътиқоди бузилмаса, исломдан чиққан ҳисобланмайди. Умумий қоида – шу!»⁷³

Йирик халқаро исломий ташкилотлар томонидан бугунги кунда жамиятда юз бераётган бу каби ҳолатларга бефарқ бўлмаган ҳолда, ушбу мавзу юзасидан қатор тадқиқотлар олиб борилиб, конференциялар ўтказилмоқда. Жумладан, 2005 йил 6 июлда қабул қилинган «Ислом ҳақиқати ва унинг замонавий жамиятда тутган ўрни ҳақидаги Уммон Декларацияси»да шундай дейилади: «Аҳли Сунна вал жамоанинг тўрт мазҳаби: ҳанафий, моликий, шофиъий, ҳанбалий, шунингдек, жаъфарий, зайдий, ибодий ва зоҳирий мазҳабларига эргашувчи ҳар бир шахс мусулмондир. Уни кофир дейиш, жонига қасд қилиш, шаъни ва мол-мулкига тажовуз қилиш мумкин эмас... Умуман олганда, Аллоҳга, Унинг Расулига имон келтирган, дин арконларини ҳурмат қиладиган ва уларнинг бирортасини инкор этмайдиган мусулмонларнинг ҳар қандай тоифасини кофирга чиқариш жоиз эмас. Исломдаги мазҳаблар ўртасида умумий

⁷³ Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Васатия – ҳаёт йўли. – Тошкент: Sharq, 2006. – Б. 247.

жиҳатлар жуда ҳам кўп. Саккиз мазҳаб вакиллари ягона Аллоҳ таолога, муқаддас Қуръони карим (Аллоҳ нозил қилган Калом)га ва оламлар сарвари Пайғамбаримиз Муҳаммад (алайҳиссалом)га имон келтирган ҳолда ислом таълимотига риоя қиладилар. Аини пайтда, улар имон, намоз, закот, рамазон рўзаси ва ҳаж қилиш каби исломнинг беш арконига ҳамда имон арконлари: Аллоҳга, Унинг фаришталарига, муқаддас китобларига, пайғамбарларига, қиёмат кунига ва қазойи қадарга ишонадилар»⁷⁴.

Шу ўринда, мусулмон кишини «куфр»га олиб боровчи бир қанча шартларни ҳам ўрганиш мақсадга мувофиқ. Жумладан, Рамазон Бутий: «Мусулмон киши уч хил: қавл (сўз), амал ҳамда масхара ва таҳқирлаш орқали диндан чиқади. Инсон агар ислом арконларидан бирини ёки қатъий келган бирор ҳукмни инкор қилса, шунингдек, бут-санамларга сиғинса ҳамда ислом ва имон арконларининг устидан масхара қилиб кулса, диндан чиқади. Юқоридаги ҳолатлардан бошқа ўринларда инсон диндан чиқмайди. Шунингдек, бугунги кунда баъзи гуруҳлар бутун бир жамоани куфрда айблаётганларини кўрамыз. Ақида китобларининг барчасида хилофсиз ушбу тарзда инсонларга ҳукм тамғасини босишлик мумкин эмаслиги таъкидланган. Чунки «ушбу қавм» ёки «ушбу ҳудуд» ёки «ушбу диёр» аҳолиси барчаси кофир, деб аташлик ислом таълимотларига зид ишдир», деб таъкидлайдилар⁷⁵.

Юқорида келтирилган ҳадислар, йирик ташкилотлар томонидан чиқарилган фатволар ҳамда уламо­ларнинг фикрлари асосида айтиш мумкинки, бирор кишига бошқа бир биродарини «кофир»ликда айблаш ҳуқуқи берилмаган. Чунки инсон қалбида кечаётган ҳис-туйғуларни Яратгандан бошқа ҳеч ким билмай-

⁷⁴ Қаранг: www.ctic.org.sa/ctic.org.sa/decler_en.doc

⁷⁵ Рамазон Бутий. Ал-Жиход фи-л-ислам: кайфа нафхамуху ва кайфа нумарисуху. – Дамашк: Дор ал-фикр, 1993. – Б. 155.

ди. Қолаверса, бир мусулмонни кофирликда айблаш орқали, айлаган инсоннинг ўзи шу ҳукмда бўлиб қолиши мумкинлигини ҳадислар орқали ўргандик. Бу каби бузғунчи ғояларнинг тарқалишидан кўзланган мақсад эса, инсонларни кофирликда айблаш ва шу орқали уларга қарши ўзлари талқин қилаётган жиҳод қилишга йўл очишдир.

«Дору-л-ислом» ва «дору-л-ҳарб» тушунчаларининг моҳияти. Маълумки, сўнгги йилларда мутаассиб оқимлар инсонлар орасида фитна кўзғаш, маълум бир давлатда парокандаликни юзага келтириш ҳамда шу орқали ўзларининг ғаразли мақсадларига эришиш учун турли хил услуб ва воситалардан фойдаланишмоқда. Шулардан бири, маълум бир давлатни «куфр диёри» деб атаб, у ердан ҳижрат қилиш, шунингдек, бундай «куфр диёрлари»га қарши уруш олиб бориш керак, деган ғоядир.

Шу ўринда, ислом динининг асосий манбаси бўлмиш Куръони карим ва ҳадиси шарифларда ҳудудларни диний ҳолатга кўра ажратиш учрамаслиги, бу нарса кейинчалик жорий қилинганини таъкидлаш лозим.

Умуман олганда, «дору-л-ислом» ва «дору-л-куфр» тушунчаларини шарҳлашда мусулмон уламолари ўртасида баъзи ихтилофлар мавжуд. Шундай экан, мазкур тушунчаларнинг луғавий, истилоҳий маънолари ҳамда бу борадаги уламоларнинг фикрларини ўрганиш муҳим аҳамият касб этади.

«Дору-л-ислом» диний истилоҳ бўлиб, луғатда «ислом диёри» деган маънони англатади. Истилоҳда эса, «ислом арконлари амалда бўлган ҳудудга нисбатан қўлланилади»⁷⁶.

«Дору-л-ҳарб» ёки «дору-л-куфр» тушунчалари эса «уруш диёри», «куфр диёри» мазмунини билдириб,

⁷⁶ Ал-Мавсуъату-л-фикхийя. – Кувайт: Визарат ал-авқоф ва-ш-шуъуну-л-исламия, 1990. Ж. 20. – Б. 271.

юқоридаги ҳолатга зид бўлган, яъни ислом арконларини бажаришга умуман йўл қўйилмайдиган ҳудудга нисбат берилади⁷⁷.

Ушбу масалада фақиҳларнинг қарашлари турли хил бўлган. Баъзи уламолар диёрларни иккига, «Дору-л-ислом» ва «Дору-л-ҳарб»га ажратса, бошқалари бунинг қаторига учинчи – «Дору-с-сулҳ»ни ҳам қўшади. «Дорус сулҳ» луғатда «сулҳ, аҳд диёри» маъносини англатади⁷⁸. Баъзи уламолар: «Дору-л-исломдан мақсад, унда ислом аҳкомларининг жорий қилиниши билан бўлади», дейдилар. Мутаассиб гуруҳлар эса, бу каби тушунчалардан ўз амалиётларини асослашда фойдаланиб, ислом аҳкомлари, яъни шариат асосида ҳукм юритмаган диёрларни «куфр диёри» деб атайдилар ва уларга қарши жиҳод қилишга буюрадилар. «Бадоиъ-ас-саноиъ»да: «Куфр диёрида намоз ўқиш, рўза тутиш каби ислом аҳкомларига амал қилиниши билан у ислом диёрига айланади», деб таъкидланган⁷⁹.

Абдул Қодир Авда айтади: «Дору-л-ислом – ислом арконлари амалда бўлган ёки унда яшовчи мусулмонлар ислом арконларини бажаришига монелик бўлмаган ҳудуд. Шунингдек, унга аҳолисининг барчаси ёки кўп қисми мусулмонлардан иборат бўлган, аҳолисининг кўп қисми мусулмон бўлмаган, бироқ бошқарув мусулмонлар қўлида бўлган, бошқарув мусулмонлар қўлида бўлмаса ҳам, мусулмонлар у ерда ислом арконларини бажаришларига монелик бўлмаган ҳудудлар ҳам киради»⁸⁰. Бундан кўринадики, мутақаддим уламолар таърифларида айтилган «аҳкомлар»дан мурод, арконлардир.

⁷⁷ Ўша китоб. – Б. 272.

⁷⁸ Ўша китоб. – Б. 274.

⁷⁹ Имом Алоуддин Косоний Ҳанафий. Бадоиъ-ас-саноиъ фи тартиби-ш-шароиъ. – Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмийя, 2002. Ж. 7. – Б. 130.

⁸⁰ Абдул Қодир Авда. Ат-ташриъ ал-жиноий ал-ислабий муқоранатан бил-қонун ал-вадъий. – Байрут: Дор ал-котиб ал-илмийя, 1993. 1/275.

Аксар уламолар азон «дору-л-ислом» ва «дору-л-куфр»ни ажратиб турувчи деб таъкидлашади. Жумладан, Ҳофиз ибн Абдул Барр: «Мен азон бор жойда истиқомат қилувчилар учун муҳим нарса эканида уламолар орасида ихтилоф борлигини кўрмадим. Чунки, азон «дору-л-ислом» ва «дору-л-куфр»ни ажратиб турувчидир», дейди⁸¹.

Мутаассиб оқимлар «бирор ҳудуд «дору-л-ислом» бўлиши учун шариат аҳкомлари татбиқ этилиши ҳамда у ерда мусулмонлар ва зиммийлар омонликда яшаши лозим», деган шартларни келтиришади. Жумладан, «Ҳизбут-таҳрир» ташкилотининг асосчиси Тақийиддин Набаҳоний бундай дейди: «Бирор ҳудудни «дору-л-ислом» ёки «дору-л-куфр» деб аташлик учун икки омилга эътибор беришлик лозим: биринчиси – ислом аҳкомлари билан ҳукм чиқариш, иккинчиси – унда яшаётган мусулмонлар омонда бўлишлигидир. Агар муайян ҳудудда шу икки унсур мавжуд бўлса, у ерни «дору-л-ислом» дейиш мумкин. Агарда келтирилган икки асосдан бирортаси йўқ бўлса, ундай ҳудуд «дору-л-куфр»дир. Шундай экан, бугунги мусулмон давлатларининг барчаси «дору-л-куфр»дир. Чунки уларнинг бирортасида ҳам ислом аҳкомлари жорий қилинмаган»⁸².

Тақийиддин Набаҳоний келтирган фикрнинг нотўғри ва асоссиз эканини таъкидлаб, ислом оламида машҳур бўлган, кўплаб асарлар муаллифи Муҳаммад Абу Заҳро бундай дейди: «Баъзи кишилар каби шариат аҳкомлари жорий қилинмаганини ҳисобга олган ҳолда, бу ҳудуд «дору-л-ислом», бошқаси «дору-л-куфр» деб айта олмаймиз. Ҳозирда Мағрибдан тортиб Туркистон соҳилларида жойлашган давлат-

⁸¹ Ибн Абдул Барр. Ал-Изтизор. – Қоҳира: Дор ал-ваъй, 1993. Ж. 4. – Б. 18.

⁸² Муҳаммад Хайр Ҳайкал. Ал-Жиход ва-л-қитол фи-с-сиёсати-ш-шаръийя. – Дамашк: Дор Ибн Ҳазм, 1996. – Б. 666-667.

ларда шариат аҳкомлари татбиқ қилинмаса ҳам, барчаси «дору-л-ислом» ҳукмидадир. Чунки у ерда яшаётган мусулмонларнинг барчаси омонликда ҳаёт кечиришади ва уларнинг динига ҳеч қандай хавф йўқдир»⁸³.

Шу ўринда, баъзи экстремистик гуруҳлар томонидан ҳозирда барча давлатлар «дорул куфр, шундай экан, мусулмон киши бундай диёрдан ҳижрат қилиши фарз» деб иддао қилишларини қайд этиш лозим. Ваҳоланки, биз сиз билан юқорида «дору-л-ислом» ва «дору-л-куфр» диёрлари ҳақида келган маълумотларни таҳлил қилиб, бу каби ғояларнинг асоссиз эканини ўрганиб чиқдик. Шундай бўлса-да, уламоларнинг ҳижрат борасида билдирган фикрларини келтириб ўтиш мақсадга мувофиқ.

«Ҳижрат» сўзи луғатда «бир жойдан иккинчи жойга кўчиш», «тарк қилиш» маъноларини англатади. Истилоҳда эса, Расулуллоҳ (алайҳиссалом) даврларидаги мусулмонларнинг Ҳабашистонга, кейинчалик Расулуллоҳ (алайҳиссалом) ўзлари бошчилигида Мадинага кўчиб ўтишларига айтилади⁸⁴.

Расулуллоҳ (алайҳиссалом) Маккада даъват ишларини олиб борганлари сари мусулмонларнинг сони кўпайиб бораверди. Бундан ташвишга тушган Макка мушриклари Пайғамбар Муҳаммад (алайҳиссалом)га суиқасд уюштириб, у кишини йўқ қилишга келишишади. Бироқ Аллоҳ таоло ўз Расулини фитнадан озод қилиб, у кишига Мадинага ҳижрат қилиш тўғрисида ваҳий юборади. Демак, Расулуллоҳ (алайҳиссалом)нинг Маккадан Мадинага ҳижрат қилишларига асосий сабаб у кишининг ҳаётларига тажовуз қилинганида эди.

⁸³ Муҳаммад Абу Захро. Ал-Жарима ва-л-укуба фи-л-фикҳ ал-ислабий. – Дамашк: Дор ал-фикр ал-арабий, 1998. – Б. 343.

⁸⁴ Файрузободий. Ал-Қомус ал-муҳит. – Байрут: Ар-Рисола, 2005. – Б. 495.

Уламолар ҳижрат тўғрисида нозил бўлган оят ва ҳадисларни ўрганиб, уни икки қисмга ажратадилар. Биринчиси, юқорида таъкидланган «кўчиш» маъносидаги ҳижратдир. Бу борада Куръони каримда бундай дейилади: «Албатта, ўзларига (ҳижратдан бош тортиб) зулм қилувчиларнинг жонини олган фаришталар (уларга): «Қайси ҳолда бўлдингиз?» десалар, улар: «Ер юзида бечораҳол эдик», деб айтадилар. (Фаришталар): «Аллоҳнинг ери унда ҳижрат қилишларинг учун (етарлича) кенг эмасмиди?», дейдилар. Ана ўшаларнинг жойи жаҳаннамдир. Нақадар нохуш жой у!» (Нисо, 97). Ушбу оятдан мусулмонларга нисбатан тазйиқ ёки тажовуз ҳоллари кузатилганда ҳижрат қилишга буюрилишлари келиб чиқади. Шу мазмундаги оятлар Нисо (100-оят), Анфол (74-оят), Наҳл (41 ва 110-оятлар) сураларида ҳам келган.

Иккинчиси, инсон гуноҳлардан ўзини тийиши ва уларни тарк қилиши тушунилади. Бу борада Имом Бухорийдан ривоят қилинган қуйидаги ҳадиси шариф далил сифатида келтирилади. Расулуллоҳ (алайҳиссалом): «Тили ва қўлидан бошқалар азият чекмаган киши ҳақиқий мусулмондир. Аллоҳ таоло қайтарган нарсалардан ҳижрат қилган инсон ҳақиқий муҳожирдир»⁸⁵, дейилган. Уламоларни ҳадисни шарҳлаб, ундаги «ҳижрат»дан мурод «тарк қилишдир», деганлар. Бошқа бир ҳадисда эса, Умму Анас (розияллоху анху) Расулуллоҳ (алайҳиссалом)дан насиҳат қилишни сўрайдилар. Шунда, Расулуллоҳ (алайҳиссалом): «Гуноҳлардан тийилгин, ўша ҳижратнинг энг каттасидир. Фарзларга риоя қилгин, ўша жиҳоднинг энг афзалидир. Зикрни кўпайтиргин, Қиёмат куни Аллоҳ таолонинг ҳузурига борганингда унга энг махбуб амал шу бўлади»⁸⁶, дейилган.

⁸⁵ Имом Бухорий. Саҳиҳи Бухорий. 10-ҳадис.

⁸⁶ Ибн Шохин. Ат-Тарғийб фи фазоили-л-аъмол. 164-ҳадис.

Бу борада Шайх Абдулазиз Мансур шундай дейдилар: «Ақидапараст гуруҳлар ҳижрат тушунчасини ўз мафкуравий қарашларига мос равишда нотўғри талқин қилмоқдалар. Бу кучлар таассубга берилган шахсларни дунёнинг нотинчлик ҳукм сураётган ва ўзлари қўним топган минтақаларига жамлаш ва шу орқали режалаштирилган геосиёсий мақсадларни амалга оширишга интилишяпти. Хусусан, улар илм ва маърифатдан йироқ жоҳил кимсаларни ислом диёри бўлган, азон айтиладиган, жума ва ҳайит намозлари ўқиладиган, хуллас, исломнинг беш аркони эмин-эркин адо этиладиган, мусулмонлар тинчлик-хотиржамликда ҳаёт кечираётган Ватанни тарк этишга тарғиб қилмоқдалар. Ваҳоланки, она юртини ташлаб, ўзга элларда сарсон-саргардон юриш, ўзи каби манқурт шахслар билан бирлашиб, киндик қони тўкилган юртига қарши қурол кўтариш ислом таълимотига зид экани барчага маълум»⁸⁷.

Юқоридагилар билан бир қаторда, мусулмон ула молари бирор кишининг «дору-л-куфр»дан ҳижрат қилишлиги борасида ҳам бир қанча фикрларни билдирганлар.

Биринчиси, ҳижрат қилишлик фарз, қилмаслик харом бўлган «дору-л-куфр» диёрлари. Бунга кўра, мусулмон киши ислом арконларини бажариш имконига эга бўлмаса ҳамда динига фитна бўлиш хавфи бўлса, бундай диёрдан ҳижрат қилиш фарз бўлади.

Иккинчиси, ҳижрат қилишлик мустаҳаб. Бунда мусулмон киши «дору-л-куфр» диёрида ислом арконларини бажариш ҳамда ҳижрат қилишга қодир бўлади.

⁸⁷ Абдулазиз Мансур. Бузғунчи оқимларнинг сохта даъволарига раддиялар // Тинчлик ва осойишталик – олий неъмат. – Тошкент: Мовароуннаҳр, 2013. – Б. 14.

Бунга қуйидаги ҳадис далил сифатида келтирилади: «Бану Адий қабиласидан Нуайм Наҳҳом исломни қабул қилгач, ҳижрат қилмоқчи бўлганда, қавми унинг олдига келиб: «Биз билан қолсанг, динингдан қайтармаймиз ҳамда сенга азият етказмоқчи бўлганлардан ҳимоя қиламиз», дейди. Шунда бир муддатдан сўнг, барибир ҳижрат қилади. Расулulloҳ (алайҳиссалом) унга: «Сени қавминг мени қавмим менга қилган муносабатидан кўра яхшироқ муомалада бўлибди», дейдилар⁸⁸.

Учинчиси, ҳижрат қилишлик вожиб ҳам, мустаҳаб ҳам бўлмайди. Киши касал бўлса, аёл ёки ёши улур бўлса ҳамда бошқа шу каби ҳолатлар бўлиб, ҳижрат қилишга қодир бўлмаса, бу тоифа кишиларга ҳижрат қилишлик шарт бўлмайди;

Тўртинчиси, мусулмон киши фитнадан қўрқмаса ва динини изҳор қилиш имкони бўлса, унинг ҳам ҳижрат қилиши вожиб эмас⁸⁹.

Албатта, юқорида билдирилган фикрлар мусулмонларга қарши уруш эълон қилинган «дору-л-куфр»да истиқомат қилувчи мусулмонларга нисбатан айтилганини таъкидлаш лозим.

Афсус билан қайд этиш лозимки, сўнгги йилларда юртимиздан баъзи ватандошларимиз турли оқимларнинг ғояларига кўр-кўрона эргашиб, ўз туғилиб ўсган жойларини «куфр диёри», деб атаб ҳижрат қилмоқдалар. Ваҳоланки, бу каби ҳолатлар ислом таълимотларига мутлақо зиддир. Чунки бугунги кунда диёримизда нафақат, мусулмонлар, балки бошқа дин вакиллари ҳам эмин-эркинликда ҳаёт кечирмоқдалар. Мусулмонлар ислом арконларини бажариш имконига эга бўлса, Рамазон ва Қурбон ҳайитлари дам олиш

⁸⁸ Қаранг: http://islamstory.com/ar/نعم_النحام

⁸⁹ Муҳаммад Хайр Ҳайкал. Ал-Жиход ва-л-қитол фи-с-сиёсати-ш-шаръийя. – Дамашк: Дор ибн Ҳазм, 1996. – Б. 668.

куни, деб белгилаб қўйилган бўлса, ҳар йили ўн мингдан ортиқ ватандошларимиз муқаддас ҳаж ва умра зиёратларини амалга оширишда давлат ўзи бош бўлиб турган бўлса, бундай мусулмонобод диёрдан, ўзи туғилиб ўсган Ватанидан қандай қилиб ҳижрат қилиш мумкин?!

Ваҳоланки, «Ватан» атамаси аслида арабча сўз бўлиб, она-юрт маъносини англатади. «Ватан» тушунчаси кенг маънода ва тор маънода қўлланилади. Бир халқ вакиллари жамул-жам яшаб турган, уларнинг аждодлари азал-азалдан истиқомат қилган ҳудуд назарда тутилса, бу кенг маънодаги тушунчадир. Киши туғилиб ўсган уй, маҳалла, қишлоқ назарда тутилса, бу тор маънодаги тушунчадир.

Қуръони каримда «дор» (кўплиги «диёр») сўзи жами 47 марта такрорланган бўлиб, у араб тилида Ватан, мамлакат, ер, диёр, яшаш манзили каби маъноларни англатади. Бу сўзнинг шунчалар кўп такрорланиши ҳам у ифода этган маъноларнинг нақадар муҳимлигидан далолат беради.

Бир инсонни ўз Ватанидан бадарға қилиш, мажбурлаб чиқариб юбориш оғир гуноҳ экани ислом манбаларида ҳам таъкидланади. Жумладан, Қуръони каримда: «Эсланг, сизлардан «Бир-бирингизнинг қонингизни тўкмайсиз, ўзларингизни (бир-бирингизни) юртингиздан бадарға қилмайсиз», деган аҳдингизни олган эдик» («Бақара», 84), дейилади. Бундан кўриниб турибдики, Ватандан бадарға қилиш қатл қилишдан кейинги энг оғир гуноҳлардан экан. Шунингдек, Пайғамбар Муҳаммад (алайҳиссалом)дан ривоят қилинган ҳадисда, у киши Мадинага ҳижрат қилаётганларида Маккага қараб: «Агар қавмим мени чиқиб кетишга мажбур қилмаганида, ҳеч ҳам ўз ихтиёрим билан сени ташлаб кетмаган бўлар эдим»⁹⁰,

⁹⁰ Имом Термизий. Ас-Сунан. 4024-ҳадис.

деганлар. Абдуллоҳ ибн Умар (розияллоҳу анҳу)дан ривоят қилинган бошқа бир ҳадисда: Расулуллоҳ (алайҳиссалом) ҳузурларига бир киши келиб: «Ё, Расулуллоҳ, мен ота-онамни йиғлаган ҳолида ташлаб, ҳижрат қилиш учун сизнинг ҳузурингизга келдим», дейди. У зот эса: «Ота-онангнинг олдига қайтиб, уларни қандай йиғлатган бўлсанг, шундай кулдиргин», деб жавоб бердилар»⁹¹.

Ота-боболаримиз, улуғ аجدодларимиз ва алломаларимиз ҳам ёшларни Ватанга садоқат руҳида тарбиялашга алоҳида эътибор бериб, ўз юртларига муҳаббатни ифода этиш борасида ажойиб намуналар кўрсатишган. Имом Бухорий, Имом Термизий, Аҳмад Фарғоний, Муҳаммад Хоразмий, Абу Лайс Самарқандий, Бурҳониддин Марғиноний, Абул Муъин Насафий, Қафқол Шоший, Мажзуб Намангоний каби буюк мутафаккирларимиз ўзларининг тахаллусларини киндик қонлари тўкилган юрт билан боғлаганлари, уларнинг номини дунёга маълуму машҳур қилганликлари ҳам бир ибратдир.

Ватанга бўлган меҳру муҳаббат ҳар қандай муаммони ечишга, ҳар қандай ёвуз кучни енгишга қодир. Ана шундай муҳаббат Жалолоддин Мангубердини тақдирнинг оғир зарбаларига дош беришга, метин ирода ва ҳарбий салоҳиятни намоёиш этиб, чингизийлар билан муросасиз кураш олиб боришга ундаган эди.

Ватанни ҳимоя қилиш нақадар улуғ савоб, ҳар бир мусулмоннинг зиммасидаги фарзи ҳисобланса, унга хиёнат қилиш, қурол билан бостириб келиш шу қадар катта гуноҳ, энг олий жазога лойиқ жиноят ҳисобланади.

Ўз жонига қасд қилишнинг қораланиши. Инсонга берилган энг улуғ неъматлардан бири бу умрдир. Албат-

⁹¹ Имом Насоий. Ас-Сунан ал-кубро. 6567-ҳадис.

та, киши умрини ғанимат билиб, яхши амалларни қилиши, ундан унумли фойдаланиши, бошқаларга фойдаси тегиши зарурлиги илоҳий кўрсатмаларда кўп бора таъкидланган. Жумладан, Расулуллоҳ (алайҳиссалом) ўз ҳадисларидан бирида: «Инсонларнинг энг яхшиси, ундан бошқаларга фойдаси тегадиганидир»⁹², деб марҳамат қилганлар.

Тарих ғаразли мақсадларда қўлланиладиган усулларнинг узлуксиз кескинлашиб, тобора ғайриинсоний моҳият касб этиб бораётганини кўрсатади. Кўпурувчилик мақсадларида террорчи-камикадзелардан фойдаланиш амалиёти юзага келгани юқорида қайд этилган «ҳашшошийлар» ҳаракати мисолида айтилди. Шу ўринда, бугунги кунда баъзи эътироф этилмаган оқимлар ҳамда шахслар томонидан ўз ғаразли мақсадлари йўлида, амалиётларини оқлаш мақсадида муқаддас ислом номи билан «жиҳод», «такфир (кофирга чиқариш)», «ҳижрат», «ўз-ўзини ўлдириш» каби масалаларда қатор «фатволар» бериб келаётганини афсус билан қайд этиш лозим. Жумладан, «Ҳизбут таҳрир» ташкилотининг 2001 йилда чиққан «Ал-Ваъй» (Онг) журналида «ўз жонига қасд қилиш» борасида қуйидаги фатво берилган: «...кофирларнинг ҳарбий лагерларида уларга шикаст етказиш учун ўзини портлатиб юборадими, ёки портловчи модда солинган белбоғни боғлаб ўзини ҳам, кофирларни ҳам портлатиб юборадими – бунинг фарқи йўқ. Модомики, булар кофирга қарши жанг қилиш воситалари экан, барчаси жоиз». Шунингдек, Усома бин Лодин бир гуруҳ афғон уламоларини мажбурлаб, гўёки «бутунжаҳон ислом манфаатлари» йўлида ўзи ва яқинларини ўлдиришга изн берувчи «фатво» чиқартиргани, «Ҳизбут-таҳрир» диний-экстремистик ташкилоти эса террорчи-камикадзеларни «шаҳидлар» қаторига киритгани ҳам

⁹² Имом Шихоб Кузоний. Ал-Муснад. 1140-ҳадис.

фикримизнинг исботи бўла олади. Шу ўринда бир савол туғилади, хўш, аслида шаҳид ким? Умуман бегуноҳ инсонларни ўлдириш, қолаверса, ўз жонига қасд қилиш борасида динимиз таълимотларида нима дейилган?

Маълумки, «шаҳид» сўзи – «гувоҳлик, ҳозир бўлмоқ» каби маъноларни англатади⁹³. Уламолар ушбу даражага эришган инсонларга жаннат ёки кўплаб яхшиликлар башорат қилинганига фаришталар гувоҳ, яъни, шоҳид бўлгани сабабли, айнан ушбу сўз ишлатилган, деб таъкидлайдилар.

Истилоҳда эса, уламолар «шаҳид»ни уч турга ажратадилар:

«Дунё ва охират шаҳиди» – Аллоҳ таоло йўлида душман билан бўлган жангда Ватани, оиласи, миллати, динини ҳимоя қила туриб вафот этган инсон назарда тутилади. Жумладаги «дунё шаҳиди»дан мақсад, унинг ғусл қилдирилмаслиги ҳамда ўз кийимида дафн қилиниши каби бошқа маййитларга бўладиган ҳукмлардан ажралиб туриши бўлса, «охират шаҳиди»дан мурод, Қиёмат куни унга бериладиган мукофот ва ажрлардир.

«Дунё шаҳиди» – бунга кўра, киши мол-давлат тўплаш, ўзидан ном қолдириш каби «ҳақиқий шаҳидлик» ҳукмларига зид бўлган нарсаларни қасд қилган бўлади. Бу тоифа кишиларга бу дунёда шаҳидга қилинадиган амаллар бажарилса-да, аслида, охиратда нияти туфайли азобланади.

«Охират шаҳиди» – қорин (ички) касаллиги, чўкиш, куйиш каби сабаблар билан вафот этган кишилар бўлиб, Расуллуллоҳ (алайҳиссалом) ўз ҳадисларида зикр қилганларидек, улар ҳам шаҳид ҳисобланади. Улар бошқа маййитлар сингари ювилади, кафанланади. Бу дунёда уларни бошқалардан ажратиб турувчи

⁹³ Файрузободий. Ал-Комус ал-мухит. – Байрут: Ар-Рисола, 2005. – Б. 292.

ҳукм бўлмайди. Бироқ охиратда савобга эришишлари сабабли шундай ном берилган⁹⁴.

Сир эмаски, бугунги кунда гўё «шаҳидлик» мақомига эришаман деб, ўз-ўзини портлатиб ҳаётига зомин бўлаётганлар оз эмас. Улар ўз «шайхлари» чиқараётган «фатволар»га амал қилган ҳолда, бу каби ишларга қўл ураётганларини қайд этиш лозим. Бундай «фатво»лар оқибатида террорчи-камикадзеларни тайёрлаш тобора кенг кўлам касб этиб бормоқда. Масалан, маълумотларга кўра, Ливанда 23, Фаласдинда 10 та террорчи-камикадзеларни тайёрлайдиган лагерлар фаолият кўрсатмоқда. Бугунги кунда юз бераётган террорчилик амалиётларининг аксари «тирик бомбалар»дан фойдаланган ҳолда амалга оширилмоқда. Жумладан, 2012 йил 28 августда доғистонлик уламо Саид Черкейскийнинг уйида террорчи-камикадзе аёл томонидан содир этилган шундай ҳаракат натижасида 7 киши, жумладан, олимнинг ўзи ҳам оламдан кўз юмган⁹⁵. Шунингдек, худкушлик амалиёти натижасида Аллоҳнинг уйида, Аллоҳнинг каломидан дарс ўтиб турган мусулмон дунёсининг забардаст олими, суриялик Рамазон Бутий, унинг набираси ҳамда 40 дан ортиқ инсонлар ҳаётдан кўз юмди⁹⁶. Умуман олганда, террорчи-камикадзеларнинг аксар қисми аёллар ва болалардан иборат экани, унинг қай даражада ғайриинсоний моҳият касб этганига ёрқин мисол бўла олади.

Кўп харажат қилмасдан афкор омма орасида кенг ва қўрқинчли акс-садо бериши туфайли катта таъсир қувватига эга бўлиши, портловчи мосламанинг террорчи-камикадзе танасига ўрнатилиши, ушбу мосла-

⁹⁴ Абдуррахмон Жазирий. Ал-Фикҳ ала-л-мазаҳиб ал-арбаъа. – Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмийя, Ж. 1. 2003. – Б. 470-480.

⁹⁵ Қаранг: <http://ria.ru/justice/20120907/745191937.html>

⁹⁶ Қаранг: http://marebpress.net/news_details.php?sid=53440

ма ўзи ёки бошқа бир шахс томонидан ҳам ҳаракатга келтирилиши мумкинлиги каби омиллар сабабли бундай терактларнинг олдини олишнинг қийинлиги террорчилар томонидан унинг энг маъқул ва самарали усул сифатида танланишига олиб келмоқда.

Бунда асосан илмсиз ёки дунёқараши тўлиқ шакланмаган ёшлар ва баъзи кам таъминланган оилаларнинг фарзандлари ҳамда ташқи таъсирга тез берилувчан аёллар камикадзелар тайёрловчи овчиларнинг нишонига айланмоқда. Аксарият ҳолларда гиёҳванд моддалар истеъмол қилдирилган ва чуқур руҳий таъсир кўрсатилган, онгига муқаддас манбалардаги ғояларни ғаразли манфаатлар йўлида нотўғри мазмунда сингдирилиб, шахсий «мен»и йўқотилган, ма-на шу иши натижасида ҳақиқий ҳаёт ўлимдан сўнг жаннатга тушишига ишонтирилган, мавжуд воқелик ёвузлик салтанати қилиб кўрсатилган ҳамда дунёда яшашидан маъно қолмаган бундай кишилар ўз раҳнамоси кўрсатмаларини сўзсиз адо этадиган қуролга айланмоқда.

Ваҳоланки, Қуръони карим оятлари, Пайғамбаримиз (алайҳиссалом) суннатлари, буюк мусулмон уламолари асарлари ва фатволарида ҳаёт Аллоҳ таоло томонидан инсонга берилган имконият ва айни дамда омонатлиги, бунематни асраб-авайлаш, унга хиёнат қилмаслик лозимлиги таъкидланиб, ўз жонига қасд қилиш катта гуноҳ сифатида қораланган. Жумладан, Қуръони каримда: **«Шунингдек, ўзларингизни (бир-бирингизни ноҳақ) ўлдирмангиз! Албатта, Аллоҳ сизларга раҳм-шафқатлидир»** (*Нисо, 29*), деб айтилган.

«Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири»да ушбу оят қуйидагича тафсир қилинади: «Бу ердаги «ўзларингизни ўлдирмангиз!» жумласи бир неча хил тафсир қилинган:

1. «Бир-бирингизни ўлдиришингиз ўзингизни ўлдирганингиз билан баробардир. Зеро, ҳаммангиз бир хил динга мансуб кишиларсиз».

2. «Ўз жонингизга ўзингиз қасд қилмангиз». Яъни ҳаёт қийинчиликларига бардош бера олмай ёки бирор нарсанинг аламига чидаёлмай ўзини ўзи ўлдириш тақиқланмоқда.

3. «Мол-мулкларингизни ўзаро ноҳақ йўллар билан ейишингиз ўзингизни ўзингиз қатл қилишингиз билан баробардир».

4. «Ҳавойи нафсга берилмангиз. Зеро, бу сизларни ҳалокатга олиб келади»⁹⁷.

Шунингдек, Имом Бухорий ва Имом Муслим ривоят қилган ҳадисда бундай дейилади: «Кимки ўзини тоғ тепасидан ташлаб ўлдирса, ўлгандан кейин ҳам жаҳаннамда шу хил азобга гирифтор бўлади. Ўзини сувга ташлаб ё осиб ёки куйдириб ўлдирган кишиларнинг ҳукми ҳам унинг ҳукми билан баробардир»⁹⁸. Имом Бухорий ривоят қилган бошқа бир ҳадисда бундай дейилади: «Аллоҳ таоло ҳадиси қудсийда марҳамат қилурки: «Бандам ўзини ўзи ўлдириб, Менинг унга берган умримга шукр қилмай, шошилди. Шунинг учун унга жаннатни абадий ҳаром қилдим»⁹⁹.

Буюк ватандошимиз Бурҳониддин Марғиноний айтадилар: «Ҳар ким ўзини ярадор қилиб бу дунёдан кўз юмса (ўзини ярадор қилиб ўлдирса), унинг бу қилмиши бу дунёда ҳадар (беҳудага қон тўкилиш) бўлиб, ҳеч қандай эътиборга эга эмас. Аммо охиратда осий ва гуноҳкор ҳисобланади»¹⁰⁰.

⁹⁷ Куръони карим маъноларининг таржима ва тафсири (Таржима ва тафсир муаллифи Абдулазиз Мансур). – Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2012. – Б. 83.

⁹⁸ Имом Муслим. Саҳиҳи Муслим. 187-ҳадис.

⁹⁹ Имом Бухорий. Саҳиҳи Бухорий. 3304-ҳадис.

¹⁰⁰ Ҳидоят ортига яширинган залолат / Муаллифлар жамоаси. – Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2010. – Б. 78.

Замондош олимлардан Тохир Қодирий айтади: «Экстремистик ташкилотлар террорчи-камикадзелик орқали нариги дунёда мукофотга етишиш ҳақидаги чўпчаклари билан ёшларнинг онгини заҳарлашмоқда. Аслида эса, ислом тинч аҳолини ўлдириш ва террорчи-камикадзелик амалиётларини қоралайди»¹⁰¹. Шунингдек, Шайх Абдулазиз Мансур бу борада бундай дейдилар: «Ўзини-ўзи ўлдириш бу ўз ҳаётини қасддан тўхтатишдир. Шариат нуқтаи назаридан бу ҳаракат қаттиқ қораланади, Парвардигор берган ҳаётга тажовуз қилиш даражасидаги гуноҳи кабира ҳисобланади...

Ҳозир баъзи гуруҳ ва шахслар «ўзини ўлдириш» тушунчасини шаҳидлик билан қориштириб талқин қилишяпти. Шахснинг маълум мақсадлар йўлида ўзини ўзи ўлдириши «шаҳидлик амалиёти» деб баҳоланиши айни адашишдир. Ёвуз ниятли кучлар ўз ҳаракатларини оқлаш мақсадида келтирган барча далилларни ислом уламолари қоралашган ва асоссиз деб топишган»¹⁰².

Юқоридагилар билан бир қаторда йирик исломий ташкилотлар ҳам бу борада ўз қарашларини билдирган. Жумладан, Покистон уламолари кенгашининг фатвосида бундай дейилади: «Террорчи-камикадзелик ҳужумлари исломда мавжуд бўлмаган ҳаром амалдир»¹⁰³.

Бу каби амалиётларнинг нотўғри экани ҳамда ҳаётнинг қадри ва уни асраб-авайлаш борасида Ўзбекистон мусулмонлари идорасининг жума тезисларида бундай дейилади: «Инсониятни икки дунё са-

¹⁰¹ Қаранг: Muhammad Tahir-ul-Qadri. Fatwa on suicide bombings and terrorism. – London: Minhaj-ul-Quran International, 2010. – P. 25-28.

¹⁰² Абдулазиз Мансур. Бузғунчи оқимларнинг сохта даъволарига раддиялар // Тинчлик ва осойишталик – олий неъмат. – Тошкент: Мовароуннахр, 2013. – Б. 14-15.

¹⁰³ Ҳидоят ортига яширинган залолат / Муаллифлар жамоаси. – Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2010. – Б. 78.

одатига элтувчи ислом динининг асослари бўлмиш Куръони карим оятлари ҳамда Пайғамбаримиз (алайҳиссалом)нинг суннатларида инсоннинг ҳаётига ноҳақ тажовуз этиш, ўзини ўзи ўлдириш, бировнинг моли, ор-номуси, ақли ва эътиқодига зарар етказиш қатъиян ман этилади. Ҳаёт инсон учун берилган энг қадрли омонатдир. Шунингдек, у Аллоҳ таолонинг инсонга берган имконияти ва масъулиятидир. Инсон бу неъматни асраб авайлаши, унга хиёнат қилмаслиги лозим, акс ҳолда энг оғир жиноятга қўл урган, ўз зиммасига катта гуноҳ орттирган бўлади».

Ислом давлати ёхуд халифалик: тарих ва ҳозирги замон. VII аср бошида бевосита Пайғамбар Муҳаммад (алайҳиссалом) фаолияти туфайли Арабистон ярим оролида вужудга келган, кейинчалик Сосонийлар Эрони ва Византия салтанатининг катта қисмини, шунингдек, Марказий Осиё, Кавказортини қамраб олган йирик давлат тарихга халифалик номи билан кирган. Буюк мутафаккир Ибн Халдун уқтиришича, «жоҳилия араблари» фақат диний сифатдаги (пайғамбарлик, валийлик, коҳинлик ва ҳ.к.) ҳокимиятни тан олардилар. Шунинг учун ҳам, ҳижратдан сўнг (622 й.) Мадинада барпо бўлган ва 630-632 йилларда бутун Арабистон ярим оролини ўз ичига олган тузум ислом динига асосланган, теократик давлат шаклини олди¹⁰⁴.

Илк ислом жамиятининг асосий қонуни – шариат Пайғамбарга нозил бўлган илоҳий ваҳий, яъни Куръони карим ҳамда Пайғамбарнинг ҳукмлари (сунна)дан ташкил топди. Куръонга кўра, қонун чиқарувчи – фақат Аллоҳ, Пайғамбар (алайҳиссалом) эса уни баён этувчидир. Аллоҳ одамларнинг Пайғамбарга итоат қилишини буюрди, чунки Пайғамбарга итоат қилган Аллоҳга итоат қилган бўлади¹⁰⁵.

¹⁰⁴ Ибн Халдун. Муқаддима. – Искандария: Дор ибн Халдун. – Б. 106-107.

¹⁰⁵ Қаранг: Куръони карим. Нисо сураси, 80-оят.

Бу давлатнинг бошлиғи – Расулуллоҳ (алайҳиссалом) (Аллоҳнинг элчиси)нинг ўзлари унинг абадий эмаслигини қайта-қайта таъкидлаб келганлар. Диний илҳом билан вужудга келган бу давлатни келажакда бошқарадиганлар, энди сиёсий усуллардан фойдаланишлари муқаррар эди. Зеро Муҳаммад (алайҳиссалом) – пайғамбарларнинг охиргиси (хотиму-л-анбиё)дирлар. «Халифалик мендан кейин умматларим ичида ўттиз йил, сўнгра амирлик (подшолик)дир»¹⁰⁶, деган ҳадисларидан кўринадики, бу ҳақиқат биринчи бўлиб Пайғамбар (алайҳиссалом)га аён бўлган.

Дарҳақиқат, Аллоҳнинг номидан (ваҳий орқали) умматни бошқарган Пайғамбар Муҳаммад (алайҳиссалом) вафотларидан сўнг раҳбарликка илоҳий раҳнамолик сифатига эга бўлмаган ва бунга даъво ҳам қилмаган халифалар келди. Саҳобалар бундан кейин дунёвий ишларни оддий инсон ҳукмдор-амир бошқаришини тушундилар. Маккалик ва мадиналик саҳобалар – муҳожирлар ва ансорлар ўртасидаги баҳс фақатгина уларнинг қайси бири ана шу лавозимга сайланиши ҳақида борар эди. Абу Бакр Сиддиқ (розияллоҳу анҳу)нинг халифатур-расулуллоҳи (Аллоҳ элчисининг ўринбосари) бўлиб сайланиши шундан далолатдир. Айнан шу даврда ҳокимият вазифаларининг (суд, молия ва ҳ.к.) бўлиниши ва уларнинг асосан муҳожирлар ўртасида тақсимланиши юз берди¹⁰⁷. Бу жараён, яъни давлат бошқарув тизими динийлик қиёфасини йўқотиб, дунёвий тус олиши тўрт халифа – Абу Бакр Сиддиқ (632–634), Умар ибн Хаттоб (634 – 644), Усмон ибн Аффон (644 – 656) ва Али

¹⁰⁶ Ибн Ҳиббон. Ас-Саҳиҳ. 7069-ҳадис.

¹⁰⁷ Прозоров С.М. Исломда олий ҳокимият масаласи // Ислом ва дунёвий-маърифий давлат. – Тошкент, 2003. – Б. 32.

ибн Абу Толиб (656–661) (розияллоҳу анху)лар даврида узил-кесил амалга ошди. Улар «хулафои рошидун» (тўғри йўлдан юрганлар) деган ном олдилар.

Али ибн Абу Толиб (розияллоҳу анху) ва Муовия ибн Абу Суфён (розияллоҳу анху) вафотларидан сўнг давлатни бошқарган умавий халифалар (661–750) араб тарихий адабиётида «диний тарбиядан умуман йироқ»¹⁰⁸ шахслар сифатида тавсифланадилар. Гарчи халифалар расман диний ва дунёвий ягоналикни мужассам этган бўлсалар-да, лекин амалда уларнинг жамият диний ҳаётига кўрсатадиган таъсири камайиб борди. Муайян диний арбоблар (муҳаддислар, қорилар, муфассирлар, фақиҳлар) қатлами вужудга келдики, энди диний масалалар бўйича жамоатчилик фикрини халифалар эмас, балки ўша арбоблар шакллантирадиган бўлдилар¹⁰⁹.

750 йилда аббосийлар халифалиги ўз фаолиятини бошлади. Умавийлардан фарқли ўлароқ аббосийлар ўз исмларига Аллоҳ сўзини қўшиб мартабали лақаблар олдилар, шу йўл билан ўз ҳокимиятларига теократик тус беришга уриндилар. Лекин амалда уларнинг кўпчилиги қўғирчоққа айланиб қолиб, бошқа қавмларнинг бошлиқлари (масалан, Маҳмуд Ғазнавий, салжуқлар султони Тўғрулбек, бувайҳийлар амири Аҳмад кабилар)га мубояъа (гувоҳнома) бердилар ва уларнинг ҳокимликларини қонунийлаштирдилар¹¹⁰. IX асрдан эътиборан аббосийлар халифалиги парчалана бошлади. Испанияда Қуртуба, Шимолий Африкада фотимийлар халифалигининг вужудга келиши, «халифалик яккаю-ягона бўлиши керак» деган тушунчага яна бир бор зарба берди.

¹⁰⁸ Босворт К.Э. Мусульманские династии. – Москва: Наука, 1971. – С. 28.

¹⁰⁹ Зоҳидов Қ.Т. Илк ислом давлатчилиги ва унинг шаклланиш жараёнлари (632-661). Тарих фанлари номзоди... автореферат. – Б. 11-12.

¹¹⁰ Босворт К.Э. Мусульманские династии. – Москва: Наука, 1971. – С. 33-34.

XII асрда туркий сулолалар заифлашиб, Бағдод халифалиги ўз қудратини қайта тиклаган вақтда, мўғулларнинг қақшатқич зарбасига учради ва 1258 йил Хулагу охирги Бағдод халифаси Мустансимни қатл қилди. Шундай қилиб, Аббосийлар халифалиги мўғуллар томонидан йўқ қилинди. Аммо 1261 йил Миср мамлукларининг султони Зоҳир Байбарс, дастлаб охирги Бағдод халифасининг амакиси Мустансим, сўнг яна бир вакил Ҳаким биринчи Қоҳирага келтириб, аббосийлар сулоласини давом эттирди. Мазкур иккала шахснинг ҳақиқатан аббосийларга мансуб эканини, ўз вақтида, академик Бартольд ҳам қаттиқ шубҳа остига олган эди¹¹¹. Қандай бўлганда ҳам, Қоҳирадаги аббосийлар халифалиги 1517 йил усмонли турклар томонидан Миср босиб олингунга қадар давом этди. Мамлуклар давлатида халифалар умуман амалий аҳамиятга эга эмас, ҳатто султон билан ҳокимликни қандайдир шаклда бўлиб олиш тўғрисида гап ҳам бўлиши мумкин эмасди. Шу муносабат билан 1394 йилда ўша вақтда бутун Европани титратиб турган турк султони Боязид I Елдириш «Қоҳирадаги кўғирчоқ халифа Мутаваккил I дан» Рум султони лақабини олганига фақат ажабланиш мумкин, холос¹¹².

1517 йилда Қоҳирадаги охирги халифа Мутаваккил III ни усмонли турк султони Селим I «Ёвуз» Истанбулга кўчирди ва унинг авлодлари Туркияда Мустафо Камол Отатурк томонидан дастлаб султонлик (1922 й.) сўнг халифалик (1924 й.) бекор қилингунга қадар яшадилар. Гўё аввалбошданок Мутаваккил III ўзининг халифалик ваколатини усмонлилар султо-

¹¹¹ Бартольд В.В. Халиф и султан. Соч., Т. VI. – Москва, 1966. – Б. 75-78.

¹¹² Бартольд В.В. Дополнения. Мусульманские династии. Хронологические генеалогические таблицы с историческими введениями. Перевел с английского с примечаниями и дополнениями В.Бартольд, СПб., 1899. – С. 281-307.

нига ихтиёран топширган эди, деган иддао XIX асрда пайдо бўлган, зеро, Абдулмажид I (1839 – 1861) дан бошлаб, турк давлати бошлиқлари ҳам халифа, ҳам султон деб номланган бўлсалар, Абдулмажид II (1922 – 1924) фақат халифа сифатида маълум эди.

Демак, ислом теократик давлати тарихда бир марта тузилган ва Муҳаммад (алайҳиссалом) шахсияти билан бевосита боғлиқдир. Ҳозир нафақат ислом, балки бошқа ҳар қандай динга асосланган теократик давлат тузиш самарасиз ва имконсиздир. Шунга қарамай, кўз ўнгимизда бир қатор экстремистик ташкилотлар ислом динини ниқоб қилиб олиб, мамлакатларда ўз талқинидаги теократик давлатни тузишга уриниб кўрди.

Қуръон оятлари ва ҳадисларни бузиб талқин қилиш. Ислом динининг муқаддас китоби Қуръони карим, шунингдек, Расулуллоҳ (алайҳиссалом)нинг ҳадиси шарифларида мусулмон киши учун илоҳий кўрсатмалар баён қилинган. Уларда киши доимо яхшилик амалларини қилиши, бузғунчилик ва вайронкорликлардан йироқ бўлиши бот-бот таъкидланган.

Бироқ бугунги кунда диний-экстремистик ва террорчи ташкилотлар ўзларининг бузғунчи ғояларини тарғиб қилишда Қуръон оятлари ва ҳадисларга «таяниб» иш кўришга интиладилар ҳамда ўз амалиётларини шу йўл билан оқлайдилар. Хусусан, улар конкрет тарихий шароит ва вазият билан боғлиқ ҳолда ваҳий бўлган айрим оятлардан ўзларининг манфаатлари йўлида фойдаланишга уринмоқдалар. Шу билан бир қаторда, оятлар мазмунини бузиб талқин қилиш ҳоллари ҳам кенг тарқалганини таъкидлаш лозим. Маълумки, «**Оятларимизга (қарши) курашиш ҳаракатида юрган кимсалар учун аламли азоб жазоси бордир**» (*Сабаъ, 5*) ояти Пайғамбаримиз (алай-

ҳиссалом)ни мушрикларнинг ҳийлалари оқибатидан огоҳлантириш учун нозил қилинган. Экстремистлар ўзларига қаршилик кўрсатаётганларни «мазкур оятдаги кўрсатмага зид ҳаракат қилмоқда», деб иддао қиладилар.

Шунингдек, «Ҳизбут-таҳрир» ташкилотининг «Ал-Ваъй (Онг)» журналида худкушлик амалиётини ёқлаб чиқарган фатвосини асослаш учун келтирган Куръони карим оятларини ўзларининг «фойдаси»га мослаб шарҳлаганларини кўриш мумкин. Жумладан, унда «Тавба» сураси 36-оятининг бир қисмигина, яъни «... барча мушрикларга қарши жанг қилингиз» тарзида таржима қилиниб, далил сифатида келтирилган. Ваҳоланки, ушбу оятни тўлиқ ҳолида таржима қилинса, умуман бошқа маъно чиқишини кўриш мумкин. «Албатта, Аллоҳнинг наздида ойларнинг адади – Аллоҳнинг осмонлар ва Ерни яратган кунидаги битигига мувофиқ – ўн икки ойдир. Улардан тўрттаси (уруш) тақиқланган ойлари. Ана шу тўғри диндир. Бас, ўша (ой)ларда (жанг қилиб) ўзингизга зулм қилмангиз! Мушриклар (мазкур тўрт ой асносида) сизларга ёппасига уруш очсалар, (сизлар ҳам) уларга ёппасига уруш очингиз! Яна, билиб қўйингизки, Аллоҳ тақвоилар билан биргадир!». Мазкур оятнинг шарҳида бундай дейилади: «Ушбу оят далолат қиладикки, исломда мушриклар билан жанг қилиш, балки умуман урушишга фақат зарурат тақозоси билан рухсат этилади ва шунда ҳам мусулмонларни тақвони қўлдан бермаслик ва тажовузкорликка ўтмасликка буюрилади»¹¹³. Бундан, биринчидан, ушбу оятнинг охирида келтирилган маъно мушрикларга қарши қаратилган. Лекин террорчи гуруҳлар буни му-

¹¹³ Қаранг: Куръони карим маъноларининг таржима ва тафсири (Таржима ва тафсир муаллифи Абдулазиз Мансур). – Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2012. – Б. 192.

сулмонларни кофирликда айблаб уларга қарши далил сифатида келтирмоқда; иккинчидан, оятда «Мушриклар (мазкур тўрт ой асносида) сизларга ёппасига уруш очсалар...» маъносида шарт қўйилмоқда. Агар улар уруш очишмаса, урушишга ҳожат йўқ!

Диний-экстремистик ташкилотлар ҳадисларни ҳам бузиб талқин қилишдан тап тортмаяпти. Хусусан, «Имон эгалари билан урушадилар ва мушрикларни тинч қўядилар» деган ҳадисдаги «имон эгалари» ўзлари экани, уларнинг фаолиятини танқид қилиб, раддиялар бераётган уламо ва сиёсатчиларни эса ғайридинларнинг иттифоқдоши эканини эълон қилмоқдалар.

Ваҳоланки, уларнинг ўзлари турли ихтилофлар ва бузғунчиликлар қилиб, мусулмонлар ўртасидаги бирлик ва яқдилликка, жамият тараққиётига зарар етказмоқдалар.

Умуман олганда, Куръон оятлари ва ҳадисларни ғаразли мақсадларда талқин қилиш ислом таълимотига бутунлай зид эканини алоҳида қайд этиш зарур. Бу каби хатти-ҳаракатлар Куръони каримнинг қатор оятлари ҳамда Расулуллоҳ (алайҳиссалом) кўрсатмаларида қаттиқ қораланган. Жумладан, «...«Одамларни адаштириш учун илмсизлик билан Аллоҳ шаънига ёлғон тўқиган кимсадан кўра ким ҳам золисроқдир?!» Албатта, Аллоҳ золиmlар қавмини ҳидоят этмагай» (Анъом, 144). Бошқа бир оятда эса, «Одамлар орасида Аллоҳ ҳақида мунозара қилади-ю, лекин ўзи илмсиз, ҳидоят топмаган, бирор нурафшон Китоби йўқ, (тўғри йўлдан) бўйин товлаб, (ўзгаларни ҳам) Аллоҳ йўлидан оздириш мақсадида юрадиган (кимса) ҳам бордир. Унинг учун бу дунёда расволик бўлур, қиёмат кунида эса, унга ўт (дўзах) азобини тотдирурмиз» (Ҳаж, 8–9).

Саҳобийларнинг улуғи ҳазрат Абу Бакр (розияллоҳу анҳу): «Аллоҳнинг Китоби ҳақида илмсиз ўз раъйим билан гапирсам, менга қайси само соябон бўлади ва қайси Ер кўтаради», деб, Қуръони карим оятларини ўз билганича хато талқин қилишнинг нақадар оғир гуноҳ экани хусусида огоҳлантирдилар. Шу билан бир қаторда, Расулуллоҳ (алайҳиссалом): «Албатта, менга ёлғон тўқиш бошқа бировга ёлғон тўқишдек эмас. Ким менинг номимдан қасддан ёлғон тўқиса, дўзахдан жойини олаверсин», дедилар¹¹⁴.

Имом Доримий ривоят қиладилар: «Сабийф Ироқий Мисрга келгунга қадар мусулмон аскарлар ичида Қуръондаги турли нарсалардан сўрай бошладди. У Мисрга келганда Амр ибн Ос (розияллоҳу анҳу) уни Умар ибн Хаттоб (розияллоҳу анҳу)га юборди. Чопар мактубни олиб кирганда, Умар уни ўқиб бўлиб: «Бу одам қани?» деди. «Юклар билан», деди у. «Тез топ! Агар кетиб қолган бўлса, сенга аламли уқубат етади!» деди. Уни олиб келгач, Умар унга, нималар ҳақида сўрайсан, деди. У айтиб берди. Умар менга хурмо шохи келтиришимни сўраб одам юборди. Уни ўша билан уриб орқасини яра қилди. Кейин уни шу ҳолда қўйиб, тузалгандан кейин яна урди. Сўнгра уни тек қўйиб, тузалгандан кейин яна урди. Кейин уни яна уриш учун олдириб келди. Шунда у: «Эй мўминларнинг амири, агар мени ўлдирмоқчи бўлсангиз, чиройли қилиб ўлдилинг. Агар даволамоқчи бўлсангиз, Аллоҳга қасамки, тузалдим», деди. У киши унга ўз юртига кетишга изн берди ва Абу Мусо Ашъарий (розияллоҳу анҳу)га: «Мусулмонлардан ҳеч ким у билан ўтирмасин», деб мактуб ёзди. Бу иш ҳалиги одамга жуда ҳам оғир бўлди. Абу Мусо Умарга, унинг ҳоли яхши бўлди, деб ёзди. У ҳам ўз навбатида, одамларга у би-

¹¹⁴ Имом Бухорий. Саҳиҳи Бухорий. 1242-ҳадис.

лан ўтиришга изн беравер, деб ёзди. Бу одам Бани Тамимлик Сабийғ ибн Асал бўлиб, Қуръондаги баъзи оятлардан ихтилофли масала чиқаришга уринар эди. Ҳазрати Умар кўрган чорадан кейин у юз кишининг олдига келса ҳам ҳаммаси тарқалиб кетар эди. Авваллари у ўз қавмида саййид эди. Бундан кейин ҳақир бўлди»¹¹⁵.

Шу ўринда, баъзи тоифалар мансух бўлган ҳадислардан ҳам кенг фойдаланишга уринишаётганини таъкидлаш лозим. Жумладан, айрим мутаассиб гуруҳлар қабрларни зиёрат қилишни мутлақ ширкка чиқаришмоқда. Уларнинг даъволарига кўра, қабрларни зиёрат қилган одам мусулмончиликдан чиқади, аёллар эса қабристонга умуман қадам босмасликлари керак.

Тарих ўзларини «салафийлар» деб атайдиган гуруҳ томонидан амалга оширилган қабрларни оёғоси қилишдек ҳолатларга гувоҳ бўлган. Бу тоифалар ўз даврида Мадинаи мунавварадаги саҳобаларнинг қабрларини бузиш билан кифояланиб қолмай, ҳатто Пайғамбар (алайҳиссалом)нинг қабрини вайрон қилишга уринишгача ҳам бориб етишган эди. Ваҳоланки, қабрларни зиёрат қилиш ислом динида мандуб (мустаҳаб) амал ҳисобланиб, унинг ўзига хос одоби мавжуд. Ўтганлар хотирасини ёдга олиш дунёнинг ўткинчи эканини ҳис этиш, шу орқали кишини бошқаларга зарар етказадиган, гуноҳ ишларни қилишдан сақлаш ва эзгу амалларни кўпроқ қилишга ундайди. Демак, қабр зиёрати инсонлар ўртасидаги ўзаро меҳр-мурувват фазилатларини кучайтирувчи воситадир. Зиёратчининг дуо фотиҳасидан эса, қабрда ётганлар баҳраманд бўлади.

¹¹⁵ Ибн Асокир. Мухтасар тарихи Димашк. – Дамашк: Дор ал-фикр, 1984. Ж. 11. – Б. 45.

Маълумки, исломдан аввалги жоҳилият даврида қабрларни улуғлаш, уларга сиғиниш авж олган эди. Шунинг учун ҳам, Муҳаммад (алайҳиссалом) дастлаб – мусулмонлар бутпарастлик ва ширк асоратларидан батамом покланиб улгурмаган, тавҳид тўлиқ қарор топмаган бир пайтда кишиларни мазкур амалдан қайтарган эдилар. Ислоом бутунлай қарор топгандан сўнг, Пайғамбаримиз (алайҳиссалом) қабрларни зиёрат қилиш охиратни эслатишини инобатга олиб, бунга изн бердилар. Имом Термизий ривоят қилган ҳадисда: «Мен сизларни қабрларни зиёрат қилишдан қайтарган эдим. Кейин менга маълум бўлди (яъни, Аллоҳ томонидан буюрилди). Энди қабрларни зиёрат қилаверинглар. Чунки у қалбни юмшатади, кўзни ёшлатади ва охиратни эслатади», деб марҳамат қилинган¹¹⁶.

Юқорида келтирилган Қуръон оятлари ва ҳадислардан кўриниб турибдики, ўз билганича, илмсиз ёки ўз манфаати йўлида Қуръони каримнинг бирор оятини шарҳлаш ёки Расулуллоҳ (алайҳиссалом) номларидан ёлғон гапиришнинг оқибатлари очиқ-ойдин баён қилинган.

Хулоса ўрнида «Сўраган эдингиз...» китобидан куйидагиларни келтириб ўтиш жоиз: «Қуръон ва ҳадисга маъно бериш ва ундан ҳукм чиқариш учун киши бир қанча илмларни ўзида мужассам қилмоғи шарт. Жумладан, у биринчи навбатда араб грамматикасини (наҳв, сарф), Қуръон ва ҳадис илмига оид фанни ўзлаштирмоғи, ундаги оят ёки ҳадиснинг нозил бўлиш ва айтилиш сабабларини билмоғи, носих-мансوخ, мутлақ ва муқайяд, ом ва хос каби қонун-қоидалардан бохабар бўлмоғи лозим. Бундан ташқари, Қуръон ёки ҳадисдан ҳукм чиқармоқчи бўлган киши муайян масалага тааллуқли бўлган барча

¹¹⁶ Имом Муслим. Саҳиҳи Муслим. 1688-ҳадис.

оят, ҳадис, саҳобаларнинг ўша масалага муносабатлари ҳамда мужтаҳид уламоларнинг фикрларини яхши билмоғи шарт. Шунинг унутмаслик лозимки, Қуръон ва ҳадис оддий сўз эмас, балки у иккиси ҳам илоҳий каломдир. Қуръоннинг мўъжизакорлиги, балоғат ва фасоҳатнинг ниҳоят даражада юқорилиги, жумлаларнинг тузилиши ва бошқа жиҳатлари шу вақтгача одамзодни ажаблантириб келган. Агар араб тилини билган ҳар қандай киши Қуръондан ўзича ҳукм чиқарса, Қуръоннинг ҳурматини оёқ ости қилган бўлади ва Пайғамбаримиз (алайҳиссалом)нинг: «Ким Қуръонни ўзича тафсир қилса, дўзахдан ўзига жой тайёрласин», деган таҳдидларига дохил бўлиб қолади»¹¹⁷.

¹¹⁷ Алимов У. Сўраган эдингиз... 1-жилд. – Тошкент: Мовароуннаҳр, 2009. – Б. 15-16.

III БОБ. ДИН НИҚОБИДАГИ МАФКУРАВИЙ ТАҲДИДЛАРДАН АСРАШНИНГ МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ ЙЎЛЛАРИ ВА ВОСИТАЛАРИ

3.1. Ёшлар – дин ниқобидаги мафкуравий таҳдидларнинг асосий объектлари: муаммолар ва вазифалар

Муайян гуруҳ, халқ, жамиятни мафкуравий таъсир доирасига тортишга уринишлар ҳамма вақт бўлган. Тарихга назар ташласак, бу жараён жамият ривожлана бориши билан бирга чуқурлашиб борганини, янги техник ва технологик тизимларнинг юзага келиши натижасида ғоявий таъсир ўтказиш имкониятларининг кенгайиши, услуб ва воситаларининг такомиллашуви содир бўлганини кўрамиз. Хусусан, ҳозирги даврда мафкуравий таъсир ўтказиш ўзининг бир қатор хусусиятлари билан ажралиб туришини кўриш мумкин.

Биринчи Президентимиз Ислом Каримов таъкидлаганидек, «Ҳозирги кунда диний экстремизм мафкурасига, қўпоровчилик-террорчиликка қарши курашдаги асосий вазифа – аҳоли ўртасида, айниқса, ёшлар билан олиб бориладиган тарғибот-ташвиқот ва тарбиявий ишларни изчил, чуқур ўйланган тизим асосида ташкил этиш ва уларнинг таъсирчанлигини кескин кучайтиришни бугун бошимиздан кечираётган ҳаётнинг ўзи тақозо этмоқда».

Дарҳақиқат, ҳукуматимиз томонидан фуқароларимизга эътиқод эркинлигини таъминлаш масаласида барча шароитлар яратиб берилди. Бироқ мамлакати-

мизни яна кимларгадир қарам қилишни истайдиган маккор ва қўпоровчи кучлар, жумладан диний мутаассиб гуруҳлар дунёда бутунлай йўқ бўлиб кетмади. Улар ўз қабиҳ режаларини амалга ошириш йўлида халқимиз, айниқса ёшлар ичида бузғунчи ғояларни тарқатишга уринишмоқда.

Бу гуруҳлар фасод ғояларини ёйишда асосан ўзлари «даъват» деб атовчи, аслида эса алдаш, қўрқитишга қаратилган ёллаш усулидан фойдаланишмоқда.

Амалиёт шуни кўрсатмоқдаки, экстремистлар ёллаш учун асосан 20-25 ёшдаги йигит ва қизларни танлайдилар. Нега айнан ёшлар? Шу ерда аниқ статистикага мурожаат қилайлик. Ўзбекистон дунёдаги энг ёш давлатлардан бири бўлиб, ўртача ёш 24 ёшни ташкил этади. Шунингдек, 32 миллионлик аҳолининг 60 фоизи (19 млн. 200 минг) 28 ёшгача бўлганлардан иборат. Бунда ўсмир ёшларнинг хавфга яқин гуруҳда эканини алоҳида қайд этиш лозим. Ёшларнинг қандайдир масъулиятлари ва ҳаётдаги орзу-мақсадларга мустақил эришиш ҳаракатларининг атайлаб чекланиши натижасида уларда инфантиллик (ўзини ночор, ёрдамга муҳтож ҳис қилиш) хусусияти шаклланади. Ёшларда «олий мақсадлар ҳаётда рўёбга чиқмасида, уларни амалга оширишга интилаётган муайян кишилар ёки жамоа мавжуд», деган тасаввур пайдо бўла бошлайди. Шунда улар ўз мақсад ва интилишларига яқин кишилар (ёки гуруҳ)ни излашга тушадилар.

Жиддий масъулиятдан озод бўлган ўсмирларда шахсий тажриба етишмайди. Бундай етишмовчилик соддалик ва хаёлпарастлик билан ёнма-ён келади. Атрофда кузатилаётган адолатсизлик натижасида юзага келадиган зўриқишни йўқотишда фақат биргина йўлни – «буюк ғоя»ни ўзида мужассамлаштирган етакчи билан ҳаммаслак бўлишни танлайдилар.

Бу йўл ўсмирни диний мутаассиб оқимларга етаклаб келади.

«Даъват» асосан икки мақсадга йўналтирилган бўлади:

1. Оддий фуқаролар ичидаги «даъват» тарафдорлар сонини ошириш ва ҳаракатни кенгайтириш учун олиб борилади. Бундай «даъват»ни экстремистик гуруҳда 2-3 ой аъзо бўлиб келаётган шахслар ҳам амалга оширишлари мумкин.

2. Давлат ташкилотлари ходимларини «даъват» қилиш келажакда ушбу шахсларнинг хизмат имкониятларидан экстремистик гуруҳ манфаатлари йўлида фойдаланиш учун мўлжалланган бўлади. Табиийки, ушбу ҳолда ёллаш ишларини экстремистик гуруҳнинг энг тажрибали аъзолари амалга оширади.

Ҳар қандай диний мутаассиб оқим, «ўлжа»сининг ҳаётий муҳим эҳтиёжларини инобатга олган ҳолда, ўз таълимотини жозибадор қилиб кўрсатишга ҳаракат қилади. Одамларнинг бундай оқимлар таъсирига тушиб қолиши, шунингдек, турли хил одатдаги ахборот доирасидан ташқарига чиқадиган шов-шувларга ортиқча эътибор билан ҳам белгиланади. Бундай эътиборни бугунги кунда кенг тарқалаётган ғайритабиий ҳодиса ва жараёнларнинг ҳақиқатдан ҳам мавжудлиги ҳақидаги ахборотлар озиқлантириб туради. Турли ахборот манбаларининг доимий таъсир остида бўлган бир пайтда инсон ғайриилмий, сохта диний ғояларни қабул қилишга мойил бўлиб қолади.

«Даъватчи»лар кўпроқ масжидларда намоздан олдин, кейин ёки шунга ўхшаш вазиятда гувоҳларсиз мурожаат қилади. Агар бирор кишининг диний билимларга қизиқиши ўзгаларга ҳам маълум бўлса, бундай учрашув ўқиш, иш жойига яқин ерларда ёки турли йиғинларда ҳам содир бўлиши мумкин.

Демак, сизга юқоридаги ҳолатларда номаълум ёки яхши таниш бўлмаган шахс мурожаат қилди. Ушбу кимса суҳбат бошида сизнинг ислом асосларини ўрганишга қаратилган ҳаракатингизга рағбат бериб, асл мусулмоннинг бурч ва жавобгарлиги каби мавзуларда сўз юритади. Сўнгра, билвосита саволлар билан сизга тааллуқли маълумотлар, хусусан диний ва сиёсий қарашингиз билан қизиқади. Суҳбатнинг охирида эса, у сизга ўзининг ҳам исломга қизиқишлари беҳад экани ва ўзига яқин биродарлари билан диний билимларини пухта эгаллаётганини айтиб, сизга ҳам шуни таклиф этади. Шуни таъкидлаш жоизки, ушбу суҳбат бир мулоқотда бўлиб ўтиши ёки бир неча учрашувга чўзилиши мумкин.

Албатта, сизга ислом ақидаларини биргаликда ўрганиш ҳақида таклиф қилганларнинг барчаси ҳам ўз олдига сизни экстремистик ғоялар билан заҳарлаш ва ноқонуний фаолиятга жалб қилишни мақсад қилиб қўймайди. Бироқ сизнинг ҳам ўзингизни қандай жамоага жалб қилаётгани ҳақида маълумотга эга бўлишга тўла ҳуқуқингиз бўлиб, ундан оқилона фойдаланиш келажакда сизни ва оилангизни жиддий кўнгилсизликлардан сақлайди. Чунки, экстремистик гуруҳларининг асосий мақсадлари зўравонлик ва алдаш усуллари билан сиёсий ҳокимиятга эришиш бўлиб, бу йўлда гуруҳ етакчилари оддий аъзоларни бемалол қурбон қилиб юбормоқдалар. Мутаассиб ғоялар домига тушиб қолган шахслар оиласидан, жамиятдаги ўрнидан, ҳатто ҳаётидан ажрамоқдалар.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, «ўзимни назорат қила оламан ва хоҳлаган вақтимда жамоадан четлаша оламан», деган хаёлдан узоқ бўлиш лозим. Чунки, кўпчилик мутаассиб оқимлар янги тарафдорларни ёллашда руҳий таъсирнинг қуйидаги усуллари

фаол фойдаланадилар ва унга ортга қайтишга деярли имкон қолдирмайдилар:

– «Оз-оздан» технологияси. Ёлланаётган шахсни кичик илтимослар орқали жиддий ёнбосишга мажбур қилиш. Масалан, фақат биргаликда намозга бориш, дам олиш кунларини бирга ўтказиш, фақат бир ҳафта кечқурунлари бирга диний адабиёт ўқиш, жамоанинг йиғинларида қатнашиш, фақат бир марта «савоб иш» қилиш ва ҳ.к.

– Доимий «мия ювиш» технологияси. Ёлланаётган шахсга мутаассиб гуруҳнинг ғояларини амалга ошириш унинг шахсий ва жамиятдаги муаммоларни ҳал этишнинг энг мақбул йўли деган ғоя тинмай уқтирилади.

– Гуруҳий таъсир этиш технологияси. Жамоанинг барча аъзолари янги аъзони турли томондан ягона ғояга йўналтирилган фикрлар билан «кўмиб» ташлайди.

– Эътироз билдириш ёки баҳслашиш имконини қолдирмаслик. Ёлланилаётган шахсга бетиним янгидан-янги маълумотлар берилади ва ўз фикрлари билан ёлғиз қолишига йўл қўйилмайди.

– Ижобий таъсирни кучайтириш. Ёлланилаётган шахсга нисбатан жамоа томонидан фақат ширин сўзлар гапирилиб, унга ғамхўрлик кўрсатилади. Зарур ҳолларда унга моддий ёрдам ҳам берилади.

Диний мутаассиб гуруҳ аъзоларини бошқалардан ажратиб туриши мумкин бўлган жиҳатларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

– оила аъзолари ёки жамоа таркибига кирмаган яқин дўстларига бефарқ бўлиш, жамият ва жамоаси орасига қатъий чегара қўйиш;

– кўпчиликка маълум бўлган диний ва сиёсий ғояларни маъносини бузган ҳолда ифодалаш;

– гуруҳ ва ҳаракат ғояларини жамият ва шахс манфаатларидан устун қўйган ҳолда «Мақсад воситани оқлайди» шиорига амал қилиш (масалан: «қиличсиз ислом бўлмайди» ёки «мавжуд ҳокимиятни ўзгартирмасдан ҳақиқий жамиятимизда ислом дунёси қуриб бўлмайди» каби фикрлар билдириш);

– мавжуд тузумга нисбатан фақат салбий фикр билдириш ва унга нисбатан «биз-улар» қарама-қаршилик ғояларини тарғиб қилиш (албатта аввалига билвосита айтиш билан);

– суҳбатда гуруҳ, етакчилар ва устозлари ҳақидаги маълумотларни сир сақлаган ҳолда ўз ғояларини тарғиб қилиш ҳамда янги шахсларни гуруҳга жалб қилишга интилиш;

– суҳбатдошига нисбатан гуруҳ ғояларини сингдиришга қаратилган руҳий таъсир усуллари қўллашга интилиш.

Хўш, жамиятимизда бундай иллатнинг пайдо бўлиши, илдиз отиши ва тарқалишига ким масъул? Ёшларимизни диний мутаассиб оқимлар таъсиридан ҳимоя қилишга ким жавобгар? Фарзандларимизда бундай бузғунчи оқимларга қарши иммунитет шакллантириш учун нималарга эътибор қаратишимиз зарур?

Бу борадаги маънавий-маърифий ва тарбиявий тадбирларни амалга оширишда энг муҳим бўғим – бу, аввало, оила. Қолаверса, маҳалла, ўқиш ёки иш жойи. Шу ўринда педагогика фанлари доктори, профессор Муҳаммаджон Қуронови «Ота-оналар билан суҳбат» мақоласида келтирилган фикрларни таъкидлаш ўринли: Оила ҳам мактаб, лицей, коллеж, институт-университетлар, яъни педагогик ишлаб-чиқариш корхоналаридан бири. Оила тарбиясининг миллат учун фойдаси ҳам, зарари ҳам беқиёс бўлади. Тасаввур қилинг, косиб ёмон туфли чиқарса,

у бир-икки йил, бир кишига маънавий-моддий зарар келтиради. Тарбияда «брак»ка йўл қўйилса-чи? Билимсиз, малакасиз ёки аксинча, билимли, бироқ ўз жиғилдони йўлида миллат, давлат, ватандошлари манфаатлари устидан бемалол босиб ўтувчи навқирон, аммо нобакор йигитлар чиқиб, жамият орасига сингиб кетса, нима бўлади?

Демак, «брак»лар ичида энг ёмони – педагогик брақдир. Чунки пальто, сандиқ, компьютер сифатсиз бўлса, бошқасини олса бўлади. Лекин инсон тарбиясиз бўлса, ғояси, нияти бузуқ бўлса, бунинг ҳам, миллатининг ҳам, Ватанининг ҳам шўридир.

Биринчи Президентимиз Ислон Каримов таъкидлаганларидек, «XXI асрда қайси давлат қудратли, қайси кучли бўлади? Бу саволга, аҳолиси интеллектуал нуқтаи назардан баркамол, ёшлари билимли, орномусли, ватанпарвар бўлиб, униб-ўсаётган давлат, деб жавоб қайтариш мумкин»¹¹⁸.

3.2. Диний мазмундаги маҳсулотларни экспертиза қилиш тизимининг дин ниқобидаги мафкуравий таҳдидларга қарши курашдаги аҳамияти

Ҳозирги глобаллашув даврида республикамиздаги ижобий ўзгаришлардан талвасага тушаётган кучлар ғаразли геосиёсий мақсадлари йўлида мафкуравий хуружни амалга ошириш, аҳоли онгини захарлаш, хиёнаткор ва фитначи гуруҳларни тарбиялашга янгича тус бераётганлари кузатилмоқда. Ғоялар кураши ҳисобланган XXI асрда улкан маблағлар эвазига ахборот хуружини кучайтираётган диний мутаассиб кучларга қарши курашда халқимиз, айниқса, ёшларда миллий қадриятлар билан йўғрилган маърифатни ка-

¹¹⁸ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. 8-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000. – Б. 437.

мол топтириш, уларни мустаҳкам эътиқодли, ватанпарвар кишилар қилиб тарбиялашда диний мазмундаги материаллар – нашр, видео, аудио ва компьютер маҳсулотларининг ўрни долзарб бўлиб қолмоқда.

Биринчи Юртбошимиз Ислом Каримов таъкидлаганларидек: «Бугунги кунда инсоният қўлида мавжуд бўлган қурол-яроғлар ер куррасини бир неча бор яқсон қилишга етади. Буни ҳаммамиз яхши англаймиз. Лекин ҳозирги замондаги энг катта хавф – инсонларнинг қалби ва онгини эгаллаш учун узлуксиз давом этаётган мафкуравий курашдир. Эндиликда ядро майдонларида эмас, мафкура майдонларида бўлаётган курашлар кўп нарсани ҳал қилади. Бу аччиқ ҳақиқатни ҳеч қачон унутмаслик лозим»¹¹⁹.

Ғаразли кучлар томонидан юртимизга қарши қаратилган ғоявий ва ахборот хуружлари миллий қадриятларимиз ва анъаналаримизга зид бўлган жоҳиллик, жангарилик, зўравонлик, беҳаёлик, динлараро ва миллатлараро тотувликка раҳна солувчи, диний мутаассиблик, экстремизм ва миссионерлик ғояларини тарғиб қилувчи нашрлар (китоб, газета, журнал), аудио-видеокассеталар, компьютер маҳсулотлари, интернет материалларини кенг тарқатиш орқали давом этмоқда.

Гўёки, тинч, ғоявий йўл билан курашни даъво қилувчи, аслида террорчи-худкушларни тайёрловчи, қабих ҳаракатларни амалга оширишда ғоявий дастак берувчи «конвейер»га айланган ташкилотлар мунтазам равишда аҳолининг диний муаммолар билан боғлиқ қизиқишларидан «самарали» фойдаланмоқда, ноқонуний диний адабиётлар ўқилишининг оммалашшишига ҳаракат қилмоқда.

Шу билан бирга, ноисломий конфессиялар ва янги секталарнинг республика ҳудудига экстремистик

¹¹⁹ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. 8-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000. – Б. 491.

руҳдаги ва халқимиз учун ноанъанавий мазмунга эга диний адабиётларни, аудио ва видео кассеталарни олиб киришга қаратилган ҳаракатлари йил сайин кучайиб бормоқда. Баъзи ноанъанавий конфессиялар туб аҳолини «инжиллаштириш», яъни ўз динларига тортиш билан маҳаллий тилда ибодат маросимларини ўтказиш, миссионерлик фаолияти ва аҳоли орасида ўзбек, қозоқ ва қорақалпоқ тилларида миссионерлик адабиётларини тарқатишга зўр бермоқда.

Кўплаб ноқонуний адабиётлар чиқиш жойлари кўрсатилмайди ва қайси босмахонада нашр этилгани номаълум. Бундай китобларни тайёрлашда ўта қиммат қоғоз, сифатли жилдлардан фойдаланилади. Афсуски, бу каби жалб этувчи омиллар ёшларнинг юқорида зикр этилган адабиётларга қизиқиши кучайишига сабаб бўлмоқда. Баъзи ёшларимиз эса, интернет орқали экстремистлар таъсирига тушиб қолиши, диний мутаассиб шахсларнинг маърузаларини дискда ёки қўл телефони хотирасида сақлаб, тинглаб юриш ҳолатлари мавжуд.

1. Диний мутаассибларнинг эркин оммабон (сохта диний-маърифий) адабиётлари. Сўнгги йилларда Марказий Осиё давлатлари ҳудудига диний-экстремистик руҳдаги адабиётларни олиб киришга уринишлар кузатилмоқда. Улар асосан мусулмон аҳолига салбий таъсир кўрсатиб, алоҳида ҳудудларда ижтимоий-сиёсий жиҳатдан беқарор вазиятни вужудга келтиришга, диний бағрикенглик тамойилларини издан чиқаришга хизмат қилади.

Экстремистик руҳдаги ғояларни тарғиб қилувчи нашрлар, нафақат замонавий муаллифларнинг асарлари, балки тарихнинг турли даврларида яратилган ва нотўғри талқин қилинган асарларнинг тарқалишига ҳам барҳам бериш лозим. Бунга мисол тариқасида хориждаги тарғибот марказлари кенг

фойдаланадиган Ибн Таймия, Муҳаммад Илёс Кан-деҳлавий, Саид Нурсий, Тақийиддин Набахоний, Саййид Қутб, Абу Аъло Маъдудий, Абдул Қадим Заллум, Фатҳулла Гюлен ва бошқа шу каби муаллифларнинг асарларини келтириш мумкин. Уларнинг кўп асарлари радикал руҳда бўлиб, дунёқараши тўлиқ шаклланмаган ёшлар орасида нотўғри, ҳатто хатарли тушунчалар шаклланишига сабаб бўлади.

II. Юртимиздаги анъанавий диний таълимотларга қарама-қарши адабиётлар. Мутаассиб гуруҳлар асрлар давомида халқимиз амал қилиб келган ҳанафий мазҳаби таълимотларига зид бўлган ғояларни сингдиришга уринмоқдалар. Бу каби ҳаракатлар юртимиз учун хатарли бўлиб, ижтимоий-сиёсий барқарорликка путур етказибгина қолмай, халқ орасида низолар келтириб чиқаришни кўзда тутаяди.

III. Давлат сиёсатига қарши ташвиқот адабиётлари. Экстремистик ва радикал руҳдаги адабиётлар тарқатиш замирида давлат сиёсатига қарши чиқиш мақсадлари ҳам йўқ эмас. Бу ўқувчида бугунги ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маданий-маърифий соҳалардаги воқеликка нисбатан асоссиз, ноҳолис ёндашишларни юзага келтириши мумкин.

IV. Ўқувчилар орасида тушкунлик кайфиятини кучайтирадиган адабиётлар. Сўнгги пайтларда ўлим, қабр азоби, қиёмат ва дўзах азоблари ҳақида ҳикоя қилувчи, асосан хорижий тиллардан таржима қилинаётган адабиётлар сони ортиб бораётгани кузатилмоқда. Бу ўз навбатида ўқувчилар орасида бугунги фаровон ва тинч-осойишта ҳаётдан қониқиш ҳосил қилмаслик, келажакка нисбатан ишончсизлик ҳамда тушкунлик кайфиятларини келтириб чиқаради.

V. Динлараро зиддиятларни келтириб чиқарувчи адабиётлар. Бундай асарлар анъанавий ислом учун ёт ғоялар тарқалишида, динлараро тотувлик ва диний

бағрикенглик тамойиллари бузилишида, «жиҳод» тушунчасини нотўғри талқин қилган ҳолда, ўқувчилар орасида жангарилик кайфияти юзага келишига олиб келади.

Шу ўринда қайд этиш жоизки, ҳукуратимизнинг қарор ва кўрсатмалари асосида мамлакатимизда диний мазмундаги адабиётлар, нашр, видео, аудио ва компьютер маҳсулотларини тайёрлаш, импорт қилиш ҳамда сотувга чиқарилишининг қонунийлигини таъминлаш юзасидан тизимли ва тадрижий чора-тадбирлар амалга оширилиб келинмоқда. Биринчи Президентимиз Ислом Каримов таъкидлаганларидек: «Ислом динини сиёсатга айлантираётган, ёвузлик ва террорчилик мафкурасини яратаётган кўплаб радикал ва экстремистик марказларнинг, биринчи навбатда, ёшлар онгини заҳарлаб, зомбига айлантириб, улардан террорчилар тайёрлаш бўйича конвейер ташкил этаётган, халифалик тузишдек турли хомхаёлларни амалга оширишга уринаётган қабих кучларнинг илдизини қирқиб ташлаш керак»¹²⁰.

Жумладан, аҳолининг кенг қатламлари, авваламбор, таълим тизимида ёшларни соғлом дунёқараш, умуминсоний қадриятларга ҳурмат ва диний бағрикенглик руҳида тарбиялаш, турли мутаассиб оқимлар, секталикка асосланган ноқонуний ва ноанъанавий диний жамоалар таъсирига тушиб қолишнинг олдини олиш ҳамда улар ўртасида диний экстремизм ва миссионерликка қарши мафкуравий иммунитетни шакллантириш юзасидан диний-маърифий тарғибот ишларига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонуни ҳамда

¹²⁰ Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. 13-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2005. – Б. 200.

Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 23 апрелдаги 196-қарорига асосан Дин ишлари бўйича қўмита республикада ишлаб чиқариладиган ёки чет эллардан келтириладиган диний мазмундаги маҳсулотларни экспертизадан ўтказиши ва мазкур фаолиятни мувофиқлаштиради.

Шунингдек, 2006 йилнинг 22 июндаги «Ўзбекистон Республикасининг Жинойт, Жинойт-процессуал ва Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида»ги Қонунга биноан республикада миллий, ирқий, этник ёки диний адоватни тарғиб қилувчи материалларни тайёрлаш, сақлаш ва тарқатиш ҳамда диний мазмундаги материалларни қонунга хилоф равишда тайёрлаш, сақлаш, олиб кириш ёки тарқатишга доир жинойтларнинг жазо меъёрлари кучайтирилди.

Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 184²-моддасига мувофиқ, диний мазмундаги материалларни қонунга хилоф равишда тайёрлаш, сақлаш, олиб кириш ёки тарқатиш фуқароларга энг кам ойлик иш ҳақининг йигирма бараваридан юз бараваригача, мансабдор шахсларга эса – эллик бараваридан юз эллик бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади. Ўзбекистон Республикаси Жинойт кодексининг 244³-моддасига мувофиқ, юқоридаги ноқонуний хатти-ҳаракат агар маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса, энг кам ойлик иш ҳақининг юз бараваридан икки юз бараваригача миқдорда жарима ёки уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари билан жазоланади¹²¹.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида тарқатиш мақсадида тайёрланаётган диний мазмундаги маҳсулотларни экспертизадан ўтказишда уларнинг моҳияти

¹²¹ Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 25-26-сон, 226-модда.

давлатимиз сиёсати, миллий истиқлол ғояси ва диний таълимотларга зид эмаслиги, бундай маҳсулотларга қай даражада эҳтиёж мавжудлиги, улар диний даъват ва миссионерликка, аҳоли ўртасида ихтилоф ва зиддиятлар келиб чиқишига сабаб бўлмаслигига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Дин ишлари бўйича қўмита экспертлик гуруҳи давлат идоралари ва нодавлат ташкилотлари ҳамда жисмоний шахслар мурожаатига мувофиқ тақдим этилган материаллар юзасидан экспертлик хулосаларини тайёрлайди. Диний мазмундаги маҳсулотлар экспертизаси уч йўналишга бўлинади:

1. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида тайёрланган диний мазмундаги материалларнинг барча шакллари: китоблар, даврий нашрлар, мақолалар, аудио ва видеокассеталар, турли форматдаги дисклар, радио, телевидение ва интернет орқали тарқатилиши мўлжалланган диний мазмундаги маҳсулотлар.

Мазкур йўналишда экспертизадан ўтказиладиган маҳсулотлар уларни тайёрловчи ташкилотлар (нашриётлар, студиялар ва ҳ.к.) томонидан экспертлик гуруҳига қоралама нусхада тақдим этилади.

Экспертизадан ўтказилиб, ижобий хулосага эга бўлган маҳсулотлар (китоблар, даврий нашрлар, дисклар, кассеталар)да Дин ишлари бўйича қўмита экспертлик гуруҳи тақдим этган хулоса рақами ва санаси кўрсатилган бўлиши талаб этилади. Шунингдек, бундай маҳсулотларни сохталаштиришдан ҳимоя қилиш мақсадида ҳар бир маҳсулотга экспертлик гуруҳининг махсус голограммаси ёпиштирилган бўлиши шарт.

Чунки кўпгина диний мазмунга эга нашр ва бошқа маҳсулотларда «Дин ишлари бўйича қўмита тавсияси билан» ёки эътироф этилган нашриётлардан бирида тайёрлангани ҳақидаги сохта белгилар ҳам мав-

жуд. Қўмита кўригидан ўтмаган баъзи нашр ва маҳсулотларни легаллаштириш учун атайлаб шундай ёзув ёзилади.

Масалан, «Иймон заифлашуви» брошюраси (муаллиф Муҳаммад Солиҳ Мунажжид) гўёки Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси тарғибот маркази томонидан «Камалак» нашриётида чоп қилинганлиги кўрсатилган. Аслида китоб ушбу нашриётда чоп қилинмаган.

«Мусулмон боланинг китобчаси» (муаллиф Ғассон ибн Собит) муқовасининг ички қисмида ҳам «Дин ишлари бўйича қўмитанинг рухсати билан чоп этилди» деган ёзув мавжуд. Лекин китобдаги ушбу ёзув қалбаки бўлиб, чоп этилган нашриёт ёки босмахона кўрсатилмаган.

Шу ўринда яна бир ҳолатни қайд этиш лозимки, етарли маълумотга эга бўлмаган фуқароларимиз сохта ёки ҳақиқатда Дин ишлари бўйича қўмита экспертизасидан ўтган диний мазмундаги маҳсулотларни харид қилишда янглишмасликлари учун ҳар бир вилоятда диний маҳсулотларни марказлашган ҳолда савдо қилиш тартиби йўлга қўйилган.

2. Хорижда тайёрланиб, республикамиз ҳудудига олиб кириладиган диний мазмундаги маҳсулотлар экспертизага божхона идоралари ва халқаро почта ташкилоти тарафидан тақдим этилади.

3. Турли тергов ва суриштирув идоралари мурожаатига мувофиқ жиноий ва маъмурий ишларга оид диний мазмундаги материаллар ҳам Дин ишлари бўйича қўмита экспертизасидан ўтказилади.

Диний мазмундаги маҳсулотлар экспертизага тақдим этилганидан сўнг экспертлик гуруҳи томонидан уларнинг моҳияти давлатимиз сиёсати, миллий истиқлол ғояси ва диний таълимотларга зид эмаслиги, маълумотларнинг асослилиги ва аниқлиги, бун-

дай маҳсулотларга қай даражада эҳтиёж мавжудлиги, улар диний даъват ва миссионерликка, аҳоли ўртасида ихтилоф ва зиддиятлар келиб чиқишига сабаб бўлмаслиги каби жиҳатлари ўрганилиб, тегишли хулосалар берилади.

Диний мазмундаги маҳсулотларни тайёрлаш ёки фойдаланишда уларнинг мазмунидаги қуйидаги жиҳатларга эътибор қаратиш лозим:

Ўзбекистон Республикасининг амалдаги давлат тузумини Конституцияга хилоф равишда ўзгартиришга, ҳокимиятни куч ишлатиб эгаллашга, сайлаб қўйилган ёки тайинланган ҳокимият вакиллари ҳокимиятдан четлатишга, ёхуд Ўзбекистон Республикаси ҳудудий яхлитлигини Конституцияга хилоф тарзда бузишга даъват қилувчи ғоялар, ҳокимият органларининг қонуний фаолиятига тўсқинлик қилиш ёки уларни Конституцияда назарда тутилмаган параллел тузилмаларига алмаштиришга даъват қилувчи чақириқлар йўқлиги;

Ўзбекистон Республикаси Президентини ҳақоратлаш ва унга туҳмат қилиш белгилари мавжуд эмаслиги;

Ҳукуматни эгаллаш, жаҳондаги ислом динига мансуб мамлакатларни иқтисодий-ижтимоий, сиёсий ва географик яхлит, ислом фундаментализми ғоялари асосида бирлаштириш, ислом давлати қуриш, халифалик бошқарувини жорий этишга қаратилган даъват, ҳукумат томонидан олиб борилаётган сиёсатга қарши кураш ғоялари йўқлиги;

Ўзбекистон Республикасида миллий ва диний низоларни келтириб чиқариш назарда тутилмагани;

Миллий, ирқий, этник ёки диний мансублигига қараб, аҳоли гуруҳларига нисбатан адоват, мурасизлик ёки нифоқ келтириб чиқариш мақсадида мил-

лий шаън-шараф ва қадр-қимматини камситишга, диний эътиқодига ёки даҳрийлигига қараб, фуқароларнинг ҳис-туйғуларини ҳақоратлашга ёхуд уларга бевосита ёки билвосита афзалликлар беришга қаратилган ғоялар илгари сурилмагани;

Фаолияти тақиқланган жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотларни тузиш, уларнинг фаолиятини тиклаш, шу ташкилотларнинг фаолиятида қатнашиш ёки қатнашишга ундаш даъватлари йўқлиги;

Диний экстремизм, сепаратизм ва мутаассиблик ғоялари йўғрилган, қирғин солишга ёки фуқароларни зўрлик билан кўчириб юборишга даъват этадиган, аҳоли орасида ваҳима чиқаришга қаратилган, фуқаролар ўртасида тотувликни бузиш, тухматона ваъзятни беқарорлаштирувчи уйдирмаларни тарқатиш ғоялари мавжуд эмаслиги;

Уларнинг моҳияти давлатимиз сиёсати, миллий истиқлол ғояси, миллий қадриятларимиз ва диний таълимотларга зид эмаслиги, диний даъват ва миссионерликка, аҳоли ўртасида ихтилоф ва зиддиятлар келиб чиқишига сабаб бўлмаслиги.

Вояга етмаган болаларни диний ташкилотларга жалб этиш, уларни ота-оналарининг ихтиёрига зид тарзда ўқитиш, диндорлардан мажбурий йиғим ундириш ва солиқ олиш билан шахснинг шаъни, обрўсини камситувчи тадбирлар қўллаш ёки диний таълим олишга ҳамда фуқаро динга нисбатан эътиқод қилишга, ёки қилмасликка, ибодат қилишда диний расм ва русмларни ва маросимларда қатнашиш ёки қатнашмасликка нисбатан ўз муносабатини билдираётган пайтида мажбурлаш билан боғлиқ фаолият юритишга чақирувчи даъватлар йўқлиги;

Мазкур адабиётлар давлат ташкилотлари ёки диний ташкилотлар орқали олиб келиб тарқатилишига

рухсат берилгани ёки Ўзбекистон Республикасига нолегал тартибда олиб келиниб тарқатилгани.

Қандай бўлишидан қатъи назар, турли хил мавзудаги ноқонуний диний маҳсулотлар давлат ва жамият барқарорлиги, хавфсизлиги, динлараро тотувлик ва диний бағрикенглик тамойилларига қарши йўналтирилганлиги билан ажралиб туради.

Ёшлар ҳаёти ва тарбиясига катта хавф солаётган, бутун жаҳонда бало-қазодек тарқалиб бораётган бундай хуружларга қарши курашиш ҳаётий-амалий аҳамиятга эга. Дарҳақиқат, Биринчи Президентимиз Ислом Каримов таъкидлаганларидек, «Бизнинг миллий руҳимиз ва табиатимизга ёт ва бегона бўлган ана шундай «маданият» намуналарини фақат танқид ва инкор қилиш ёки уларни тақиқлаш билан бирон натижага эришиб бўлмайди. Бундай хатарлардан ҳаётимизни асраш, маънавий бўшлиққа йўл қўймаслик учун авваламбор эзгу инсоний ғоялар ва юксак маҳорат билан яратилган асарлар орқали халқимизнинг маданий савиясини юксалтириш, бошқача айтганда, бугун жаҳон майдонида юз бераётган кескин ақл-заковат ва истеъдод мусобақасида беллашувга қодир бўлишимиз шарт»¹²².

Республикамызда қарор топган толерантлик муҳитини афкор оммага объектив кўрсатиб бериш, эътиқод эркинлиги соҳасида Ўзбекистонда олиб борилаётган сиёсатни кенг тарғиб қилиш, диний-экстремистик оқимлар томонидан тарғиб қилинаётган ақидавий даъволарга манбаларга асосланган илмий раддиялар бериш, диний мутаассиблик ғояларининг жамиятга таҳдиди, унинг замиридаги ғаразли геосиёсий мақсадлар, уларни амалга ошираётган бузғунчи кучларнинг кирдикорларини фош этишга қаратилган

¹²² Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – Б. 133-134.

ишланмалар яратиш ёки уларни аҳоли орасида тарғиб этишда ҳар бир диний соҳа вакили ўзининг муносиб ҳиссасини қўшишига умид қиламиз.

3.3. Ёшларда интернетдаги ёт ғояларга қарши мафкуравий иммунитетни шакллантиришнинг долзарб масалалари

Мафкуравий глобаллашув ахборот воситаларининг ривожини ва бу соҳада содир бўлаётган инқилоб билан боғлиқ. Мутахассислар фикрича, инсоният бугунги кунда янги ахборот инқилобини бошдан кечирмоқда ва у кишилиқ жамияти тарихидаги биринчи инқилоб эмас. Нутқнинг шаклланиши ахборот узатиш имкониятларини кенгайтирган бўлса, ёзувнинг пайдо бўлиши уни узоқ вақт давомида сақлаш ва ахборотни унинг яратувчисидан ажратган ҳолда улкан масофаларга етказиш, ҳатто замонлараро олиб ўтишга йўл очди. Газета ва журналларни нашр этишнинг йўлга қўйилиши ёзма ахборотни узатишдаги тезкорлик ва қамровлиликни янада кенгайтirdи. Радио ва телевидение эса ахборотни овоз ва тасвир орқали узатишни таъминлаб, уни янги сифатий босқичга кўтарди.

Биринчи Президентимиз Ислом Каримов айтганидек, «Бугунги кунда ёшларимиз нафақат ўқув даргоҳларида, балки радио-телевидение, матбуот, интернет каби воситалар орқали ҳам ранг-баранг ахборот ва маълумотларни олмоқда. Жаҳон ахборот майдони тобора кенгайиб бораётган шундай бир шароитда болаларимизнинг онгини фақат ўраб-чирмаб, уни ўқима, буни кўрма, деб бир томонлама тарбия бериш, уларнинг атрофини темир девор билан ўраб олиш, ҳеч шубҳасиз, замоннинг талабига ҳам, бизнинг эзгу мақсад-муддаоларимизга ҳам тўғри келмайди».

Ҳозирги ахборот инқилоби олдинги даврларда пайдо бўлган ахборот узатиш усулларининг кўпгина томонларини ўзида синтез қилган, замонавий компьютер технологияларига асосланган интернет каби ҳодисаларнинг пайдо бўлиши билан боғлиқ.

Бугунги кунда турли шакл ва мазмундаги ахборотлар инсон ва жамият ҳаёти, тараққиёти ва камолотининг зарурий шартига, электрон оммавий ахборот воситалари ва турли ташкилотларнинг расмий веб-саҳифалари эса уни тарқатишнинг муҳим бўғинига айланган. Хусусан, ҳар қандай киши мураккаб ижтимоий-сиёсий ва маданий жараёнларда тўғри йўл топа олиши, ўзининг индивидуал тажрибаси доирасидан чиқишида ва кенг қамровли жараёнлар моҳиятини ҳис қилишида интернет радио, телевидение, газета ва журналлардан ҳам муҳимроқ аҳамият касб этади.

50 миллионлик аудиторияга эришиб, оммалашиш учун радиога 38 йил, телевидениега 13 йил, кабель телевидениега 10 йил керак бўлгани ҳолда, бу босқични интернет 5 йилда босиб ўтди.

Интернет одамлар онги ва ҳиссиётларига, тафаккур тарзига, хулқ-атворларига таъсир кўрсатишда катта имкониятларга эга. Интернетнинг бугунги кундаги ривожига ғоявий таъсир ўтказишнинг миқёси ва кўламининг кескин даражада ўсишига олиб келди. Интернет инсон онги ва қалбига таъсир кўрсатишнинг шу даражада қутилмаган қудратли воситаси бўлиб чиқдики, унда тарғиб қилинаётган маълумотларнинг афзалликлари ёки салбий оқибатларини бирданга ажратиш олиш жуда қийин масалага айланиб қолди.

Интернет бугунги ахборот маконининг муҳим бўғинига айланди. Ҳозирда интернетдан нафақат компьютер тармоғи, балки космик алоқа йўлдош-

лари, радиосигнал, кабел телевидениеси, телефон, уяли алоқа орқали ҳам фойдаланиш мумкин. Авваллари фақатгина сўзлашув учун ишлатилган телефондан бугун интернет, товушли алоқа ва маълумотлар узатиш каби турли қўшимча хизматлардан фойдаланиш, видеотелефония ва ҳатто телекўрсатувлар кўриш имкони бор. Интернет кишилар ҳаётининг ажралмас қисмига айланиб бораётганини қуйидаги рақамлардан билиб олиш мумкин:

2000 йилдан 2015 йил охирига қадар дунёда интернетдан фойдаланувчилар сони 7 баробарга ошиб, 3,2 миллиард кишига етди, мобил алоқа абонентлари сони эса 7 миллиарддан ошди. Интернетдан фойдаланувчиларнинг 44,8 % (1,1 млрд киши) Осиё, 21,6 % (519 млн киши) Европа, 11,4 % (274 млн киши) Шимолий Америка қитъаларига тўғри келади.

Жаҳон веб-аудиториясининг 45 %ини 25 ёшгача бўлган шахслар ташкил этади. Мазкур ўсмирларнинг 68 % ҳар куни кимгадир SMS-хабар жўнатади, 51 % ижтимоий тармоқларга киради, 30 % электрон почтадан фойдаланади.

Айни вақтда виртуал оламда 1 млрд.га яқин интернет сайтлар мавжуд бўлиб, ҳар куни ер юзиде 12 мингга яқин веб-саҳифа фаолияти йўлга қўйилади.

Ярашиб берилаётган ҳуқуқий кафолатлар ва шарт-шароитлар самараси ўлароқ, ҳозирги кунда юртимизда фаолият кўрсатаётган оммавий ахборот воситалари қарийб 1500 тага етди. Босма оммавий ахборот воситаларининг сони 1,5 баробар, электрон оммавий ахборот воситаларининг сони эса 7 баробарга кўпайди. Мавжуд барча босма нашрлар 60 %, телеканаллар 53 %га яқини, радиоканалларнинг эса 85 %и нодавлат оммавий ахборот воситалари

хиссасига тўғри келаётгани мамлакатимизда ушбу соҳага бозор механизмлари жадал суръатларда жорий этилаётганининг ёрқин исботидир.

Ўзбекистонда кейинги йилларда сунъий йўлдош алоқа тармоғи орқали телерадиодастурларни тарқатиш йўлга қўйилди. Бугун мамлакатимиз телекоммуникациялар тизими дунёнинг 180 та мамлакатига 28 та йўналиш бўйича тўғридан-тўғри чиқадиган халқаро каналларга эга. Юртимиздаги телерадиоканаллар томонидан тайёрланаётган кўрсатув ва эшиттиришлар Интернет глобал тармоғи орқали *реал вақт режими*да жаҳонга узатилмоқда.

Ҳозирги кунда мамлакатимизда интернетдан фойдаланувчилар сони 12 миллиондан ошди. 26 мингга яқин «UZ» доменидаги веб-сайтлар фаолият олиб бормоқда. 300 дан ортиқ веб-сайт оммавий ахборот воситаси сифатида рўйхатга олинган.

Интернетнинг таъсир кучи бериладиган материалларнинг тезкорлиги, кўтарилаётган масалаларнинг долзарблиги ҳамда таҳлилийлик даражаси ва мавжуд муаммоларнинг самарали ечимларини тақлиф этишига кўп даражада боғлиқ. Биринчи Президенти-миз Ислом Каримов таъкидлаганларидек, «Замонавий ахборот майдонидаги ҳаракат шунчалар тиғиз, шунчалар тезкорки, энди илгаригидек, ҳа, бу воқеа биздан жуда олисда юз берибди, унинг бизга алоқаси йўқ, деб бепарво ўтириб бўлмайди. Мана шу шарт-шароитларнинг барчаси ҳам маънавият, миллий мафкуранинг аҳамиятини янада кучайтиради. ... бугунги кунда ғояни, фикрни тақиқ билан, маъмурий чоралар билан енгиб бўлмайди. ғояга қарши фақат ғоя, фикрга қарши фақат фикр, жаҳолатга қарши фақат маърифат билан баҳсга киришиш, олишиш мумкин»¹²³.

¹²³ Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан кураимиз. 7-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 1999. – Б. 88.

Демак, интернет орқали амалга ошириладиган, катта маблағ талаб қилмайдиган ғоявий таъсир ва тазйиқнинг ўзига хослиги шундаки, у ўқувчи, тингловчи ёки томошабинга сездирилмасдан амалга оширилади ва бевосита қурбонларни келтириб чиқармайди. Ахборот уруши душманни йўқ қилмаган, катта харажатни талаб қилмаган ҳолда, юқори самара беради.

Бунда ғоявий таъсир йўналтирилган мамлакатлар аҳолисининг хоҳиш-истаклари, менталитети, мавжуд муаммолари жиддий ўрганилган ҳолда, асосий диққат кишилар онги ва дунёқарашига таъсир кўрсатишга, шаклланган қадриятларни ўзгартиришга, уларнинг регуляторлик ролини камайтиришга ёки бутунлай йўққа чиқаришга қаратилади.

Интернет ривожига ҳозирги даврдаги ғоявий курашга ўзига хослик бағишламоқда. Бу маълумотлар оқими манфаатдорлик нуқтаи назаридан етказилишида ёки атайлаб қарама-қарши характердаги маълумотларни пойма-пой бериш орқали охир-оқибатда одамлар идрокини сусайиштиришга интилишда ёрқин намоён бўлади. Бу ўзига хослик жамият аъзоларидан тизимли равишда ахборотнинг муайян қатламини яшириш, уларни муҳокама объектига айлантирмасликка интилишда ҳам яққол кўринади.

Ҳар куни дунёда миллионлаб воқеалар содир бўлади. Аммо интернетда кишилар диққатига муайян ижтимоий-сиёсий кучлар манфаатидан келиб чиқиб эътибор қаратган масалаларгина ҳавола этилади. Бу уларнинг ҳодисаларни ёритишнинг устувор йўналишларини белгилаб беришини, муайян маълумотларни олиш, талқин қилиш, баҳолаш ва тарқатиш орқали фуқароларда тегишли фикр ва хулосалар шаклланишига хизмат қилишини кўрсатади. Бу интернетнинг ижтимоий фикрни керак бўлган шаклга йўналтира олиши, у билан манипуляция қила оли-

шидан далолат беради. Мазкур жараёнда сохта, тўқиб чиқарилган ахборотни хақиқат сифатида тақдим этиш, воқеликни бирёқлама тақдим этиш ёки бузиб кўрсатиш, реалликни адекват қабул қилишга ёрдам берадиган муҳим, керак элементларни яширишга алоҳида эътибор берилишини таъкидлаш зарур.

98 % америкаликлар қуйидаги сабабларга кўра, интернетдаги маълумотларга тўлиқ ишонмайдилар:

- реклама жуда кўплиги сабабли – 59 %;
- маълумотлар эскириб қолгани – 56 %;
- номаълум форумларга кириб қолиш мумкинлиги – 45 %.

94 % америкаликлар эса интернетдаги маълумотга ишонмаганликлари сабабли қуйидагилардан хавотирланадилар:

- вақтни бекорга сарфлашдан – 67 %;
- компьютерга вирус тушишидан – 63 %;
- пуллари йўқотишдан – 51 %;
- фирибгарлик хавфидан – 51 %;
- ўз обрў-эътиборларига зарар етишидан – 36 %;
- ишдан бўшатилишдан – 14 %;
- ўз турмуш ўртоқлари билан алоқалари бузилишидан – 9 %.

Бугунги кунда интернет ғоявий кураш ва тарғиботнинг асосий майдонига айланганини экстремистик ва террористик қарашларни тарғиб қилишдаги ўрни мисолида ҳам кўриш мумкин.

БМТ Бош ассамблеяси томонидан 2006 йил 8 сентябрда қабул қилинган «БМТнинг глобал аксилтеррор стратегияси»да янги услублар қаторида биотерроризм ҳамда интернетдан террор мақсадида фойдаланишнинг олдини олиш чораларини кучайтириш алоҳида қайд этилган.

Сўнгги йилларда террористик ташкилотлар ғояларини тарғиб-ташвиқ қилишга қаратилган веб-сайтлар-

нинг сони бир неча баробарга ошган. Хусусан, 10 йил аввал бундай сайтлар сони 20 та бўлса, бутунги кунда дунёда террористлар фойдаланадиган 10 мингта яқин интернет сайтлари мавжуд бўлиб, уларга хизмат кўрсатувчи порталлар сони кундан кунга ортиб бормоқда.

Интернет бутун оламни кафт устига қўндиргандай бўлади. Инсон кафтидаги асосий учта чизиққа қараб, ўзларича уларнинг нима англатишини «башорат» қиладиганлар ҳам бор. Бироқ интернетнинг «кафт»ида шунчалик «чизиқлар» (яъни сайтлар) кўпки, улар кишиларни қизиқтириб доимий «мижоз»га айлантириб қўймоқда. Шундай сайтлар борки, уларда порнография, ахлоқсизлик, фахш ва зўравонлик тарғиб қилинса, яна баъзи бир сайтларда тайинсиз секталар, ўзларини аллақандай диний ташкилотлар вакиллари деб номлаётганларнинг чиқишлари жойлаштирилмоқда. Натижада муқаддас ислом динининг асл мазмун-моҳиятига путур етказаётган сайт ихтирочиларининг тарғиботлари таассуфлар бўлсинки, айрим кишиларни ўз йўлидан чалғитиб қўймоқда.

Бундай интернет сайтлар тўсатдан пайдо бўлади, вақт ўтгач йўқолади, мазмунини ўзгартирмаган ҳолда, тез-тез номланиши ва доменини ўзгартириб туради. Интернет қуйидагилар билан террористлар учун қулай ҳисобланади:

- Интернетга киришнинг осонлиги;
- Фойдаланувчилар сонининг кўплиги;
- Алоқанинг анонимлиги;
- Ташқаридан бошқариш ва таҳрир қилиш чеклангани;
- Ахборотлар қисқа муддатда кенг маконда тез тарқалиши;
- Фаолият сарф-харажатларининг бир неча баробар камлиги.

Террористлар интернетдан қуйидаги мақсадларда фойдаланадилар:

- тарғибот ва ташвиқот мақсадида маълумот тарқатиш;
- янги аъзоларни ёллаш (вербовка);
- аъзолик ва хайрия бадалларини йиғиш ҳамда улардан фойдаланиш;
- тармоқ ва шохобчалар ташкил этиш;
- террористларни ўқитиш, кўрсатмалар бериш;
- разведка ва маълумот қидириш;
- янги террористик ҳаракатларни режалаштириш ва бошқариш.

2013 йил 15 апрель куни АҚШнинг Бостон шаҳрида содир этилган террористик ҳаракатлар 14 йил аввалги бошқа бир воқеани эсга солади. 1999 йил апрелида Дэвид Коуплэнд исмли 23 ёшлик инженер томонидан Лондоннинг 3 та гавжум жойида портлатилган қўлбола бомбалар 3 кишининг ҳалок бўлиши ва 139 киши яраланишига сабаб бўлди. Кейинчалик суд жараёнида Дэвид Коуплэнд мазкур террористик ҳаракатни ёлғиз тайёрлагани, бунда у интернетдан олинган «Террорист учун қўлланма» ва «Қандай қилиб бомба тайёрлаш мумкин: 2-китоб» номли китоблардан фойдаланганини айтган.

Google интернет тармоғида «террорист» ва «қўлланма» сўзлари орқали қидирув берилганда, тахминан 5,5 млн. материаллар, жумладан, 4 мингдан ортиқ қўлланмалар топиш мумкин. Дэвид Коуплэнд томонидан қўлланилган аммоний нитрати ҳақида эса интернетда 241 минг, ундан портловчи модда тайёрлаш ҳақида 14 мингдан ортиқ материал мавжуд.

Шунингдек, диний экстремистлар ва террорчиларнинг интернетдаги сайтларида ташкилотнинг мақсади, тарихи ҳамда ижтимоий-иқтисодий, сиё-

сий мазмундаги маълумотларга ҳам кенг ўрин берилади. Жумладан, террорчилар куч ишлатиш йўлига ўтишга гўёки мажбур бўлганларини асослашга, террор ва қўпоровчилик ҳаракатларини маънавий ва ахлоқий жиҳатдан оқлашга интилишади. Бунда ўзларини «озодлик курашчиси», «партизан», «қаршилик кўрсатувчи» деб атаб, тинчлик тарафдори қилиб кўрсатишга ва улар билан курашда ҳукумат тинч йўл билан ҳаракат қилиш лозимлигини асослашга интилиш кенг тарқалган. Улар сайтларда ҳукумат тарафидан қўлланилаётган усулларнинг «ваҳший» тус олганини ёритишга ҳам алоҳида эътибор берадилар.

Тезкор ахборотлар, янгиликларнинг бир вақтнинг ўзида бир неча тилда ва террорчилар учун фойдали бўлган йўналишда бериб борилиши, уларнинг фаолиятни оқловчи, «қаҳрамонлигини» куйловчи қўшиқлар, клиплар берилиши бундай сайтларнинг мафқуравий ҳамда эмоционал таъсир қувватини оширишга хизмат қилади.

Бундай сайтлар, бир томондан, террорчилик ташкилотининг фаол аъзоларига, иккинчи томондан, террорчиларнинг асл мақсад муддаоларини билмайдиган, уларни «курашчилар», «муҳолифат» ва шу каби ижобий мақом сифатида қабул қилишга ўрганган одамларга мўлжалланган. Улардан жамиятда тегишли ижтимоий фикрни шакллантириш ва қарама-қарши (душман) томонга психологик таъсир кўрсатиш, кўрқув, ваҳима тарқатиш орқали ички иккиланишни келтириб чиқаришдек мақсадлар кўзланади.

«Мана шундай бир вазиятда, – деб ёзган Ислом Каримов, – одам ўз мустақил фикрига, собит эътиқодига, ўзи таяниб яшайдиган ҳаётий-миллий қадриятларга, шаклланган дунёқараш ва мустаҳкам иродага эга бўлмаса, ҳар турли мафқураларнинг босимига, уларнинг гоҳ ошқора, гоҳ пинҳона кўринишдаги тазйиқ-

ларига бардош бериши амримаҳол»¹²⁴. Ёшлар ҳаёти ва тарбиясига катта хавф солаётган, бутун жаҳонда балоқазодек тарқалиб бораётган бундай хуружларга қарши курашиш ҳаётий-амалий аҳамиятга эга.

Улкан ахборот уммонида ёлғон хабарлар нисбати шиддат билан ортиб бораётган ҳозирги таҳликали замонда аждодларимизнинг бой илмий меросидан самарали фойдаланиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Ҳаммага маълумки, дунёдаги мусулмонлар учун Куръони каримдан кейин муқаддас саналган ҳадисларни саралаш ва тўплаш илмига айнан бизнинг буюк аждодларимиз тамал тошини қўйганлар. Жумладан, «ҳадис илмининг султони» Имом Бухорий ўз вақтида 600 мингга яқин ҳадисларни тўплаб, улардан 7275 та «энг тўғриси» (саҳиҳ)ни «Саҳиҳи Бухорий» тўпламига жамлаганлар. Ҳадисларни ишончли ва нотўғрига ажратишда ҳадис уламолари асосий эътиборни аввало ҳадис исноди (уни етказувчи «ровий»лар силсиласи)га, сўнгра ҳадис матни (мазмунини нечоғли ҳақиқатга яқин экани)га қаратганлар.

Ҳадиснинг бошланишида уни биринчи бўлиб айтган ва эшитган кишидан бошлаб, ҳадисларни тўпловчига қадар барча шахсларнинг исмлари бирмабир кўрсатиб чиқилган ва бу ҳадиснинг асоси, далили ҳисобланган. Ҳадиснинг ҳақиқий ёки сохта эканини муҳаддислар шу исмларни таққослаш йўли билан текширганлар. Ҳадисни нақл қилувчи кишиларнинг яшаган йиллари ва ижобий сифатлари шартга тўғри келса, ҳадис ҳам тўғри деб ҳисобланган.

Муҳаддислар учун ровийлар занжири (силсила)нинг узлуксизлигини белгилаш, ровийларнинг исми, таржимаи ҳоллари, яшаш жойлари, маиший ҳаётлари, туғилган ва вафот этган саналари, бир-бирлари

¹²⁴ Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан курашимиз. 7-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 1999. – Б. 86.

билан ўзаро мулоқотлари ҳақида батафсил маълумот тўплаш ҳамда уларни танқидий ўрганиш муҳим саналган. Ровийларнинг виждони софлиги, адолатлилиги ва маънавий-ахлоқий хусусиятлари алоҳида муҳим аҳамият касб этган. Ҳаёти давомида бирор марта ёлғон гувоҳлик берган, турли сабаблар билан маънавий обрўсига путур етган, ахлоқи бузуқ шахслар «ғайри сиқа» (ишончсиз) ровийлар қаторига кiritилган ҳамда улардан умуман ҳадислар қабул қилинмаган. Ривоят қилинишича, Имом Бухорий бир ҳадиснинг ягона ровийси бўлган шахсни қидириб, узоқ ва машаққатли йўл босиб, уни топадилар, лекин ровийни бир қўйни ҳашак билан алдаб қўрага олиб кираётганини кўриб, у билан ҳаттоки суҳбатлашмасдан ҳам орқага қайтадилар.

Юртимиздаги кечаётган жараёнларни кескин ва ноҳолис талқин қилувчи, бўҳтон, тухмат ва ғийбат билан тўлиб-тошган материалларни ўқиётган юртдошларимиз юқоридаги маълумотлардан тўғри хулоса чиқарадилар, деб умид қиламиз, албатта. Шу билан бирга, олдимизда мамлакатимиздаги вазият, эришилган ютуқлар бўйича объектив ахборотларни жаҳон жамоатчилигига вақтида етказиб бериш ҳамда мамлакатдаги реал воқеликнинг ундан ташқарида ҳам тўғри ва ўринли қабул қилинишига эришишдек муҳим вазифа бор. Ислом Каримов таъкидлаганидек, «Инсоннинг қалби ва тафаккурига бевосита таъсир ўтказадиган барча соҳалардаги фаолиятимизни халқнинг маънавий эҳтиёжлари, замон талаблари асосида янада кучайтиришимиз, янги босқичга кўтаришимиз зарур»¹²⁵.

Аҳолининг холис ва ҳаққоний ахборотга эга бўлишини таъминлаш, юртдошларимизнинг маънавий

¹²⁵ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – Б. 129.

савияси, билим ва дунёқарашини ошириш, шу билан бирга, ёш авлодни ватанпарварлик ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат руҳида тарбиялашга қаратилган маълумотларни глобал тармоқ орқали тарқатиб боришни дин соҳасидаги ташкилотлар олдида турган яна бир муҳим вазифа сифатида қайд этиш мумкин.

Республикамизда қарор топган толерантлик муҳитини афкор оммага объектив кўрсатиб бериш, эътиқод эркинлиги соҳасида Ўзбекистонда олиб борилаётган сиёсатни кенг тарғиб қилиш, диний экстремистик оқимлар томонидан тарғиб қилинаётган ақидавий даъволарга манбаларга асосланган илмий раддиялар бериш, диний экстремизм ва миссионерлик ғояларининг жамиятга таҳдиди, мутаассиб ғоялар замиридаги ғаразли геосиёсий мақсадлар, исломни бузиб талқин қилаётган мутаассибларнинг кирдикорларини фош этишга қаратилган мақолалар Тошкент ислом университети ҳамда Исломшунослик илмий-тадқиқот марказининг веб-саҳифаларига тизимли жойлаштириб борилади.

Бугун ахборот ҳам истеъмол қилинадиган товарга айланган экан, ҳар бир инсон ўзида уни истеъмол қилиш маданиятини тарбиялаши лозим. Ёшлар шахсий характердаги ахборот ҳимояси бўйича билим ва кўникмаларга эга бўлиши, ўзи фойдаланаётган салбий ахборотлардан ҳимоялана олиши зарур. Ана шу мақсадда 2011 йилдан бошлаб, Тошкент ислом университети бакалавриат ва магистратуранинг барча йўналишларида «Ахборот истеъмоли маданияти» номли махсус курснинг ўқитилиши жорий этилди.

Ахборот истеъмоли маданияти, энг умумий маънода, ахборот оқимидан инсон манфаатлари, камолоти ҳамда жамият тараққиётига хизмат қилувчи маълумотларни қабул қилиш, саралаш, тушуниш ва талқин

этишга хизмат қиладиган билимлар, қобилият ва ма- лака тизимини англатади.

Инсон ўзида бундай маданиятни тарбиялаши учун у ёки бу ахборотни эшитар экан, ҳеч бўлмаганда «Бу ахборотни ким узатаяпти?», «Нима учун узатаяпти?» ва «Қандай мақсадда узатаяпти?» деган саволларни ўз-ўзига бериши, унга асосли жавоб топишга ҳаракат қилиши керак.

Шундагина турли ғоялар таъсирига тушиб қолиш, тақдим этилаётган маълумотларга кўр-кўрона эрга- шишнинг олди олинади. Шаклланган ахборот истеъ- моли маданияти миллий манфаатларимиз ва қад- риятларимизга зид бўлган хабар, маълумотларга нисбатан ўзига хос қалқон ролини ўтайди, шахс дунё- қараши ва хулқидаги собитликни таъминлашга хиз- мат қилади.

Ёш авлодда бу жиҳатлар шу даражада шакллан- ган ва қарор топган бўлиши лозимки, улар вирту- ал маконда умуммиллий манфаатга хизмат қилади- ган, унинг тараққиётига ёрдам берадиган ахборотни танлай олсин. Фақат шундагина, глобаллашув жара- ёнларида ёшларнинг маълумотларга кўр-кўрона эр- гашиш, уларни нотўғри талқин қилишининг олди олинади. Ахборот истеъмоли маданиятига эга ёш- лар, салбий ва нохолис ахборотлар таъсирига тушиб қолмайди, чунки уларда бундай ахборотларга нисба- тан мустаҳкам мафкуравий иммунитет шаклланади.

«Кимки ахборотга эга бўлса, у, дунёга эгалик қи- лади», деган фикр бугунги кунда барча томонидан эътироф этилган. Шундай экан, бугунги кунда ёшлар- да ахборот олами имкониятларидан оқилона фой- даланиш малакасини шакллантириш ҳаётий-амалий аҳамиятга эга.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, куйидаги йўна- лишлар бўйича фаолиятни янада ривожлантириш

келгусида жамиятимиз олдида турган муҳим ва устувор вазифалардан эканини таъкидлаш зарур:

– ёшларнинг ахборот муҳитидаги ижтимоий онгини мониторинг қилиш тизимини шакллантириш;

– ўсиб келаётган авлоднинг медиа-саводхонлигини мунтазам ошириб бориш;

– виртуал ахборот ҳудудида ёшларнинг устувор нуқтаи назарлари ва қизиқишларини мунтазам ўрганиш;

– келажак авлоднинг маънавий-ахлоқий ривожланишига зарар етказувчи ахборотдан аҳолини ҳимоя қилиш;

– ёшларнинг маънавиятига салбий таъсир кўрсатувчи «оммавий маданият» таҳдиди ва ёт оқимларнинг ҳақиқий моҳиятини фош этувчи маълумотларни етказиш тизимини йўлга қўйиш.

Маълумки, одамзод ишончга, эътиқодга таяниб яшайди. Бинобарин, унинг эътиқоди ҳам ўзи каби ҳурматга, эъзозга лойиқдир. Онгу тафаккурга таҳдиддек виждонсизлик, соф эътиқодли кишилар қалбига тажовуз қилишни кўзлаган кимсаларнинг интернет орқали тарқатаётган фикрлари сохталикка, юзакиликка ва ғаразли манфаатга асосланганки, шу боис бундай хатти-ҳаракатни ҳеч қандай йўл билан оқлаб бўлмайди.

ХУЛОСА

Диний мутаассиблик, экстремизмнинг мафкура-си аксил ижтимоий ҳаёлотдан бошқа нарса эмас. Бу мафкура бутун дунёни куч билан босиб олишга қаратилган. Мутаассиб мурасасиз бўлгани туфайли реал воқелик билан ҳисоблашмайди. Унинг бутун фикри ҳозирги босқичда жамики «ноисломий» нарсаларни кўпориб ташлаб, истиқболда қандайдир «ҳақиқий» мусулмон жамияти тузиш ғояси билан банд. Ҳозирги кунда мутаассиб кўринишдаги оқимлар ва террорчи кучлар томонидан ғаразли мақсадларда талқин этилаётган бузғунчи ғоялар таъсирида содир этилаётган қонли тўқнашувлар, низолар давлатлар тараққиёти ҳамда иқтисодий ўсишини бир неча йилларга орқага суриб юбормоқда. Бундай мафкуравий таҳдидлар, аввало халқнинг бой маънавиятига қарши қаратилган бўлиб, унинг жамиятда илдиз отишига қарши ўз вақтида чоралар кўрилмаса, ўта салбий оқибатларга олиб келиши дунё тажрибасидан синалмоқда.

Демак, аҳоли ўртасида маънавий-маърифий ишлар тизимини шакллантириш, ёшлар ҳамда аёллар ичида диний мутаассибликнинг тарқалиши, миссионер ва ақидапараст оқимлар таъсирига тушиб қолишнинг олдини олиш, «оммавий маданият» каби иллатларга қарши курашиш ҳозирги кунда ҳам ҳамон долзарб масалалардан бўлиб қолмоқда. Бунда вояга етаётган ёш авлодни мустақил фикрли, юрт тинчлиги ва халқ фаровонлигига ўз ҳиссасини қўшадиган, халқи ва Ватанига содиқ, маънавияти юксак инсон қилиб тарбиялаш устувор вазифалардан бири сифатида белгиланган.

Юқорида қайд этилган фикрлардан келиб чиқиб, қуйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

– ўқув муассасалари, маҳалла йиғинлари, турли идора ва ташкилотларда ижтимоий-маънавий муҳитни янада соғломлаштириш, диний мутаассиблик ва миссионерликнинг олдини олиш борасидаги ишларнинг самарадорлигини янада оширишга қаратилган давра суҳбатлари ҳамда семинар-машғулотларини мунтазам ўтказиш;

– диний-экстремистик руҳдаги адабиётларнинг аҳоли, айниқса ёшлар орасида тарқатилишининг олдини олиш бўйича кенг тушунтириш ишларини олиб бориш;

– ёшлар ўртасидаги турли дин ҳақидаги фикрларга нисбатан зийрак бўлиш, интернет, хорижий радио ва матбуот ҳамда уяли телефон орқали тарқатилётган ноҳолис ва мутаассиб ғоялар тарқалишига йўл қўймаслик;

– жамиятда парокандалик, барқарор вазиятни издан чиқариш ва динлараро тотувликка раҳна солишга хизмат қиладиган диний мутаассиб руҳдаги материалларнинг салбий таъсирини очиб беришга қаратилган нашрларни мунтазам равишда чоп этиш ва кенг жамоатчиликка етказиш.

Халқимизнинг маънавият ва маърифат соҳасидаги билимларини ошириш, аждодларимизнинг бой диний, илмий-назарий меросини ҳар томонлама ўрганиш, уларга оид мавжуд манбаларни илмий-оммабоп тарзда таҳлил этиш, шунингдек, аҳоли тафаккурини мафкурамизга ёт ғоялар таъсиридан сақлаш, улар онгида диний экстремизм, мутаассиблик ва терроризмнинг салбий оқибатлари ҳақида атрофлича билим ва кўникмалар ҳосил қилиш ушбу ҳассос ва мураккаб со-

ҳанинг вакиллари бўлган олиму тадқиқотчилар зиммасида алоҳида масъулият юклайди.

Бунда энг аввало ғаразли мақсадда амалга оширилаётган ташқи ғоявий таъсирлар, мамлакатимизда содир бўлаётган ўзгаришларга гўё холис ёндашув байроғи остида берилаётган бир ёқлама ахборотлар ва баҳоларнинг олдини олиш, уларга қарши объектив маълумотларни кишиларга тезкор, тизимли ва тадрижий етказиб бериш масаласи долзарб бўлиб турибди. Биринчи Президентимиз Ислом Каримов «Юксак маънавият – енгилмас куч» асарида таъкидлаганларидек: «Тобора кучайиб бораётган бундай хатарларга қарши доимо сергак, огоҳ ва хушёр бўлиб яшашимиз зарур. Бундай таҳдидларга қарши ҳар томонлама чуқур ўйланган, пухта илмий асосда ташкил этилган, мунтазам ва узлуксиз равишда олиб бориладиган маънавий тарбия билан жавоб бериш мумкин».

Шундай экан, ғоялар кураши авж олган XXI асрда ҳар хил шаклу шамойилдаги мутаассибликка йўғрилган бузғунчи уринишларга қарши ҳаётимизда содир бўлаётган ижобий ўзгаришлар ҳақидаги чуқур таҳлилий маълумотларни мунтазам бериб бориш, фуқароларимизнинг ижтимоий фаоллигини кучайтириш, бунда «фикрга қарши фикр, ғояга қарши ғоя, жаҳолатга қарши маърифат билан курашиш» ҳар қачонгидан ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Хулоса ўрнида шуни қайд этиш керакки, бугунги мураккаб бир даврда инсоният учун тинчлик, барқарорлик неъматлари қанчалик улкан қийматга эга эканини чуқур англаб етмоғимиз даркор. Дин байроғи остида талончилик ва босқинчилик, террорчилик ва қўпоровчилик ҳаракатларини содир этаётган, жамиятга ҳар томонлама зарар етказаётган бундай ҳаракатлар ижтимоий барқарорликнинг издан чиқишига, мил-

латлараро ва динлараро адоват, миллатчилик ва диний айирмачилик кайфиятларининг шаклланишига замин яратмоқда. Шу нуқтаи назардан қараганда, айрим ҳудудларда содир бўлаётган нотинчлик, қўшни давлатларда ҳукм сураётган беқарорлик бугунги кунда мамлакатимиздаги барқарор тараққиётга эришиш, осойишта ва фаровон ҳаётни таъминлаш ўзидан бўлмаётганини англашга ҳамда обод турмуш барпо этишда тинчликни қадрлаш учун шукроналик ҳиссини уйғотишга ундайди.

ИЗОҲЛАР

Акромийлар – бу ҳаракатга 1990 йилларда «Ҳизбут-тахрир» диний-экстремистик гуруҳи аъзоси бўлган Акром Йўлдошев томонидан асос солинган. Кейинчалик А.Йўлдошев «Ҳизбут-тахрир» ҳаракати аъзолари билан келиша олмай, ундан ажралиб чиққан ҳамда «Ислом низоми», «Иzzат ва шараф сари» ва «Халифалик» номли адабиётлардан фойдаланган ҳолда 12 дарсдан иборат «Имонга йўл» рисоласини ёзиб, ҳаракат дастурини ишлаб чиққан. «Акромийлар»нинг бош ғояси – исломий бошқарув шаклидаги давлатни барпо этиш ҳисобланиб, бунинг учун босқичма-босқич ҳаракат қилиш, аввал Фарғона водийсида халифалик тузуми барпо этиш ва кейинчалик уни минтақанинг бошқа ҳудудларига ёйиш мақсад қилинган.

Ақидапарастлик (араб. «ақида» – «ишонч», «бирор нарсани иккинчисига боғлаш») муайян шароитда, бирон-бир ғоя ёки тамойилга қатъий ишонч ва уни мутлақлаштириш асосида шаклланган қоида ва тартибларни ҳамда уларни шароит, ҳолат, вазиятни ҳисобга олмаган ҳолда, кўр-кўрона қўллашга уришиш.

Барқарорлик – тинчлик, осойишталик ва ижодий меҳнат муҳити қатъий, узил-кесил ҳамда мустаҳкам ўрнатилган муқим шароит. Барқарорлик ҳар қандай бунёдкорлик фаолиятининг замини ва зарурий шарт ҳисобланади.

Виждон эркинлиги – диний эътиқод эркинлигидан кенгроқ тушунча бўлиб, ҳар қандай динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қандай динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқини англатади.

«Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонун – ушбу қонун Ўзбекистонда илк марта 1991 йил 14 июнда қабул қилинган бўлиб, 1993 йил 3 сентябрда киритилган баъзи қўшимча ва ўзгартиришлар билан 1998 йилга қадар амалда бўлиб келди. 1998 йил 1 май куни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг XI сессиясида «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонуннинг 23 моддадан иборат янги таҳрири қабул қилинди.

Глобал – дунёвий, бутунжаҳон, Ер сайёраси бўйича кенг қамровли жараён.

Дин – (араб. «эътиқод», «ишонч») муайян таълимотлар, ҳис-туйғулар, тоат-ибодатлар ва диний ташкилотлар фаолиятлари орқали намоён бўлади. У олам, ҳаёт яратилишини тасаввур қилишнинг алоҳида тариқаси, уни идрок этиш усули, оламда инсоният пайдо бўлгандан то бизгача ўтган даврларнинг илоҳий тасаввурда акс этишидир. Дин комил инсонни тарбиялашда асосий тарбияловчи қудратга эга бўлган маънавий-ахлоқий кучдир.

Диний бағрикенглик – турли дин вакиллари эътиқодидаги мавжуд ақидавий фарқлардан қатъи назар, уларнинг ёнма-ён ва ўзаро тинч-тотув яшаши ҳамда ҳар бир диний таълимотга ҳурмат билан қарашни англатади.

Диний ташкилот – диний жамоаларнинг расмий уюшмаси.

Диний ташкилотлар – Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг динга эътиқод қилиш, ибодат, расм-русумлар ва маросимларни биргаликда адо этиш мақсадида тузилган кўнгилли бирлашмалари (диний жамиятлар, диний ўқув юртлари, масжидлар, черковлар, синагогалар, монастирлар ва бошқалар) диний ташкилотлар деб эътироф этилади.

Диний экстремизм – жамият учун анъанавий бўлган диний қадриятлар ва ақидаларни рад этиш, уларга зид бўлган ғояларни алдов ва зўрлик билан тарғиб қилишга асосланган назария ва амалиёт.

Диний ғоялар – диний даъватлар, ақидалар, илоҳий қадрият ва мақсадлар ифодаланган қарашлар мажмуи. Улар турли динларнинг амал қилиш йўлини белгилаб олишда намоён бўлади. Диний ғоялар муайян диннинг мавжудлигини таъминлаб берувчи омил бўлиб хизмат қилади.

Жамият – инсонлардан ташкил топган ижтимоий тузум.

Жаҳолат – (араб. «жаҳила» – «билмаслик») ислом динидан олдинги даврни «жоҳилият даври» деб аталишининг сабаби ҳам шунда.

Жиҳод – (араб. «ғайрат қилиш», «кучни ишга солиш»). Шунингдек, «жиҳод» сўзи «жидду-жаҳд», яъни инсон ўз мақсадига эришиш йўлида бор имкониятларини ишга солиб, ҳаракат қилишини англатади. Диний истилоҳга кўра, унинг нафс, шайтон ва ёв билан курашишдек турлари мавжуд.

Жоҳилия – (араб. «билимсизлик», «ягона Аллоҳни танимаслик») Арабистон ярим оролининг ислом динидан аввалги кўпхудолилик даврига берилган ном. Аниқроқ қилиб айтганда, одамлар ҳаётида Исо (алайҳиссалом) билан Муҳаммад (алайҳиссалом) оралиғидаги пайғамбарсиз ўтган давр тушунилади. Ҳозирда айрим диний оқимлар томонидан диний ибодатлар етарли даражада бажарилмайдиган жамиятларни жоҳилияда айблаш одати бор.

Иммунитет – (лотин. *immunitas* – «озод бўлиш», «қутулиш») деганда тиббиётда организмнинг доимий ички муайянлигини сақлаши, ўзини турли зарарли таъсирлардан ҳимоя қилишга қодир бўлган хусусиятлари мажмуи тушунилади.

Конфессия – (лотин. «эйтироф», «эйтиқод») дин, диний эйтиқод, у ёки бу диний йўналиш.

Мазҳаб – (араб. «йўл», «йўналиш») исломдаги шариат қонунлари тизими ва йўналиши.

Мансух – (араб. «кетказилган», «ўзгартирилган») кейин келган шаръий далил билан ҳукми кетказилган шаръий ҳукм.

Мафкура – (араб. «мафкура» – нуқтаи назарлар ва эйтиқодлар тизими, мажмуи) жамиятдаги муайян сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий, диний, бадий, фалсафий, илмий қарашлар, фикрлар ва ғоялар мажмуи.

Мафкуравий бўшлиқ – ўтиш даврларида кишиларда жамиятдаги мавжуд ҳолатни, ижтимоий муҳитни нотўғри идрок этишга, унинг иродасини бошқа кишига бўйсундириш ва дунёқарашида агрессивликни шакллантиришга хизмат қиладиган носоғлом ғоялар билан тўлдирилишига замин яратилиши.

Мафкуравий тажовуз – муайян миллат, жамият, давлатнинг тинчлиги ва барқарорлигига қарши қаратилган, сиёсий ва конституцион тузумни заифлаштириш ва бузишга йўналтирилган, фуқаро ва жамият хавфсизлигига таҳдид солувчи ғоявий-назарий қарашлар ва унга асосланган амалиёт мажмуи.

Мафкуравий хавфсизлик – шахс, миллат, жамият, давлатнинг хилма-хил шаклларда намоён бўладиган мафкуравий тажовузлар турли мафкуравий марказларнинг бузғунчилик таъсиридан ҳимояланганлик даражасини тавсифловчи тушунча. Мафкуравий хавфсизликни таъминлаш деганда, жамият маънавий ҳаётида бўшлиқ пайдо бўлишининг олдини олиш, ўзининг пировард мақсадларига мос ва унга хизмат қиладиган ғоялар тизимини шакллантириш, уни мутасил мустаҳкамлаб бориш, фуқароларда мафкуравий иммунитетни шакллантиришдек жараёнлар назарда тутилади.

Маънавият – (араб. «маънавият» – маънолар мажмуи) кишиларнинг фалсафий, ҳуқуқий, илмий, бадий, ахлоқий, диний тасаввурлари ва тушунчалари мажмуи. Маънавият мафкура, тафаккур тушунчаларига яқин ва улар бир-бирларини тақозо этадилар.

Маърифат – (араб. «арафа» – билмоқ) таълим-тарбия, иқтисодий, сиёсий, фалсафий, диний ғоялар мажмуи асосида кишиларнинг онг-билимини, маданиятини ўстиришга қаратилган фаолият.

Миллат – (араб. «миллат» – халқ) кишиларнинг ягона тилда сўзлашиши, яхлит худудда истиқомат қилиши, муштарак иқтисодий ҳаёт кечириши, умумий маданият ва руҳиятга эга бўлиши асосида тарихан ташкил топган барқарор бирлиги.

Миллатпарастлик – миллатларнинг тенглигини инкор этиб, ўз миллатини бошқа миллатлардан юқори қўйиш, унга имтиёзлар яратишга интилиш, унинг манфаатларини бошқа миллатлар манфаатларидан афзал кўриш.

Миллатлараро тотувлик – миллий истиқлол мафкурасининг асосий ғояларидан бири бўлиб, у муайян худуд, давлатда турли миллат вакилларининг ҳамжиҳат яшаши, ҳамкорликда фаолият юритишини ифодаловчи тушунча.

Миссионерлик – (лотин. «missio» феълидан «юбориш», «вазифа топшириш», миссионер «вазифани бажарувчи») бир динга эътиқод қилувчи халқлар орасида бошқа бир динни тарғиб қилиш билан боғлиқ назарий ва амалий фаолиятни билдиради.

Модернизм – динни ҳозирги замон воқелигига мослаштиришни ёқлаб чиқувчи оқим.

Мутаассиблик – (араб. «ғулув кетиш», «чуқур кетиш») муайян ғояларнинг тўғри эканига қаттиқ ишониш, уларга муккасидан берилиш, «ўзгалар» ва «ўзгача» қараш ва ғояларга муросасиз муносабатда

бўлиш, бошқа фирқа ва мазҳабларни бутунлай рад этган ҳолда, уларни тан олмаслик.

Мушрик – Аллоҳни таниб-билиб, Унга бошқа нарсаларни шерик қилувчи киши.

Мўътазилия – (араб. «ажралиб чиқмоқ») Ислом оламидаги энг катта эътиқодий бузуқ таълимотнинг номи.

Носих – (араб. «кетказувчи», «ўзгартирувчи») ўзидан олдин келган бир ҳукми бекор қилиб келган кейинги оят.

Нурчилар – ҳаракатга Туркиянинг Битлис вилоятидаги Нурса қишлоғида туғилган, фаолиятининг илк даврлариданоқ диний мутаассибликка ва кескин фикрлашга мойиллигини намойиш этган Саид Нурсий (1876 – 1960) томонидан асос солинган. Ташкилотнинг стратегияси узоқ даврга мўлжалланган бўлиб, аста-секинлик билан ёшларни исломийлаштириш ва пантуркизм ғояларини сингдириш, ўз вакилларини раҳбар лавозимларга ўтказишни таъминлаш орқали «Нурчилар» жамоасига мойил шахсларни ҳокимият тепасига чиқаришга асосланган.

Онг – инсонга хос бўлган фикрий жараён, тафаккур шакли.

Панисломизм – XIX асрнинг охирларида Ўрта Шарқда вужудга келган ислом мамлакатларини ягона байроқ остида бирлаштириш ғоясини кўтариб чиққан сиёсий оқим.

Прозелитизм – тўғридан-тўғри бирон-бир динга ишонган фуқарони ўз динидан воз кечишга ва ўзга динни қабул қилишга мажбур қилишни англатади.

Радикализм – (лотин. radix – «томир», «илдиз», «ўзак») мақсад-муддаони кескин, муросасиз амалга ошириш, у ёки бу ишдаги мавжуд аҳволни тубдан ўзгартиришга интилишни англатади.

Салафийлар – (араб. «салаф» – «аждодлар», «аввал яшаб ўтганлар») исломда ҳадисларга кўра, Пайғамбар Муҳаммад (алайҳиссалом) замонида ҳамда ундан кейинги икки даврда яшаган мусулмонлар тушунилади. Шунга кўра, ислом уламолари илк мусулмонларни «салаф солиҳ», яъни «солиҳ аждодлар» деб ҳисоблашади. Ҳозирги пайтда эса, бемазҳабликни тарғиб қилувчи оқимлар ўзларига «салафийлар» номини қўйиб олиб, гўёки, юқоридагилар йўлидан юраётганини даъво қилади

Секта – (араб. «фирқа») фақат ўзини ҳақ дин, инсонларни нажотга етказувчи деб даъво қиладиган, аслида эса муайян сиёсий ва иқтисодий мақсадларни кўзлайдиган гуруҳ.

Секуляризм – барча динлар ва турли қарашларни тенг ҳурмат қилиш, барча фуқароларнинг қонун олдида тенглиги. Айни вақтда мазкур атама бир маъноли тушунча бўлмай, вақт, минтақа ва мамлакатга қараб тинимсиз ривожланиб боради.

Секуляризация – (лотин. «илоҳийлик ва абадийликни ифодаламаган ўткинчи, вақтинчалик борлиқнинг характеристикаси») жамият ва дин муносабатларидаги ўзгаришлар динамикасини кўрсатиб берадиган ва ифодалайдиган жараён ҳисобланади. Шу тарзда дин ўз аҳамиятини йўқотмайди, унинг ижтимоий хулққа ва дунёқарашга таъсири камаймайди. Секуляризация атамаси илк бор 1646 йилда Франция элчиси Лонгвил томонидан Вестфал сулҳидан олдинги музокаралар давомида ишлатилган. Августин давридан бошлаб, дунёвий маъносини англатади. Оддий тил билан айтганда, «секуляризация» дунёвийликни англатади.

Сепаратизм – (лотин. «ажралиб чиқишга, алоҳида бўлишга интилиш»). Ҳокимиятни конституцияга зид

йўллар билан қўлга киритишга интилувчи кучларнинг сиёсатга аралаштириларини билдиради.

Сунна – исломда «Пайғамбар йўли».

Суфий – исломдаги тасаввуфий оқим вакили.

Таблиғчилар – (араб. «етказиш») ислом байроғи остида фаолият кўрсатадиган, аммо ислом дини асосларини бузадиган, диний ҳаракат ҳисобланади. «Таблиғчилар жамоаси»га Муҳаммад Илёс Кандехлавий (1885–1944) исмли шахс томонидан 1927 йилда Шимолий Ҳиндистоннинг Меват шаҳрида асос солинган. Дастлаб Ҳиндистондаги мусулмонлар орасида фаолият юритган ҳаракат II жаҳон урушидан кейин Миср, Туркия, Саудия Арабистони ва айрим Европа мамлакатларига тарқалди. Ҳозирда ҳаракатнинг асосий қароргоҳлари Ҳиндистоннинг Бхопал, Покистоннинг Райвин ва Бангладешнинг Дакка шаҳарларида жойлашган. «Таблиғчилар» дунёвийликни инкор этувчи, сиёсийлаштирилган ва мутаассиб диний мафкурани ташвиқот қилиш ва унинг тарафдорларини кўпайтириш орқали ўз таъсирини бутун дунёга ёйишни мақсад қилади. Ўтган асрнинг 90-йилларида Ўзбекистонда ҳам уларнинг қисман фаолияти кузатилган.

Такфир – мусулмонни имонсизликда айблаш, кифирга чиқариш.

Тасаввуф – истеъмолда «суфийлик», «суфизм», «тариқат» ёки «тариқатчилик» атамалари билан маънодош бўлиб, унинг келиб чиқиши масаласида бир қатор қарашлар мавжуд. Кўпчилик олимлар суфий сўзи арабча «суф» сўзидан ҳосил бўлган, унинг луғавий маъноси жун ва жундан тўқилган матодир деб, суфийлар кўп ҳолларда жун чакмон ва қўй терисидан тикилган пўстин кийиб юрганликлари учун уларни «жун кийимчилар» (форсча «пашминапўш»), яъни «суфийлар» деб юритганлар. Бу оқим VII аср охири

VIII аср бошларида Ислом дини асосида вужудга келган ҳамда ўз таълимотини Куръон ва ҳадисларга асосланиб ривожлантирган. Баъзи ўлкаларда тасаввуф ислом таълимотининг муайян кўриниши вазифасини бажарган.

Тафсир – (араб. «баён қилиш») Куръон оятларига шарҳ, изоҳ бериш.

Террор – (лотин. «кўрқитиш», «ваҳимага солиш») ўз фикрини зўравонлик йўли билан бошқаларга ўтказиш. Бу йўлда суиқасд, қўпоровчилик каби усуллардан фойдаланилади.

Туркистон ислом ҳаракати – (собиқ «Ўзбекистон ислом ҳаракати») 1996 йилда ташкил топган диний-экстремистик ташкилот. Унинг таркибига 1992–93-йилларда фаолияти тугатилган «Ислом лашкарлари» (Наманган), «Адолат уюшмаси» (Наманган), «Ўзбекистон Ислом уйғониш партияси», «Одамийлик ва инсонпарварлик» (Кўқон) каби қатор диний-экстремистик гуруҳларнинг фаоллари кирган. Ҳаракатнинг асосий мақсади Марказий Осиё ҳудудида «Буюк ислом халифалиги»ни тузиш, унда мусулмонлар яшайдиган Кавказ ва Россия Федерациясининг Волгабўйи республикаларини ҳам қамраб олишдан иборатдир.

Фанатизм – мутаассиблик.

Фарз – ислом дини таълимотига кўра, инкор қилиб бўлмайдиган даражада қатъий далил билан бажарилиши талаб қилинган амалга айтилади.

Фатво – фақиҳнинг динда пайдо бўлган янги муаммоларни Куръон ва ҳадисга зид келмайдиган равишда ҳал қилиб чиқарган ҳукми.

Фақиҳ – шариат ҳукмларини мукаммал билган, фикҳ илми билан шуғулланувчи шахс.

Фирқа – ақоидга доир бир ёки бир неча масала юзасидан махсус фикрга эга бўлган кишиларнинг

ташкилий гуруҳи, жамоаси. «Фирқа» сўзи маълум бир тоифага нисбатан ишлатилади.

Фикҳ – (араб. «билиш», «теран англаш», «чуқур тушуниш») яъни англамоқ ва тушунмоқ маъносида ишлатилади. Истилоҳда ижтиҳод йўли орқали муайян далиллардан чиқариб олинган амалий ҳукмларни билишни англатади. «Фаҳм» сўзи ҳам «англамоқ» маъносини ифода этади, лекин бу икки сўз синоним эмас, чунки фаҳм мутлақ суратда, яъни содда шаклда англамоқ ва «фикҳ» эса диққат билан чуқур англаб олиш, яъни бир нарсани ички мазмуни ва барча жузъиёти билан тушуниб олиш маъносида ишлатилади.

Фундаментализм – (лотин. «асос») муайян ижтимоий ҳодисанинг дастлабки, бирламчи кўриниши.

Халқаро терроризм – давлатлар, халқаро ташкилотлар, сиёсий партия ва ҳаракатларни беқарорлаштиришга қаратилган сиёсий қўпоровчилик фаолиятини ифодалайди. У энг оғир жиноят бўлиб, узоқ давом этган жараёнларнинг ҳосиласи ҳисобланади.

Хорижийлар – (араб. «ажралиб чиққанлар», «исёнчилар») Ислом динидаги дастлабки пайдо бўлган экстремистик диний-сиёсий оқим.

Шаҳид – (араб. «гувоҳ») ислом динига кўра, имон-эътиқоди, Ватан озодлигини ҳимоя қилиш йўлида ҳалок бўлган ва жаннатга киришига шаҳодат (гувоҳлик) берилган киши.

Экстремизм – (лотин. «ақл бовар қилмас даражада», «ҳаддан ошиш») ўз мақсади йўлида турли ҳаддан ортиқ кескин тадбир-чоралар кўришга тарафдорлик, жамиятда қабул қилинган қонун-қоидаларга зид бўлган кескин радикал қарашлар.

Эътиқод – (араб. «ишонч», «имон») – инсон фаолияти учун маънавий асос, йўл-йўриқ ва мўлжал бўлиб хизмат қилувчи, ақл, ҳис ва ирода воситасида анланган билимлар, муайян ҳодиса, воқелик ёки

нарсага қатъий муносабат, ғоя ва тасаввурлар ифодаси бўлган тушунча.

Эътиқод эркинлиги – хоҳлаган динга эътиқод қилиш ҳуқуқи, киши онгида чуқур ўрнашиб қолган ва амалга оширилиши шахснинг кундалик эҳтиёжига айланган интилиш, хатти-ҳаракат ва дунёқарашлар тизими.

Куръони карим – Ислом динининг бирламчи муқаддас манбаси, 23 йил мобайнида Муҳаммад (алайҳиссалом)га Жаброил фаришта орқали баъзан оят-оят, баъзан эса тўлиқ сура тарзида нозил қилинган илоҳий китоб.

Ғоя – фикр ва қарашлардан ташкил топган муайян мақсад сари йўналтирувчи тафаккур.

Ҳадис – (араб. «янги», «сўз») Муҳаммад Пайғамбар (алайҳиссалом)нинг айтган сўзлари, қилган ишлари ҳақидаги ривоятлар.

Ҳижрат – (араб. «бирор нарсадан ажраш») шариатда Пайғамбар (алайҳиссалом)нинг Маккани тарк этиб, Мадинага боришларига қиёсан ислом дини йўлида мусулмонларнинг яшаб турган ерларини ташлаб, бошқа юртларга кўчиб кетиши назарда тутилади.

Ҳизбут-таҳрир ал-исломий – (араб. «Ислом озодлик партияси») ташкилотига 1953 йилда Тақийиддин Набахоний (1909–1979) томонидан асос солинган. Даставвал Фаластинни озод қилишни мақсад қилган Набахоний, кейинчалик бутун дунё мусулмон мамлакатларини бирлаштирувчи ягона халифалик давлатини қуришни бош мақсад деб эълон қилган.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати

1. Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири / Таржима ва тафсир муаллифи Абдулазиз Мансур. – Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2012. – 624 б.

2. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008. – 40 б.

3. Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида (янги таҳрири). Ўзбекистон Республикасининг қонуни. – Тошкент: Адолат, 1998.

4. Терроризмга қарши кураш тўғрисида. Ўзбекистон Республикасининг қонуни. – Тошкент: Адолат, 2000.

5. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик ҳақидаги кодекси. – Тошкент: Адолат, 2001.

6. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. (2008 йил 1 июлгача бўлган ўзгартиш ва қўшимчалар билан киритилган) – Тошкент: Адолат, 2008.

7. «Дин соҳасидаги маънавий-маърифий, таълим ишларини ва фаолиятни такомиллаштиришда ижтимоий кўмак ва имтиёзлар бериш тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори // «Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами», 2003 й., 15–16-сон, 135-модда.

8. Терроризмга қарши кураш тўғрисида. Ўзбекистон Республикасининг қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси, 2004. 5-сон.

9. Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш тўғрисида. Ўзбекистон Республикасининг қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси, 2004. 9-сон.

10. Миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш тўғрисида // Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори, ПҚ-451 сон. 2006 йил 25 август.

11. «Баркамол авлод йили» давлат дастури. – Тошкент: Ўзбекистон, 2010. – 80 б.

12. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996. – 366 б.

13. Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлидан. 6-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 1998. – 429 б.

14. Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қурамыз. 7-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 1999. – 410 б.

15. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. 8-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000. – 538 б.

16. Каримов И.А. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашамиз. 10-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2002. – 432 б.

17. Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. 13-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2005. – 262 б.

18. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. – Тошкент: Ўзбекистон, 1997. – 328 б.

19. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – 176 б.

20. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. – Тошкент: Ўзбекистон, 2011. – 440 б.

21. «Инсон манфаати, ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, ҳаётимизнинг янада эркин ва обод бўлишига эришиш – бизнинг бош мақсадимиздир» // Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 20 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. «Халқ сўзи», 2012 йил 8 декабрь.

22. Каримов И.А. Ўзбек халқига тинчлик ва омонлик керак. – Тошкент: Ўзбекистон, 2013. – 36 б.

23. Алимов У. Суннат ва ҳадис. – Тошкент: Sharq, 2012.

24. Алимов У. Сўраган эдингиз... 1-жилд. – Тошкент: Мовароуннаҳр, 2009. – 256 б.

25. Алимов У. Сўраган эдингиз... 2-жилд. – Тошкент: Мовароуннаҳр, 2012. – 200 б.

26. Алиев Ж. Зулмат гирдоби. – Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2009. – 32 б.

27. Бағрикенглик – барқарорлик ва тараққиёт омили. – Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2007. – 122 б.

28. Бағрикенглик тамойиллари Декларацияси // ЮНЕСКО Халқаро меъёрий ҳужжатлари. – Тошкент: Адолат, 2004.

29. Диний бағрикенглик ва мутаассиблик: (юз саволга-юз жавоб) Масъул муҳаррир О.Юсупов. – Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2013. – 156 б.

30. Диний экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари / Муаллифлар жамоаси. – Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2013. – 246 б.

31. Жўраев Ш. Бузғунчи даъватчилар. – Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2010. – 40 б.

32. Закурлаев А.К. Ўзбекистон ривожига таҳдид солаётган ғайриқонуний диний оқим ва террорчилик ташкилотлари. Тариқатчилик, аслият ва моҳият. – Тошкент, 2010. – 134 б.

33. Ислом. Энциклопедия. – Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2004. – 313 б.

34. Ислом зиёси ўзбегим сиймосида (Қайта ишланган ва тўлдирилган иккинчи нашри). – Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2005. – 360 б.

35. Ислом маърифати: аслият ва талқин. Ўқув-услубий қўлланма. – Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2010. – 160 б.

36. Комилов К., Ҳасанбоев Ў., Ҳошимов Н. Диний экстремизм ва халқаро терроризм – жамият тараққиётига таҳдид. (Маърифий-услубий қўлланма). – Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2009. – 32 б.

37. Комилов К., Ҳасанбоев Ў., Ҳошимов Н. Ўзбекистон барқарор тараққиёт йўлида (Маърифий-услубий қўлланма). – Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2009. – 24 б.

38. Мелиқўзиёв Ж. Ҳалокат тузоғи. – Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2013. – 32 б.

39. Раҳимжонов Д. Маърифат – тинчлик асоси. – Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2007. – 196 б.

40. Сафарова Н.О. Терроризм (тарихий-фалсафий таҳлил) – Тошкент: NOSHIR, 2009. – 214 б.

41. Тинчликни асраш – муқаддас бурч / У.Қўшаев, А.Аҳмедов, Ш.Жўраев ва б.; Масъул муҳаррир А.Очилдиев. – Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2009. – 32 б.

42. Тинчлик ва осойишталик – олий неъмат. – Тошкент: Мовароуннаҳр, 2013. – 144 б.

43. Тулепов А. Ислом ва ақидапараст оқимлар. Масъул муҳаррир Шайх Абдулазиз Мансур. – Тошкент: Шарқ, 2012. – 336 б.

44. Шермухамедов К. Жаҳолат тўри. – Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2010. – 48 б.

45. Ғойибназаров Ш. Халқаро терроризм: илдизи, омиллари ва манбаи. – Тошкент: Ўзбекистон, 2009. – 296 б.

46. Ҳидоят ортига яширинган залолат /Муаллифлар жамоаси. – Тошкент: «Тошкент ислом университети» нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2010. – 136 б.

47. Ҳорун Яҳё. Ислом террорни лаънатлайди. – Тошкент: Мовароуннахр, 2003. – 76 б.

48. Абдул Қодир Авда. Ат-ташриъ ал-жиной ал-исламию муқоранатан би-л-қонун ал-вадъий. – Байрут: Дор ал-котиб ал-илмийя, 1993. 1/275.

49. Абдурраҳмон Жазирий. Ал-Фикҳ ала-л-мазаҳиб ал-арбаъа. – Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмийя, Ж. 1. 2003.

50. Абу Абдуллоҳ Ҳароний. Сифату-л-фатва ва-л-муфти ва-л-мустафтий. – Байрут: Ал-Мактаб ал-исломий, 1976.

51. Ал-Мавсуъа ал-фикҳийя ал-кувайтийя. Визаротул-авқоф ваш-шуунил-исламию. – Кувайт. Дарус-саласил. 1983.

52. Аҳмад Шалабий. Ал-Ислом. – Қоҳира: Дор ан-наҳда ал-мисрийя, 1997.

53. Бартольд В.В. Халиф и султан. Соч., Т. VI. – Москва, 1966.

54. Босворт К.Э. Мусульманские династии. – Москва: Наука, 1971.

55. Ваҳба Зухайлий. Ал-фикҳу-л-исломий ва адиллатуху. – Дамашқ: Дор ал-фикр, 1985.

56. Ваҳба Зухайлий. Мавқиф ал-ислам мин иттибоъ ар-рисалат ал-илаҳийя ал-ухро ва мин ал-анбиё ва ар-русул ва ал-кутуб ал-илаҳийя. 2003 йилда Маккада ўтказилган Ислом олами лигасининг «Давлатлараро ҳамкорликда ислом ва замонавий маданият» номли конференциясида сўзлаган нутқи. (<http://www.themwl.org/Subjects/default.aspx?d=1&l=AR&cid=16&cidi=114>)

57. Жалолоиддин Суютий. Адаб ал-фатйаа / Мухий Хилол таҳқиқи. – Қоҳира: Дор ал-офоқ ал-арабийя, 2007.

58. Ибн Абдул Барр. Ал-Изтизор. – Қоҳира, Дор ал-ваъй, Ж. 4. 1993.

59. Имом Алоуддин Косоний Ҳанафий. Бадоеиу-с-саноиъ фи тартиб аш-шароиъ. – Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмийя, Ж. 9. 2003.

60. Ибн Манзур. Лисону-л-араб. – Байрут: Дор ас-Содир, Ж. 15. 2003.

61. Ибн Ҳажар Асқалоний. Фатхул борий бишархи саҳиҳ ал-Бухорий. – Қоҳира: Дор ал-ҳадис, Ж. 1. 2004.

62. Имом Қарафий. Ал-Фуруқ / Халил Мансур таҳқиқи. – Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмийя, Ж. 1. 1997.

63. Имом Ғаззолий. Файсалу-т-тафриқа байна-л-ислам ва-л-зиндиқа. – Дамашқ, 1993.

64. Имом Шотибий. Ал-Мувафақот / Муҳаммад Абдуллоҳ Дироз таҳқиқи. Ж. 4. – Байрут: Дор ал-маърифат, 2007.

65. Мавсуат ал-ҳадис аш-шариф. – Ширкат Саҳр ли-баромиж ал-ҳосиб. 1991–1996 (CD-ROM).

66. Мони' ибн Ҳаммод ал-Жуханий. Ал-Мавсуат ал-муяссара фий ал-адян вал мазоҳиб вал аҳзоб ал-муосира. 5-нашр. 1–2-жилд. – Ар-Рийод: Дар ан-надва ал-оламийя, 2003.

67. Muhammad Tahir-ul-Qadri. Fatwa on suicide bombings and terrorism. – London: Minhaj-ul-Quran International, 2010.

68. Муҳаммад Абу Захро. Ал-Жарима ва-л-укуба фи-л-фикҳ ал-исламий. – Дамашқ: Дор ал-фикр ал-арабий, 1998.

69. Муҳаммад Хайр Ҳайкал. Ал-Жиход ва-л-қитол фи-с-сиёсати-ш-шаръийя. – Дамашқ: Дор Ибн Ҳазм, 1996.

70. Носир Абдуллоҳ Маймон. Ал-Фатва: хатаруҳа, аҳаммиятуҳа ва мушкилатуҳа фи-л-аср ал-ҳазир. – Макка, 2008.

71. Рамазон Бутий. Ал-Жиход фи-л-ислам: кайфа нафхамуху ва кайфа нуморисуху. – Дамашқ: Дор ал-фикр, 1993.

72. Рамазон Бутий. Ас-Салафийя: марҳала заманийя муборака лаа-мазҳаб исламий. – Дамашқ: Дор ал-фикр, 2005.

73. Тавфиқ Ибрагим. Вперед к кораническому Исламу. Восток (ORIENT) Ислам минбаре, №4. 2006.

74. Файрузободий. Ал-Қомус ал-муҳит. – Байрут: Ар-Рисола, 2005.

75. Юсуф Қарзовий. Зоҳирату-л-ғулув фи-т-такфир. – Қоҳира: Мактабат Ваҳба, 1990.

Интернет орқали фойдаланишга тавсия этиладиган веб-саҳифалар:

1. <http://www.tiu.uz> – Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Тошкент ислом университети веб-сайти;

2. <http://www.markaz.tiu.uz> – Тошкент ислом университети қошидаги Исламшунослик илмий-тадқиқот маркази веб-сайти;

3. <http://www.religions.uz> – Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмита веб-сайти;

4. <http://www.muslim.uz> – Ўзбекистон мусулмонлари идораси веб-сайти;

5. <http://www.buxoriy.uz> – Тошкент ислом институти веб-сайти;

6. <http://www.bukhari.uz> – Имом Бухорий халқаро маркази веб-сайти;

7. <http://www.hidoyat.uz> – «Мовароуннаҳр» нашриёти веб-сайти;

8. <http://www.ziyonet.uz> – Ахборот таълим тармоғи;

МУНДАРИЖА

Кириш	3
I БОБ. ИСЛОМ – ТИНЧЛИК, БАҒРИКЕНГЛИК ВА МАЪРИФАТ ДИНИ	
1.1. Тинчликпарварлик ислом динининг моҳияти.....	6
1.2. Ислом динида бағрикенглик гоёлари	13
1.3. Ислом – билим ва маърифат дини	23
II БОБ. ДИНИЙ МУТААССИБЛИК, ЭКСТРЕМИЗМ ВА ТЕРРОРЧИЛИКНИНГ ШАКЛЛАРИ, ҒОЯВИЙ ИЛДИЗЛАРИ ҲАМДА ЗАМОНАВИЙ КЎРИНИШЛАРИ	
2.1. «Мутаассиблик», «экстремизм» ва «терроризм» тушунчаларининг мазмун-моҳияти.....	34
2.2. Диний мутаассиблик ва экстремизм келиб чиқишининг тарихий-ижтимоий илдиэлари	45
2.3. Марказий Осиё минтақасида фаолияти кузатилган диний-экстремистик ҳаракатларнинг ўзига хос хусусиятлари.....	51
2.4. Соғлом ва маърифий мазмунга эга бўлган соф исломий тушунчаларнинг гараэли мақсадларда талқин этилиши	66
III БОБ. ДИН НИҚОБИДАГИ МАФКУРАВИЙ ТАҲДИДЛАРДАН АСРАШНИНГ МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ ЙЎЛЛАРИ ВА ВОСИТАЛАРИ	
3.1. Ёшлар – дин ниқобидаги мафкуравий таҳдидларнинг асосий объектлари: муаммолар ва вазифалар	106
3.2. Диний мазмундаги маҳсулотларни экспертиза қилиш тизимининг дин ниқобидаги мафкуравий таҳдидларга қарши курашдаги аҳамияти.....	112
3.3. Ёшларда интернетдаги ёт гоёларга қарши мафкуравий иммунитетни шакллантиришининг долзарб масалалари	123
Хулоса	137
Изоҳлар	141
Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати	152

Диний-маърифий нашр

**А.ҲАСАНОВ, О.ЮСУПОВ,
К.ШЕРМУҲАМЕДОВ, У.ҒАФУРОВ,
Ж.КАРИМОВ**

ДИНИЙ МУТААССИБЛИК: МОҲИЯТ, МАҚСАДЛАР ВА ОЛДИНИ ОЛИШ ЙЎЛЛАРИ

«Тошкент ислом университети»
нашриёт-матбаа бирлашмаси
Тошкент – 2017

*Ношир: С.Саиджалолов
Муҳаррир: С.Очилов
Мусаҳҳиҳ: Т.Норматов
Саҳифаловчи: Л.Абдуллаев*

Нашриётнинг гувоҳнома рақами АИ № 224. 2012 йил 16 ноябрь.
Босишга 2017 йил 22 мартда берилди.
Бичими 84×108 ^{1/32} Шартли б.т. 8,40. Нашр т. 8,40.
Адади 2500 нусха. Буюртма №30.
Баҳоси шартнома асосида.

“Тошкент ислом университети” нашриёт-матбаа
бирлашмаси босмаҳонасида чоп этилди.
100011. Тошкент ш. А.Қодирий, 11.